

Rusların Ermenilerle en sıkı temasları 93 harbine takaddüm eden aylarda olmuştur

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.2730

Osmanlı imparatorluğunu parçalamak için Rusya ve Avrupa devletleri harekete geçtikleri zaman daima bu içeriden varmaya çalışmışlar, bunun için de imparatorluğu teşkil eden müstakim milliyete mensup ekalliyetleri kullanmaya uğraşmışlardır. Rusya ilk zamanlar imparatorluğumuzun garp kısımlarına saldırtığı için oradaki ekalliyetlerle meşgul olmuş, nihayet sıranın şark eyaletlerimize de geldiğine hükmedince oralarda kendisine yardımcı unsur aramıştır. Rusya aradığını evvelâ Gürcüler arasında bulmuş, onlara Kafkas milletlerine ve Os-

manlı imparatorluğuna ihaneti sayısında 1801 de Kafkas dağlarını aşarak Maverayı Kafkasa girmiştir. Rus emperyalizmi fütuhatını Şarkı Anadoluya yaymak isteyince yeni yardımcıları aramış, bu sefer de bunları Ermeniler arasında bulmuştur.

Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı kültürüne en fazla kaynaşmış bulunan Ermeni vatandaşlar Rus ordularına en son düşen askerler olmuşlardır. Bir kere bu yola kapıldıkları sonra Ruslardan fazla Rus kesilmişler, Çar emperyalizmine ünümlerinden fazla hizmetlerinde bulunmuşlardır. Rusların Ermenilerden istifadeleri ve onların vasıtasıyla memleketimizde bir takım meseleler çıkarmaları 19 uncu asrın sonlarına rastlar. Osmanlı imparatorluğu bütün Rumelinin kaybedilmesine sebep olan 93 harbinin hazırlanmasında Ermenilerin oynadıkları rol büyük olmuştur.

Aşağıdaki yazının muharriri Azerbaycan hükümetinde nazırlık etmiş bir zattır. Kafkasyalı bulunması ve siyasetle meşgul olması Ermenilerin nazırlık adını Rusların kulübüne düşürdüğünü, Anadolu Türkleri aleyhine evvelâ Rusya ile beraber, sonra müstakim olarak nasıl çalıştıklarını, daha sonra da Ruslara karşı nasıl cephe aldıklarını takip etmek fırsatını kendisine vermiştir.

M. Emin GERGER
Ermenileri iş başına getirmek Rus Çarı İkinci Aleksandr bütün seferleri gibi Türkiyeye düşmandı Osmanlı imparatorluğunu yıkmak. İstanbulu ele geçirmek onun en büyük emeli idi. Bunun için de Osmanlı imparatorluğunu teşkil eden ekalliyetleri el altından kıskırtmak yolunu arardı. İkinci Aleksandr Kafkasyadan Erzurum yaylasına yayılmak için hazırlıklar yapıyor, bunun fırsatını kendisine vermiştir.

Ermenileri iş başına getirmek
Rus Çarı İkinci Aleksandr bütün seferleri gibi Türkiyeye düşmandı Osmanlı imparatorluğunu yıkmak. İstanbulu ele geçirmek onun en büyük emeli idi. Bunun için de Osmanlı imparatorluğunu teşkil eden ekalliyetleri el altından kıskırtmak yolunu arardı. İkinci Aleksandr Kafkasyadan Erzurum yaylasına yayılmak için hazırlıklar yapıyor, bunun fırsatını kendisine vermiştir.

yük emeli idi. Bunun için de Osmanlı imparatorluğunu teşkil eden ekalliyetleri el altından kıskırtmak yolunu arardı. İkinci Aleksandr Kafkasyadan Erzurum yaylasına yayılmak için hazırlıklar yapıyor, bunun için de Ermeni milletini yardımcı olarak avlamaya çalışıyordu. Yalnız bu hareketi yaparken Kafkas Türk ve müslümanlarını tahrik etmemek için pek ihtiyatlı davranıyordu. 1870 tarihinde Çar kabinesine ilk defa bir Ermeni nazır olarak emeline doğru bir adım daha atmıştır. Maarif nazırlığına getirilen Delyanof isimindeki bu Ermeni bütün dostluklarını ve nüfuzunu kullanarak Çar ordusuna Ermeni askerler kaydettiriyor, mühim memurluklara Ermeni kayırmaya çalışıyordu. Rus ordusunda generallik rütbesine çıkmış Ermenileri ise daima ön plâna sürmeğe çalışıyor, Çarla olan dostluğu sayesinde de buna muvaffak oluyordu. Bu Ermeni generallerinin arasında Loris Melikofu Çara takdime muvaffak olmuş, bunu bir Rus generali kadar itibarlı yapabiliyordu. Bu general 93 harbinde gösterdiği yararlıklara mükâfaten dahiliye nazırlığına getirilmiştir.

Bu sıralarda henüz şehzade bulunan Abdülhamit de ekalliyetleri hoş tutmak siyasetini güdüyor, bilhassa Ermenilere emniyet göstererek onları hususî işlerinde kullanıyordu. Cihâsundan sonra da evkaf ve maliye nazırlıklarını Ermenilere vermesi bu siyasetinin bir neticesidir. Fakat Abdülhamit bu siyaseti Rusların Ermenileri avlamasına mâni olamıyordu.

93 harbi hazırlığı

Nitekim 1293 harbine takaddüm eden 3-4 ay içinde Rus ricali Ermenilerle sıkı temaslara geçmişlerdir. Bu meydana Çarlık ordusunun Ermeni generallerinden Loris-Melikof Rus - Türk cephesini teşkil ederken, o zaman Ermenilerin ruhanî başı Katolikosu ziyaret etmek için Esmiadzin şehrine kadar uzanmıştır. Rusya Çarlığına girilmek üzere olduğu bir harpte Ermenileri kendi tarafına cebretmek arzusu, bu ziyareten fazla emniyet vermiştir. Fakat, Petersburg şayının Ermeni generali Melikof şehre girerken, başlarında fesler, sırtlarında o zamanın müslüman medrese mensupları gibi üniformalar bulunan orta ve yüksek medreselerin Ermeni talebeleri tarafından karşılanınca şaşkınlmıştır. General Ermeni ruhanisiyle yalnız kalır kalmaz:

— Hayır, demiş, Rusya yakında Türkiyeye harp ilân edecek, siz ne diye bütün talebelerinizi başlarına fes geçirmiş, Türk talebelerine benzetmişsiniz? Bize bu kadar teveccüh gösteren Çar bunu duyarsa, hepimiz felâkete sürükleniriz.

Bu söz üzerine Ermeni ruhanisi Katolikos şu cevabı vermiştir.
— Ben siyasete karışmam, fakat

ruhanî sıfatı ile, ben Türklerin harpte galip gelmeleri için gece gündüz Allaha yalvaracağım ve bu şehrin medreselerimle beraber Türk hududu dahilinde kalmasını Allaktan niyaz edeceğim.

Bu söz üzerine, Katalikostan müteessir bir halde ayrılan General Loris Melikof hâdiseyi, o zaman Kafkas umumî vahşi bulunan Çar İkinci Aleksandrın kardeşi Grandük Mişele arz etmiştir. Bunun üzerine Katalikostan meclis azaları cepheden başka yerlere nakledilmiş ve Ermenilerin Katalikosta görüşmelerini menetmek için de sıkı tedbirler almıştır.

Kafkas Türklerine karşı tahakküm

Nihayet 93 yılında Türk - Rus harbi patlamıştır. Netice malûm. Türkiye harbi kaybetmiştir. Hudut boyunca bütün köyler harap olmuş, çok büyük bir felâkete uğramıştır. Bu sırada Kafkas cephesi başkomutanı muavini bulunan Loris-Melikof bu cephedeki harbi kazananların Ermeni generallerinden Tergugasof, Lazaref, Şöikavmikof, olduğuna Çarın kardeşini ikna etmiştir. Pek tabii olarak bu yüzden General Melikofa kontluk rütbesi verilmiş ve Ermenilerle birçok Ermeni generaline hediye, nişanlar gönderilmiştir.

Kont Melikofun saraya yanlış raporlar göndermesi ve zaferi Ermenilere mal etmesi, harbe iştirak etmiş olan Rusları hoşnutsuzluğa sevk etmiştir. Rus ordusunun İleri gelenlerinden bir çoğu o zaman veliaht bulunan üçüncü Aleksandra şükâyet etmişler, bu Ruslar, Ermenilerin harp esnasında ele geçen Türk esirlerle Kafkasyada yaşayan Türklere yaptıkları zulümleri de ayrıca anlatmışlardır.

Buna rağmen Çar, kardeşi Grandük Mişelin ısrarı üzerine Kont General Loris Melikofu, Ermenilere karşı bir lütuf eseri olarak, Rusya dahiliye nazırlığına tayin etmiştir. Ermeni generalin ilk işi Ruslardan ziyade Rus olmak şeklinde tecelli etmiştir. Ruhanî reisi Katalikos menâkıbının vazifeye başlamaları ancak Çarın tasdikine bağlı kalmakla hürriyete ilk tahdit vuruştur.

General Loris Melikof'un tahakkümü

Bundan sonra Rus dahili siyasetinde müslümanlara ve bilhassa Türklerle karşı haksız kararlar verilmeğe başlanmıştır. Sözde Yahudilere karşı başlıyan bu hareketi münahasran müslümanlara tevcih edilmiş, (İsa dininden almayan) ların nakzedilen haklarından Rusyada bulunan 40 milyon müslüman mahrum edilmeğe başlanmıştır. Meselâ, belediye intihabata, hıristiyan olmayanların adedi yüzde elliye geçemez, müslümanlar liselerde ve üniversitede profesör olamazlardı. İşte bu yüzden Kirunda, Kafkasya ve Türkistan-

→ Davranış arka da.

Rusyada Ermeni nüfuzunun fazlalaşması, ilk Türk-Ermeni düşmanlığı, Kafkasyada Ermeni harekâtı, Ermeniler aleyhinde Rus siyaseti

Yazan: A. EMİRCAN — Eski Azerbaycan Hükümeti Nazırlarından

Eski Azerbaycan hükümeti nazırlarından A. Ermenaya şimdiye kadar hiç neşredilmemiş bir yazıdır. İhtiva eden bu yazının birincisini dünkü nüshamızda derestmiştik. Mütebaki kısmını bugün Efsere devam ettiriyoruz.

Ermeniler nüfuz kazanıyor

Ekim 1885 senesinde Ermenilerin askeriye ahnağı, müslümanlar ise nakdi bedel mukabilinde mükatilden muaf tutulmaları Ermenilerin tahsilatlarını yine değiştirmişti. Hayatlarındaki her türlü faaliyetleri Kafkasyaya inhisar etmiş olan Ermeniler Rus hükümeti tarafından açılmakta olan mekteplere başlanıya ve rusçayı biran evvel öğrenmeğe başlamışlardır. Bu sayede Ermeniler şapka yüzünden medrese tahsilinden ayrılmıyan müslümanlarla Ruslar arasında mutavassut rolü oynamaya başlamışlardır.

Ermeniler takip edemiyen müslümanları her şey için Ermenilerin yardımına başvuruyorlar. Ermeniler bir mektepte de Rus mekteplerine gitmek isteyen müslüman çocuklarının babalarına sesiz bize bakmayın, biz de Ruslar gibi hıristiyanız, çocuklarınıza şapka giydirip Rus mekteplerine gönderirseniz bir müddet sonra onlar da hıristiyan olacaklardır. Şapka giyen müslümanlara zaten din adamlarınız gâvür diyor, isterseniz gidip onlardan sorun" diyerek müslümanların rusça öğrenmeletine mâni olmaya çalışıyorlardı. Din meselelerinde fevkalâde hassa olan müslümanlar da çocuklarını Rus mekteplerine göndermekten ise onları cahil bırakmayı daha münasip görüyorlardı. Bu sayede Ermeniler müslümanların oturduğu memleketlerde devlet memuriyetlerini ellerinde tutuyorlar ve diledikleri gibi hareket ediyorlardı. Rusça bilen Ermeniler bütün ticareti de ellerinde tutmak yolunu bulmuşlardı, zengin olmuşlar ve Tiflis ve Bakü gibi şehirlerin hâkimi vaziyetine geçmişlerdi. Pek tabii olarak da müslüman tüccarlar ikinci dereceye inmişlerdi. Ermenilerin servet bakımından zenginleşmele beraber hem mahallin Rus memurları üzerindeki nüfuz temin etmiş, hem de diğer Ermenileri bu mntakalara çekmişti.

1900 yılında Baküde yalnız Ayvazov ve Melikop adında iki Ermeni memuru iken 1880 senelerinde, gaz ve petrol ticareti ve sanayiî inkişafı başladığı sıralarda, Bakü şehri Ermenilerinin adedi birdenbire 45 bini aşmıştır.

Böyle olunca da en büyük petrol işleri, içerlerinde Ermeni zenginlerinin de bulunduğu yabancı şirketlerin eline geçmiştir. Bu sahadaki ticaret işlerinde hâkim bir vaziyet elde eden Ermeniler kendilerini nüfuz sahibî hissetmişlerdir.

Bu zamana kadar, Türk - Müslümanlarla Ermeniler arasındaki münasebetler fevkalâde iyi bir durum arz etmekte, bu ülkelerde samimi bir hava esmekteydi. Bu samimiyet ve emniyet o kadar derlenmişti ki, uzun bir yolculuğa çıkan bir müslüman, giderken varını yoğunu komşusu Ermeniye tesliminden çekinmez bir hale gelmişti. O sırada Azerbaycanı 17 kazasından yalnız üçünde; Lenkovan, Cevat ve Kuba şeklinde Ermeni yoktu. Buradaki müslümanların hemşerileri yahudilerdi.

Türk - Ermeni düşmanlığının başlaması

Ermenilerin Kafkasyada zengin ve nüfuz sahibî buldukları bu sırada İstanbul'da ve Anadolu'da çıkan Ermeni isyanları Kafkas Ermenilerini de alâkadar etmeğe başlamıştır.

Müslümanlarla Ermenilerin kavgaları bu tarihten başlar. Kafkasyada bulunan Ermeniler Anadolu ve İstanbul'daki ırkdaşlarına yardım maksadile cemiyetler kurmağa kalktılar. Bu hareket geniş mikyasta Ruslar tarafından destekleniyordu.

Ermeniler köy köy, kasaba kasaba, şehir şehir dolaşarak köylerde dahi kurulacak taşnak ve diğer cemiyetler için para ve gönüllü topluyorlar ve yardımı reddedenleri tehdit ederek zorla yardım tenin ediyorlardı. Ermenilerin killiseleri bu cemiyetlerin lehine propaganda-hara devam ederek ve Ermeni cemaatini taşnak teşkîlatına girmeye teşvik eyliyordu. Ermeni kilisesi pazları para vermeyenlerin listesini çıkarıyorlar ve bunları teşkîlat mensuplarına ödürtüyorlardı. Ermeni yetecileri bu gibi cinayetlere mâni olmağa çalışan Rus memurlarını temizliyordular.

Bu tedhiş harekâtını gören müslümanlar, Ermeni gönüllülerinin Türkiyedeki isyanlara itihak etmek üzere gitmelerinin mânâsını yavaş yavaş anlıyorlar ve bu işe karşı manevi bir cephe kurmağa çalışıyorlardı. Ermeniler ise durmadan Anadolu'daki Ermeni isyanlarını genişletmeğe çalışıyorlardı. Bu tarihlerde Tiflis ve Baküde çıkmakta olan 5-6 Ermenice gazete durmadan Türkiye aleyhine yazılar neşrediyorlar ve Türk düşmanlığını körükliyorlardı. Rusça intişar eden birkaç gazete de bu neşriyata itihak ediyordu. Bu sayede

Kafkasyadaki Türk ve Ermeniler arasındaki münasebetler her gün biraz daha gerginleşiyor ve karşılıklı düşmanlık artıyordu.

Kafkas Türklerinin mukabil tedbirleri

Kafkasyadaki müslümanlar tarafından muhtelif tarhlerde gazete çıkarmak teşebbüsleri yapılmışsa da, o zaman Çarlık Rusyada Kafkasyadaki baş sansürü Ermeni olduğundan bu müracaatlar daima reddedilmişti. Nihayet 1905 yılında Bakü zenginlerinden Tagiyev, birçok müşkülattan sonra enâce bir gazete çıkarmak müsaade-i verilmişti. Bu gazetenin başmüharrirliğini Ali Merdan Bey Topçubaş yapıyordu.

Bu sırada taşnakların faaliyetleri azdikça azmış ve aleyhlerinde bulunan valileri, kaymakamları, yüksek rütbeli memurları ve bu arada Türk ve Gürcü memurları açığan açığa öldürmeğe başlamışlardı. Bu vaziyet karşısında hayatlarından ve istikballerinden endişeye başlayan Türkler de Ermenilere aynen mukabeleye başladılar ve karşılıklı cephele kuruldu.

Rusyanın Ermeniler aleyhinde siyaseti

Vaziyetin vahametini gören Rus hükümeti Ermenilerin azgınlığına mâni olmak üzere sıkı tedbirler aldı ve bu arada Kafkasya umumî valiliğine prens Orgeneral Galicini tayin etti. Anadolu - Çarlık Rusya hududu şu bir kontrol altına alındı. Ermenilerin şiddet harekâtı Rus hükümetinin o zamanki siyasetine uygun olmadığundan, Çarlık Rusya memurları hududu aşarak Kafkasyaya girmek isteyen Ermenilere mâni oluyor ve geçenleri yakaladığı takdirde Osmanlı devleti memurlarına teslim ediyordu. Bundan başka Ermeni gönüllülerinin Anadoluya geçmelerini için zorla toplanmış olan para yardımlarını göndermemeleri için de azamî gayret sarfediliyordu.

Prens Galicinin ilk işi Kafkasyadaki Ermeni memurlarının Rusyadaki iç vilâyetlere nakli olmuştur. Bundan başka umumî vali tarafından Ermenilerin elinde bulunan ticarî teşkîlat da kontrol altına alındı ve para yardımı yapan müesseseler felce uğratıldı. Bundan başka Ermeni Katalikos killiselerinin servet mem-baları da daima gözönünde tutuldu.

Rus - Ermeni çarpışmaları

Bu sıkı tedbirler Ermeniler tarafından şiddetle karşılandı ve Ermeni killiseleri sahalarna girmek isteyen Rus memurları ve askerleri si-

Nezami Arkadaş

Rus Çarı Aleksandr bütün sefeleleri gibi Türkiyeyi düşmandı. Osmanlı imparatorluğunu yıkmak için Osmanlı ekalliyetlerini tahrik etmek ve Ermenî milletini yardımcı olarak avlamak istiyordu. Bunun için Çar kabinesine Ermeni nazırlar, orduya Ermeni generaller alınmaya başlanmıştı. 98 harbinden sonra Ermenilerin Kafkasyada daha ziyade nüfusları artmış ve bunların Türklere karşı düşmanlığı fazılaşmıştır. Bu çabaları Ermenilerin aşkıtan açığa Türklere öldürmeleri ve hatıf Ruslara kafa tutmaya başlamaları Rusları mukabil tedbirler almaya mecbur etmiştir.

ERMENİLER YENİDEN NÜFUZ KAZANIYOR

Prens Ermenilerden o kadar nefret etmişti ki mıntakası dahilinde termometre kelimesinin kullanılmasına tahammül edememiş ve bir emirname ile halkın bu âlete gırahislik demesini bildirmişti. Çünkü o zaman Ermenilerden birçoğu termometrenin rünuuz hecesini alarak kendilerine Terakopof, Tertamosof, Terkarabetof isimlerini takmışlardı.

1904 Rus - Japon harbinde Çarlık Rusyanın mağlûbiyeti üzerine, hükümetin dahildeki nüfuzu sarsılmış ve bunu fırsat bilen bazı kimseler dâhilikleri gibi harekete başlamışlardı. Bu sırada harpten dönen Ermeniler menleketlerine gitmek üzereydiler. Bu sebepten ötürü Petersburg sarayı endişelendi. Bir yandan da Avropadaki Ermeni gazetelerinden Osmanlı hükümeti aleyhine olduğu kadar Rus hükümeti aleyhine de propaganda yapıyorlardı. Çar nihayet Kafkasyadaki umumi vali Goliciñi değiştirmeğe karar vermiş ve yerine on beş sene saray nazırlığında bulunmuş olan Kont Varons of Daşkofu tayin etmiştir.

Varons of - Daşkofun 2. umumi vali tayin edildiği Ermenilere bütün imtiyazlar vermiştir. Çünkü yeni umumi valinin karısı Ermeni olduğundan Kafkas Ermenilerine gün doğmuştu.

Yeni umumi valinin tayininden pek az zaman sonra, Kont Varons of - Daşkof, üç nüfuzlu Ermeninin tesiri altında kalmağa başlamıştır. Bu üç nüfuzlu Ermeni Tiflis şehri-zan Ermeni başpiskoposu, Kontfun kontesinin yaveri Ermeni generali Lazoref idi. Kont zaten yermiş yanında bir ihtiyar olduğundan bütün işleri yaveri tevdir ediyor ve bu işler hakkında kontes emirler veriyordu. Asien Ermeni olan kontesinin himayesi altında bulunan Ermeniler her bakımdan müslüman Türklere ve Gürcülere tercih ediliyorlar ve birçok hususlarda imtiyaz sahibi bulunuyorlardı. Bu hal ise Ermenileri yeniden azgınlığa sevk etmiş ve yine huzursuzluklar çıkarmaya başlamalarına fırsat vermiştir.

ERMENİLERİN SİLÂHLANMASI VE HAZIRLANMASI

Bu sırada Erivan vali muavini bulunan Prens Nokoşidzi Bakü vilâyeti valiliğine tayin edilmişti. Bu tayin Ermenilerin hoşuna gitmemişti. Çünkü yeni vali Gürcü olduğu için hükümetin kanunlarını ve emirlerini bitaraf olarak tatbik ediyor, bu suretle Ermeniler Müslümanlara ve Gürcülere tahakküm ediyorlardı. Prens Nokoşidzi bu yüzden Ermenilerin düşmanlığını kazandı. Kafkasyada bulunan Ermeniler bir yandan yeni valiyi durmadan tehdit ederlerken, diğer taraftan Ermeni başpiskoposu, Tiflis belediye reisi, ve general Lazoref vasıtasıyla umumi valiyi teşir edecek onun himayesini kazanmağa çalışıyorlardı. Ermeniler; diğer bir taraftan da Japon cephesinden dönen Ermeni askerlerinin silâhlarla beraber Baküya gelmelerini temine çalışıyorlardı. Çünkü ancak bu suretle petrol kuyularını herhangi bir tehlikeye karşı koruyabileceklerini düşünüyorlardı. Üstelik bu kuvvetler sayesinde mahallin Ermeni olmayan halkı üzerinde bir baskı tetim etmek, icap ederse Rus hükümetine kafa tutmak kabil olacaktı. Ermeniler bir yandan kendilerini hiçkayeye tedbirleri alırlarken, diğer taraftan Kafkasyanın ticaretini ve hisadiyatını ellerine geçirmeye çalışıyorlardı. O zaman hükümet tarafından kurulan petrol komisyonu ve petrol borsası azatlarının, bir Türk, bir Gürcü ve üç Rus hariç, bütün hepsi Ermeniydi. Bunun öyküsü Ermeniler petrol kuyularının himayesini Ermeni askerlere vermişler ve yalnız Ermenilerin oturabilecekleri yeni mahalleler kurmuşlardı.

Bunlar Ermenilerin istikbalde tam bir bağımsızlığını elde ettiklerini düşünerek aldıkları tedbirlerdi. Ermeniler bütün bu mıntakaya ve bu pratiklerin servetlerine ve faydalarına yalnız kendilerinin sahip olmalarını istiyorlardı. Ermeni düşüncelerinin istikameti, açık olarak parlamaya başlamıştı. Kafkasyayaşayan, Türklere ve Gürcülere düşmanlıklar çıkarmak istiyorlardı.

ERMENİLER TÜRKLERİ BOĞAZLIYOR

2 Şubat 1905 günü vukua gelen bir hadise Ermenilere atadıkları niyati verdi.

Bir Ermeni kızı evlenmek maksadıyla bir Türkle nişanlı. Kızın babası tarafından ayaklandıklar Ermenilerin zaten o günü bekliyorlardı. 2 Şubat günü kızın sevgili olan Türkle onun yardımına koşan kardeşini sokak ortasında öldürdüler. Bu cinayetlerin ertesi günü de üç gün üç gece süren katliam başladı.

Ermeniler şehrin yüksek evlerinin pencerelerine yerleşerek Müslüman ve Gürcü evlerini tarassud ediyorlar ve evden çıkmağa kalkanları derhal öldürüyorlardı. Müslü-

manlar ve Gürcüler gündüzleri selerinden çıkamaz olmuşlar ve tonhasara altına alınmışlardı. Silâhsızlıktan mukabele etmek imkansızlığı karşısında bulunan Türklere ve Gürcülere ancak geceleri Ermenilere mukabele edebiliyorlardı. Müslümanlar böylece kendilerine hakları bir durumda bulunan Taşnak gecerlerine karşılık olmak üzere, gece karanlığında istifade ederek, Ermenilerin hanırdıkları binaları gözdeğerek yakmağa başladılar. Bu ateş fırtınasından kaçmak üzere kaçmağa çalışanlara dışarı çıkamaz yakalanıyorlar veya teslim olmayı reddedenler öldürülüyordu. Hâdiseye, ancak dördüncü günü Rus kuvvetleri yetişti. Ermeniler sağ kalan parti başkanlarının himayesinde teslim oldular. Her iki tarafın ruhani reisleri bu hadiseyi tarafları barıştırmak suretiyle kapatular. Fakat bu hadise birçok Müslüman ve Gürcüünin feci bir suretle öldürülmesine sebep olmuştu.

Türklere ve Gürcülere hatırlanması niyetiyle karşılaştıklarında tabii hayatlarına dönerlerken, Ermenilerin intikam almak hazretlerine başladıkları görüldü. Atık bu hadisenin intikamını almak ve istiyancı ruhlarını tatmin etmek isteyen Ermeniler gizliden gizliye teşkilatlarını kuvvetlendiriyorlardı.

Ermenilerin yaptıkları bu kâhatler, Rus hükümet mehafilinde defena tesirler husule getirmişti. Bakü vilâyetinin idare amirleri, başta Prens Nokoşidzi olduğu halde 1905 katliamının müsebbibi olarak Ermenileri gösteriyorlardı. Bütün askerî komutanlar da aynı fikirdediler.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26. 27 30

1905/11

ve küstah Ermeni Belçika fahri konsolosluğunu üzerinde almıştı. Bu adam ikide birde resmi Belçika konsolosu kıyvesini giyer, bu sıfatla umumi valiyi ziyarete gider ve Belçika namına Ermenilere karşı yapılan hareketi tenkit ederdi. Umumi vali devletlerarası anlaşmalar mucibince bu müracaatları dinlemeğe mecbur kalırdı .

Bas tedbirleri

Ermenilerin Kafkasyada yaptıkları fecaat bütün memleketi heyecana düşürmüştü. Halk durmadan Petersbourga şikâyetler yağdırıyor ve Ermenilerin hareketlerini acı bir şekilde anlatıyorlardı.

Çar bu durumu düzeltmek gayesiyle Kafkasyada umumi bir örfi idare kurdu ve bütün nezaretlerin iştirâki ve temyiz mahkemesi reisi senatör Kuzminskinin başkanlığında altmış kişilik bir heyetli bu işin tahkikatına memur etti.

Kuzminski Çar Nikolâya göndermiş olduğu iki cildlik bir raporda, üç ay süren tahkikat neticesini belirtiyor ve Ermenilerin hareketini takbih ediyordu. Raporda ayrıca Türkiyeden hududu geçerek gelecek olan Ermeni çetelerinin yakalanması için gerekli tedbirlerin alınması da tavsiye olunuyordu. Bu rapor üzerine Çar Kafkasyadaki sükûnu temin maksadile şiddetli emirler verdi.

— Müslüman müslümandır, aralarındaki ayrılık da sizi alakadar etmese gerek.

Sadrâzâm bu sözlerle aynı zamanda büyük bir hakikati de belirtmiştir. Zira 2 ile 6 Şubat 1905 yılında ölen 4000 müslümanın yüzde yetmişini İran tabiiyetindeki şii amelelerdi.

III. müstakil Ermenistan sözü
Bu sırada, Avrupanın büyük oevietleri, zayıf bir durumda bulunan Osmanlı imparatorluğunu taziyik edecek, Türkiyedeki hristiyanların nihayeti maksadile, memlekete tesir etmeğe çalışıyorlardı, memlekette fazla hristiyan bulunan bölgelerde umumi valilikler ihdas ettirmişlerdi. Ermeni meselesi de biraz sükunet bulmuştu. Fakat Avrupa ve Amerikadaki Ermeni gazeteleri birdenbire harekete geçtiler ve bir yandan Avrupa büyük devletlerinin müdahaleleri tasvip edilirken bir yandan da birdenbire ve ilk defa olarak müstakid bir Ermenistandan bahsedilmeğe başlandı. Bu suretle Ermeni propagandası baş gösterdi. Bir çok yabancı gazeteler para ile tutularak Ermenistan davasına hizmet maksadile kullanıldılar. Zaten bu esnada Avrupa gazeteleri Yunan, Sırp, Bulgar meselelerini büyütükçe büyütüyorlardı. Kafkasyada bulunan Ermeni teşkilâtı Taşnak cemiyetleri ise Ermenistan davası için Bakü, Tiflis gibi zengin şehirlerden, binbir bahaneyle para topluyorlardı. İşte bu para elde etmek meselesi yüzündendir ki Bakü petrollerini ellerine geçirmek istiyorlardı.

Ermeni suikası

Ermenilerin durmadan hazırlanmaları ve Şubat katliamının intikamını almağa çalışmaları devam ederken, bir yandan da 1905 yılındaki korkunç hadisesinin Ermeniler aleyhine netice vermesi sebepleri araştırılıyordu. Bu tetkikleri sonunda Ermeniler, müslüman Türklerin, bu katliamdan Rus hükümeti kuvvetleri sayesinde kurtulmuş oldukları neticesine vardılar. O zaman Bakü valisi bulunan Prens Nakaşidzinin üzerinde toplanan Ermeni kını, aslen Gürcü olan presse karşı, bir suikast teşebbüsüne kadar ilerli vardi. Nihayet 1905 yılının 15 Mayıs günü Ermeni mahallesinden geçmekte olan vali, Taşnak komitecilerinin attığı bir bomba ile parça parça edilmiştir. Rus Çarlığı polis ve hükümet memurlarının bütün gayretlerine rağmen bu suikası yapanlar ele geçirilememişlerdir. Bundan başka Prens Nakaşidzinin cenaze merasiminde hiçbir Ermeni hazır bulunmamıştır.

Ermenilerin azgınlıkta ne kadar leri vardiıklarını ve muvaffak olmak için nasıl her çareye baş vurdıklarını anlamak için bir misal vereceğim. Kafkas Ermenilerinden bir kısmı buralarda konsolosu bulunmayan yabancı devletlerin fahri konsolosluklarını kabul ediyorlardı. Bunların arasında Ayvazyan isimindeki zengin

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.2730

Sovyet Rusya Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak için Osmanlı ekalliyetlerini kıskırtmak ve bu meyanda Ermenilerden istifade etmek istiyordu. Bunun için Çar, kabinesine Ermeni nazırlar, orduya Ermeni generaller almağa başlamıştı. 98 harbinden sonra Ermenilerin Kafkasyada nüfusları daha ziyade artmış ve Türkleri aleyhinde düşmanlığa başlamışlardı.

6 Şubat 1905 günü vukua gelen bir hadise üzerine Ermeniler Türklerle karşı cinayetlerini büsbütün arttırmışlar ve evlerinden çıkan Türkleri öldürmeğe başlamışlardır. Bunun üzerine Türkler de Ermeniler aleyhinde harekete başladı. Ermenilerin gündüzleri yaptıkları cinayetlere mukabil Türkler de geceyle Ermenilerin evlerine gaz dökererek yakmağa başladılar. Ermenilerin bu hareketleri Rus hükümet mehafilla de de fena tesirler uyandırdı.

Bakü baştan aşağı Ermenilerle doluydu. Müslümanlar Rusların yüksek anektepelerine şapka giymemek için devam etmedüklerinden Baküde bulunan münevverlerin ekseriyetini Ermeniler teşkil ediyordu. Bu yüzden Türk Ermeni sulh komitesinde bulunan yirmi Ermeniden yirmisi de yüksek tahsil görmüş kimseler olmalarına mukabil Türkleri temsil eden yirmi kişiden ancak üç tanesi yüksek tahsil görmüş kimselerdi. Bunlar da; Ali Mardan Bey Topçubaşı, Ahmet Bey Ağaoglu (gazeteci) ve doktor Mehmet Rıza Beydi. Azaların geri kalan kısmı ise tüccarlar ve petrolculardan müteşekkildi, tahsilleri de yoktu.

Bu yüzden Ermeniler her türlü nüfuslarını kullanarak Şubat ayında vahim hadisenin mes'uliyetini Müslüman - Türklerle yüklemeye çalışıyorlardı. Sulh komisyonu o zaman Kafkasyada örfi idare komitesi

ni bulunan General Faddeyefin reisliğ altında haftada üç gün toplanıyor ve hadisenin mes'uliyetini araştırıyordu. Ermeniler öteden beri de elde ettikleri sağna sapan raporlarla bu mes'uliyeti Müslüman - Türklerle yüklemek istiyorlar ve zarar ziyan talebinde bulunuyorlardı. Bir yandan da Türklerin petrol işlerindeki hisseselerini hükümete mal etmek için propagandalara devam ediyor, petrol sanayinin devlet işi olduğunu Türklerin de bu işlerden uzaklaştırılmaları lazım geldiği, cahil Türkleri Rusyanın can damarı olan petrol ticaretine karıştırmamak icap ettiğini söylüyorlar, senelerdenberi intizam içinde devam eden petrol işlerinin Türkler yüzünden aksamış olduğuna dair uydurma evrakları tanzim ediyorlardı.

Sulh komitesindeki Ermeni azalar durmadan petrol kuyularının Türklerle ait olan hisseselerinin Rus hükümeti tarafından satın alınmasını teşvik ediyorlardı. Ermeniler bu sayede kuyulara kendileri sahip olmak hevesine düşmüşlerdi. Bir yandan da yeniden kavga çıkarma vesileri ara-

ıyor, Müslüman Türklerin bu man-takadan uzaklaştırılmaları ve nesillerinin yok edilmeleri gayeleri gü-tülüyorlardı.

Petrol kuyuları yakılıyor

Ermenilerin bu haddince hareketi petrol madenleri civarında oturan Türkleri harekete geçirdi ve bir gün köylüler madenleri ateşe verdiler, iki gün içinde bütün petrol kuyuları yandı ve kül oldu.

1905 Mart ayının sonuna doğru petrol madenlerinin yüzde altmışına, petrol sanayinin de yüzde seksenine sahip bulunan ve hadise dolayısıyla zarar gören Ermeniler Baküyü terk etmeğe başladılar.

Fakat buradan ayrılmayanlar içlerinde her an büyümekte olan bir kin besliyerek bunu zamanı gelince izhar etmek üzere yeniden Müslüman Türklerle bir sulh yapmak istediiler.

Çarlık Rusya hükümeti 25 milyon ruble sarfederek Bakü petrol madenlerini yeniden işletmeye başladı. Rus hükümeti bunu yapmak zorundaydı, çünkü madenler devlet hazinesine senede yüz milyonlarca gelir temin ediyordu. Devlet petrol kuyularının işliyebilmesi için sarfettiği parayı faizle birlikte maden sahiplerinden isteyince bu faizleri ve parayı ödeyemeyeceklerini anlayan Ermeniler Baküyü kafileler halinde terk etmeğe başladılar.

Türkler yeniden petrol madeni işletiyorlar

Türkler vaziyetten çok memnundu. Bu sayede Ermenilerin Baküye geldikleri zaman cahil Türk halkını kandırıp ucuz ucuz ve uzun seneler için kiralamış buldukları petrol arazisi ellerine geçiyor, onlar da bunu işletmeğe başlıyorlardı. Bu yüzden yerli Türklerden arazi sahibi bulunanların çoğu az zaman içinde madenci oluverdiler. Bu hal Türklerle Ermenilerin arasını büsbütün açmağa vesile teşkil etmiştir. Hadiselerin seyrinden ders alan Türkler bir yandan da çocuklarını okutmağa koyulduklar. Kısa zamanda Türk münevverlerinin adedi artmıştı.

Öldürülen müslümanlar

1905 Şubat ayı hadiselerinin tesiri her tarafta alaka ile karşılanmıştır. Hadiseden iki ay sonra seyahat etmek maksadile Avrupaya gitmekte olan İran hükümdarı Muzaferredin Şaha, iyi yolculuk temennisinde bulunmak üzere müra-caat eden Ermenilerle, İran sadrazamı Mirza Alekser han arasında bir hadise vukua gelmiştir.

İran sadrazamı kendisine takdim olunan Ermeniler şöyle demiştir:

«Şahinşah hazretleri müslümanlara katliam yaptığınızdan dolayı size karşı kırgındır.»

Bu söz üzerine Ermenilerin başpiskoposu sadrazama: «Han hazretleri bizim davamız şii müslümanlarla değil, sünni Türklerledir, diye cevap vermiştir.

Sadrâzâm Alekserhan onlarla itihza ederek şu mukabelede bulunmuştur:

Devamı
arkadaş

Bu hal müslüman Türklere cesaret verdi ve kalkınma yapmak için birçok hareketler behirdi. İlk olarak senatör Kuzminskinin deâletile türkçe bir gazete çıkarmak mûsâdâcet elde edildi. Bundan başka Türklerin resmî dairelere kalpaklarla girmelerini temin etti. Askere alınabileceklerini de vâdetti. Bir tedbir olarak da Çarlık hükûmeti orta Asya'dan Kafkasyaya yapılmakta olan muhâcerete mâni oldu. Asyah muhâcirlere zengin Mugan göllerine yerleşmek istiyorlardı.

Peterburg ve Kafkasya hükûmetlerinin Ermeni hareketlerine karşı aldıkları şiddetli tedbirlere rağmen Ermeniler çoğunluk oldukları münâkâzelerde tek durmuyorlar ellerinden gelen kötülükleri yapıyorlardı. Nitekim Eylül ayında Ermeniler Kara-

bağda yaptıkları taarruzlar neticesinde birçok müslüman öldürmüşlerdi. Ermeni Taşnak cemiyetinin dehşet karşısında korkan Karabağ sivil ve askerî memurlar Ermenilere yardıma başladılar. Ermeniler Rusların dahillî karışıklıklarından da istifade etmeyi kaçırmıyorlardı.

1905 Ekim ayında Rus başkentinde ve büyük sanayi şehirlerinde kargaşahklar çıkmış ve Çarlık hükûmeti memlekette meşrutiyet ilân etmek zorunda kalmıştı. Çar Kont Vitte'yi meşrutiyet Başvekilî tayin etmişti. Çarlık Rusyanın dahilen zayıf bulunmasını fırsat bilen Ermeniler bu sırada azınlıklarının şahkalarına çıktılar ve müslümanlara karşı yaptıkları hunharca hareketlerine mâni olmak isteyen Rus memurlarını da öldürmeğe başladılar.

Müslüman fedailer teşkilâtı
Bu durum karşısında müslümanlar artık kendilerini müdafaadan başka çare bulamadığını görünce Fedal adında bir teşkilât kurdular. Çünkü artık Ermenilerin zulmu yaşama imkânlarının tamamen ortadan kaldırmıştı. Fedal mensuplarının ilk faaliyeti hem Ermenileri destekleyen, hem de onlara dalkavukluk eden Karabağdaki Kazak firkası komutanı Golsijovla sulh hâkimî Lunnyagini güpegündüz silâhla öldürmek olmuştur. Her iki tarafın düşmanlığını kazanmaktanca bitaraf kalmayı tercih eden Rus hükûmeti memurları Ermenilere yaptıkları yardımı kestince müslümanlar Ermenilere karşı her cepbede büyük zayıf verdirmeğe ve onları durdurmağa müvâffak olmuşlardır.

Ermeni kiliselerinin faaliyeti
Bu sırada Ermeni kiliseleri Türk ve müslüman düşmanlığı propaganda sını hızlandırmışlar ve Ermeni köylüleri bile istikam almak üzere harekâta başlamışlardı. Bir yandan da Kontes Voronova - Daşkova ve onun üç Ermeni müşavirine dayanarak Taşnak cemiyeti faaliyetini hızlandırıyor Türk müslümanlarının mallarına zarar vermekte devam ediyorlardı. Müslümanlar her ne ka-

dar kendilerini müdafaaya çalışıyor. larsa da Kafkasya umumî valisi Kont Voronov - Daşkovun himayesinde bulunan Ermeniler karşısında fena bir durumda bulunuyorlardı. Ermenilerin elde ettikleri imtiyazlar onlara yeniden Kafkasya iktisadiyatına ve ticaretine hâkim olmak imkânını vermişti.

Ermeni başpiskoposu, Tiflis belediye reisi Hatisof ve General Lazaref durmadan Ermeni menfaatlerine çalışıyorlar ve Türk müslümanları eziyorlardı.

Bu sırada, Kafkasya umumî valisi Kontun Ermeni karısı, ırkdaşlarına büyük vâidlerde bulunacak kadar İleriye getirmişti. Kontes Varonovo - Daşkova Ermenilere Çarlık hükûmeti başında bulunanları Ermeni davasına inandıracağını ve büyük Ermenistanın kurulacağını emin olabileceklarini söylüyordu. Bu sözler belki de bir Ermenistan hükûme-

ti başına geçmek isteyen kontesin şahsî fikirleri ve hayalleri olabilirdi. Fakat, bu vâidler daha ziyade Ermenileri Çarlık Rusya hükûmetine yeniden bağlamaya yaramıştır. Bu suretle Ermeniler tekrar Rusların istuzu altına girmişlerdir. Fakat diğer taraftan da Kafkasyada Ermeni kölfuz müslümanlar için tahammül edilemez bir hal almıştır. Kontesin Çarlık başkentinde yaptığı teşebbüsler iyi sonuçlanmış olacak ki bir müddet sonra Rusya parlamentosunda (Duma) Ermeni mebusları göze çarpmaya başlamıştır. Bu Ermeniler hem memurlarını sağlamaştırmak, hem de ırkdaşlarına imtiyaz temin etmek maksadıyla Rus hükûmetine candan bağlanmışlar ve Çarlığın sadık bendeleri haline gelmişlerdir. Çarlık Rusya bu fırsatları kaçırmamış ve Petersburgdaki Rus diplomatları Ermenileri istismar çarelerini aramağa başlamışlardır.

Ermeniler bu şekilde Rus başkentine yerleşirken Kafkasyadaki durumları çok daha mümtaz bir vasıf taşınmağa başlamıştır. Çünkü Gürcistanın merkezî Tiflis belediye reisiliğinde bulunan Hatisof Ermenilere her dileklerini veren ve onların menfaatine müslümanları ezen bir adam haline almıştı. Buna rağmen memleketin asıl abalistical teşkil eden Gürcülere ise yabancî muamelesi yapıyordu.

Osmanlı harici siyaseti Ermeniler elinde

Bu sırada Türkiyede ikinci defa olarak meşrutiyet ilân edilmiş ve Hariciye Nazırlığına Ermeni Noradunkyan tayin edilmişti. Bu suretle de Osmanlı devletinin bütün harici siyaseti Ermenilerin eline geçmiş bulunuyordu.

Ermenilerin gerek Rusyada, gerek de Osmanlı devleti içinde elde ettikleri bu nüfuz yüzünden sevinç içindeydiler. Her iki devletin siyasi muhterlerine girmiş olan Ermeniler kendi menfaatlerini temine çalışırken, Çarlık Rusya siyaseti Ermenilerin Türklere aleyhine ne şekilde kullanacakları hakkında projeler yapıyordu. Herde Ermenilerin alda-

ılarak Rus siyasetine nasıl hizmet ettirdiklerini göreceğiz.

Osmanlı devleti içersine bir Ermeni Nazırının girmesi ve Türkiyede meşrutiyet ilân yüzünden Anadolu'daki Ermeni hareketi durmuştu. Fakat Türkiyedeki Ermeni komiteleri hududu aşarak Kafkasyaya geçmişler ve orada faaliyetlerine devam başlamışlardı. Bakü, Tiflis ve Erivan bunların faaliyet sahaları içersinde kalıyordu. Bu çeteler serbest hareket edebiliyorlardı. Çünkü Kafkasya başkomutanı ve umumî valisi Kont Voronov - Daşkov artık ihtiyarlıktan yataktan kalkamayacak bir hale gelmişti. Bütün işleri üç Ermeni idare ediyordu. Tiflis belediye reisi Hatisof, Ermeni başpiskoposu, Kontun yaveri General Lazaref. Kafkasyadaki müslüman Türklerin durumu gün geçtikçe fenalaşıyor ve Ermenilerin zulmu arttıkça artıyordu.

Balkan harbi çıkınca

Bu sırada Balkan harbi çıktı. Ermeniler bu fırsatı da kendilerine bir gainmet bildiler. Ve Osmanlı devletini yakmak için ne lâzımsa ellerinden geleni yaptılar. Türkiyede Bulgaristanda Ermeni propagandası arttı. Hatta Rusyadan Bulgaristana Ermeni gönüllüleri gelmeğe başladı.

Türkiyenin yakın zamanda parçalanacağını hesaphyan Ermeniler, büyük Ermenistanın gerçekleşmesi için Rusyaya yaltaklanmaya ve daha sıkı bir şekilde bağlanmağa başlamışlardı. Bir yandan da Kafkasya umumî valisi vasıtasıyla saraya nüfuz etmeğe çalışıyorlardı. Ermeniler faaliyetlerini büsbütün arttırıyorlar ve her sahada göze batacak kadar çalışıyorlardı.

1905 Şubat hâdisesi dolayısıyla Bakü'de kurulmuş olan Türk - Ermeni sulh komitesi yavaş yavaş nüfuzunu kaybetmiş ve mânasız bir hal almıştı. Bu sulh komitesi gerginliğin artmasına da sebep oluyordu.

Türklerle Ermeniler arasında kültür rekabeti

1905 hâdisesinden sonra akıllar

başlarına gelen müslüman Türkler çocuklarını okuttuklarından ve Türk münevverlerinin artmasına çalıştıklarından Türklerle Ermeniler arasında da bir kültür rekabeti de başlamıştı. Petrol kuyularının yakılması üzerine madenlerden el çekmiş olmalarına rağmen, Türklerin çalışarak tekrar faal bir hale getirdikleri kuyulara göz diken Ermeniler petrol sanayi ve ticaretine yeniden sahip olmak için en sinsi ve ezici hareketlerde bulunmaktan geri kalmıyorlardı.

Gerek bu hareketler, gerekse Türk müslümanların kalkınma için yaptıkları gayretler aradaki gerginliği büsbütün arttırıyordu.

Ermenilerle Kafkas Ermenileri arasındaki işbirliği — Rus himayesinde Ermeni mezalimi — Ruslar elinde esir Türk yaralılarına yapılan zulümler

Umumi harp - Ermeni sevinci

Kafkasyada Ermenilerin Türkler aleyhindeki hareketleri bütün şiddetle devam ederken umumi harp patladı. Birinci dünya harbi Ermeniler tarafından sevinçle karşılandı. Çünkü bu zaten Balkan harbi yüzünden sarılmış olsa Türkiyeyi daha da halsiz düşürecek ve bu suretle büyük Ermenistan davası tabakkuk

etmek fırsatını bulacaktı.

Harp yüzünden Rusya da seferberlik ilân edildi. Pek tabii olarak otuz seneden beri Rus ordusunda askerlik eden Ermeniler de silâh altına çağırıldılar. Fakat askere gitmekte olan Ermeniler müslüman köylerini yağmaya başladılar. Bu yağma bütün Kafkasyada umumi Ermeni yağmacılığı hâline âlett.

Ermeniler o kadar hoddince hareketlerde bulunuyorlar ki kapı komşusu Türklerin evlerini bile yağma ediyorlardı. Misafir buldukları evlerde üzerinde oturdukları seccadeleri, çay içtikleri semaverleri, bardakları talan ettiler. Bu hal karşısında şaşırıp kalan Türkler, niye böyle hareket ettiklerini Ermenilere sordukları zaman, Ermeniler:

«İnşallah harp dönüşü getirip eşyalarımızı veririz, diye gülmüşüydüler. Ermeniler gerçekten harp dönüşü birçok şeyler geri getirdiler. Fakat dört sene harpten sonra Ermenilerin getirdikleri yalnız bomba, tüfek ve makineli tüfekler olmuştur. Bu silâhlarla Ermenilerin yaptıkları ilk iş de Türklerin üzerine hücum etmek oldu.

Umumi harp dönüşü Ermeniler

Kafkasya umumi valisi (Çianişini Kafkoz), karısı kontes Varonsova - Daşkova ve emrinde bulunan yüksek makamlardaki üç Ermeni sayesinde Ermeniler Kafkasyadaki diğer milletlerin başına belâ kesildiler. Ermeniler yeniden Bakü - Tiflis şehirlerinin ticaret ve iktisadiyatına hâkim oldular. Ermeni gençleri, cepheye giderken büyük Ermenistan vaidleriyle

harekete geçirilmiş ve Rus politikası tarafından bir âlet olarak kullanılmaya başlanmıştı. Kâbilinde bu ümitle harbe giden genç Türklerin yollarına düşen Kafkasyadaki ticareti kendilerine âlet eden genç Ermeniler dışından diğer milletleri emiyor ve müslüman Türkleri adedini eksiltmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Geride kalanlar bu hınharca hareketlerde bulunurken cepheye sevk edilen Ermeni gençlerini gönüllüleri de Türkiyeden intikam almak hürsâle dolu bulunuyorlardı.

Türkiye Ermenileri ile Kafkas Ermenileri işbirliğinde

Bu sırada Osmanlı imparatorluğu hükümetinde Hariciye Nazırlığından başka mühim vazifelerde bulunan Ermenilerin de büyük Ermenistan davası hizmetine girdikleri görülür. Meşrutiyetten istifade ederek başa geçmiş bulunan Osmanlı Ermenileri, aslında buhındıkları hükümete karşı ihanet etmekten geri durmamışlardır. Bu vaziyet karşısında Türkler üç cepheden birden Ermenilerin taarruzuna uğramış bulunuyordu.

Birincisi Ruslarla beraber Şark cephesinde harp eden Ermenilerin işgal edilen Türk topraklarında yaptıkları faialar.

İkincisi, Kafkasyadaki Ermenilerin orada yaşayan Türklerle yaptıkları zulümler.

Üçüncüsü, Kafkas cephesinde kahramanca harp eden Türk ordularını arkadan vurmak için Türkiyede Ermenilerin doğu Türkiyede çıkardıkları layanlar.

Bu üç hareket de aynı zamanda tek elden idare ediliyor, büyük Ermenistan hülyalarına kapılan Ermeniler farkında olmadan Çarlık Rusyası emperyalıların gayelerine hizmet ediyorlardı. Onlara göre harp kazanılmadan Türkiyenin şark vilâyetleri bir emrivaki olarak ilhak edilecek böylece de ortaya büyük Ermenistan çıkıverecekti.

Rus Himayesinde Ermeni mezalimi

Bu sırada Kafkasyadaki Türkler feci bir durumda bulunuyorlardı. Çünkü Türkler askere alınmamışlardı. Ellerinde kendilerini müdafaa edecek bir silâhları bile yoktu. Halbuki Ermeniler tepeden turnaga karar silâh idiler hattâ topları bile vardı. Üstelik Rus makamlarını himayesinde bulunuyorlardı. Bir Ermeni bir Türke her türlü hakareti yapıyordu, onun malına, canına koyabiliyordu. Fakat bir Türk böyle bir harekette bulunmuşsa kalksa derhal cezalandırılıyor veya Taşnak komitçileri tarafından yokediliyordu.

İşte bu yüzden Kafkas Türkleri en büyük hakaretlere uğramışlar, akla durgunluk veren en feci şekillerde öldürülmüşlerdir. Kafkasya Ermeni intikamının en vahşi tezahürüne şahit olmuştur.

Bu durum 1915 yılının Mayıs ayına kadar devam etti.

Türk cephesinde esir edilmiş yaralı askerler hususi tren katarlarıyla Rusyanın içlerine sevk ediliyorlardı. Türkleri ellerinden gelen fenalık yapmaktan çekinmeyen Kafkasya umumi valisi, bu katarların muhafızlığını Ermeni askerlerine tevdi etmişti. Bütün bunlar Kafkas Türklerine hakaret ve zulmetmek için Ermenilere fırsat vermek gayesiyle yapıyordu. Gerçekten, yaralı Türk askerlerini taşıyan trenler Ermenilerle Kafkas Türkleri arasında yeni hâzelerin doğmasına sebebiyet vermişler. Çünkü Türklerle meskûn köyden ve kasabalardan geçen bu trenlerdeki yaralılar ve esirler aç ve susuz olduklarından yardım için ıkkışlarına sesleniyorlardı. Fakat, ardına koşan Kafkas Türkleri treni muhafaza eden Ermeni askerlerin ateşi veya süngüleriyle karşılıyorlardı. Silâhsız Türklerle yapılan bu alçak tecavüzler birçok Türklere ölümlüne sebep olmuştur.

Türk yaralı esirlerine Ermeni zulmü

Erzurum yaylalarında Moskoflarla döğüşen Türkler yaralanmadıkça pek nadiren esir düşüyorlardı. Bunların yaralılarıle sağlamlar bir arada bulunduruluyor, sonra Kafkas Ermenilerinin idare ve kontrolü altında esirler cepheden elliser elliser vagonlara bindiriliyorlar ve üç gün üç gece kapalı ve yine Ermenilerin sıkı bir kontrolü altında Rostofa kadar aç, susuz bir halde gönderiliyorlardı. Vardıkları yerlerde vagonlar açıldığı zaman her vagonda 10-15 Türk askerinin ömüsh, ekser cesetlerin feci bir şekilde taaffün ettiği, askerlerin zaten kötü olan muhatam mahveylediği görülüyordu. Bu feci haller Kafkasyada ve Rusya da yaşayan Türklerin yüreklerini parçahyor ve her taraftan ıztıraptan sesleri yükseliyordu. Türkler durmadan, merkezi Baküda bulunan Kafkasya İslâm hayır cemiyeti ve

Hasanâti hayriye, işleriyle uğraşan Bakü zenginlerinden Tagiere teigraf lar çekiyorlar, bütün Kafkas müslümanları esir Türk askerlerinin zalim Ermeniler elinden kurtarılması için her çareye başvuruyorlardı. Cemiyetin Bakü valisi, belediye reisi vasitasile yaptıkları bütün müracaatlar ise cevapsız kalıyordu. Türk uğraşmalarının tesirsiz kaldığını gören Ermenilerin cesaretleri artıyor.

Çarın dayısının insanıyeti

Tam bu sırada Kafkasyaya yapılan bir ziyaret Ermenilerin mezalimi ne bir müddet için ara vermiştir. Çar İkinci Nikolanın dayısı ve aynı zamanda Rusya Kızılhaç cemiyetinin başkanı olan prens Oldenburg Kızılhaç teşkilatlarını teftiş için ansızın Baküya uğramıştı. Prens dinlenmeden derhal esir Türk kabilelerinin bulunduğu Bakünün hemen karşısındaki küçük Nangen adasına geçerek esirleri ziyaret etmiştir. 75 yaşındaki prens esir Türklerin feci durumunu; barındıkları barakaların herbat bir halde olduğunu görünce çok kızmış ve Bakü merkez komutanını, başdoktorunu, başmühendisi ve bu işle meşgul daha birkaç memuru azletmiş, yerlerine başkalarını getirtmiştir. Prens Oldenburg Kafkas cephesindeki yaralı Rus askerleri için açılan hastaneleri gezerken bunların hepsinin çok fena bir şekilde idare edildiğini görmüş ve hastanelerin başında bulunanları fena halde haşlamıştır. Prens aynı zamanda, yüz er ve on beş subay için Bakü «İslâm Cemiyeti Hayriyesi» tarafından açılmış hastaneyi de gezmiştir. Saat yediden itibaren teftişe başlayan prens, Rus, Ermeni, Yahudi hastanelerini ziyaret ettikten sonra saat 11 e doğru İslâm Cemiyeti Hayriye binası olan İsmailiye gelmiştir. Başta cemiyet başkanı olduğu halde Bakü pettoicularından mürekkep yirmi beş kişilik bir heyet prens Oldenburgu karşıla-

mış ve hastane hakkında malumat vermiştir. Prens hasta subay ve erlerle teker teker konuşmuş ve bütün hastaların bakımından memnun olduğunu görünce:

— Hastanedeki doktorlar, hasta bakıcı ve hademeler Türk müdürler? diye sormuştur.

Müşber cevap alınca prens hayır cemiyeti azabının ellerini hareketle sıkıştı, kendilerini tebrik etmiştir. Prens otomobile binerken arkasından giden iki general Bakü İslâm Cemiyeti reisine:

— Sabahtanberi bağırmadığı kimse kalmamıştı, demişlerdir. İlk olarak size teşekkür ediyor. Öğe yemeyinde, kendisine, esirlerin nakli esnasında Türklerle yapılan zulmü anlatacağım. İsterseniz siz de cemiyet namına bir murahhas gönderiniz.» demiştir.

Kaderin garip bir tecellisi de Türk hastanesinde yatan yaralı erlerden çoğu Ermeni olduğu halde bunlar bile Türk doktorlarından ve hastanesinden memnun olduklarını prense anlatmışlardır.

Prens Oldenburg'un müdahalesi

O gün saat 15 e doğru prens Oldenburg giden cemiyeti hayriye mümes sili ve üç kişiden mürekkep heyet Bakü valisi tarafından karşılanmıştı. Fakat, heyeti kabul eden Bakü valisi şikâyetçi bir tavırla:

— Artık sizin işiniz oldu fakat, bizim de canımız çıktı, demiştir. Prens bize ne küfürler savurdu. Şimdi de Kafkas umumi valisi kont Voronsov - Daşkova şiddetli bir telgraf çekti. Bu telgrafta şöyle deniyor:

«Kafkasya baş komutanlığınızın, Türk esirlerine muhafızlık eden Ermenilerin yaptıkları zulümlerden galiba haberi yok. Bu gibi heyecan verici hakahatların büyük Rusya İmparatorluğuna yakışmadığını ve bu hallerin Rus ordularının yüzünü kızartacağını bilmeniz lazımdır. İnsaniyet namına hemen Kafkasya cepheslerine emir vererek, Türk esirlerinin ve umumiyetle elimizdeki Türklerin yakınlarında ve muhafızlığında tek bir Ermeni askeri bulunmamasını temin etmenizi rica ederim. Bu hususta İmparatora malumat gönderiyorum. Prens Oldenburg»

Prensın müdahalesi derhal tesirini göstermişti. O gün akşam üzeri saat dokuz raddelerinde İslâm Cemiyeti Hayriyesi başkanlığına Bakü emniyet müdürü tarafından telefonla şu haber gönderilmiştir:

«— Telâkki ettiğim emir üzerine Bakü demiryolu istasyonunda bugünden itibaren gelip giden Türk esirlere her gün sıcak yemekler hazırlanacaktır. Arzu ederseniz gelip hazırlıkları görünüz bu malumatı ekselâns valinin emri üzerine arz ediyotom.»

Ermeni hâmisî Kafkas umumi valisi değişiyor

Gerçekten prens Oldenburgun telgrafından birkaç saat sonra Kafkasya demiryolu güzergâhı boyunca ne kadar Ermeni askeri varsa geri çektilmiş ve tren yolu temizlenmişti.

Prens Kafkasya seyahatinden Petrograda döndüğü zaman Çara intibalarını anlatmıştı. Prens Oldenburg bilhassa Kafkas umumi valisi kont Voronsov - Daşkovan cidden ağır hasta olduğunu, Kafkasyanın idari ve askerî işlerinin karısı Ermeni kontes ve maiyetindeki üç Ermeni tarafından idare edildiğini, bu yüzden Ermeni milletinin Kafkasyadaki diğer milletlerden ve bilhassa Türklerden üstün tutulduğunu teker teker hâdiseler ve vesaikile izah etmişti. Bu görüşmede prensin izahatı Çarı ikna etmiş ve Çar Nikola, dürüst olarak tanıdığı prens Oldenburgun arzularını yerine getirmişti. Bu sebeple olacak ki 1915 senesinin sonlarına doğru Kafkasya umumi valisi kont Voronsov - Daşkova, yaşı ve hastalığı bahane edilerek azledilmiş ve yerine Rusya cephesi baş komutanı Grandük Nikola tayin edilmiştir. Bu hâdiseler Ermeniler üzerinde derin bir tesir ve hayal sukutu husule getirmiştir. Fakat değişiklik bu kadarla da kalmamış, Rus Çarlık hükümeti Ermenileri kendi davası uğruna kullandıktan sonra, bu defa da müslüman Türklerin gönüllerini almak yoluna sapmış ve o zaman «Yâverani şehriyari, olan General Hüseyinhan Nahicevani Grandük başvâver tayin edilmiştir. Grandükler de himayeye başlayan Grandük birkaç generali de yanına almış ve onlara yüksek vazifeler vermiştir. Ermeniler hayret ve endişe içinde birdenbire ikinci plâna atıldıklarını görmüşlerdir.

Bu hâdiseden bir mâna çıkarmak lâzımgelirse, Ermenilerin Rusya menfaatine hareket etmelerini temin maksadile onlara büyük Ermenistan vâdinde bulunan Çarlık hükümetinin Ermenilere istediği işi yaptırdıktan sonra bu vâdini unuttuğu ve Kafkasyadaki diğer milletleri himayesi altına almış olduğu anlaşılır.

Çarlık hükümetinin birdenbire siyasaset değiştirmesi Ermenileri derin düşünceye vâdirmişti. (Devamı var)

Çarlık Rusyası Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak ve gayelerine ulaşmak için, İmparatorluk camiasına dahil Hristiyanları ve bu arada bilhassa Ermenileri kışkırtıyor, onları bunaya ediyor, Kafkasyadaki Ermenilere de bu işte büyük müzaheret gösteriyordu. Bu hal bilhassa 98 harbinden sonra bariz bir şekil almıştı.

Birinci dünya harbinde Ermenilerden müteşekkil askeri birlikler, şarkı Anadolu'daki Türklere yapmadıkları bir bırakmıyorlar ve bilhassa ekserisi yaralı olan Türk esirlerine zulüm ve işkence ediyorlardı. Vaziyet aha-

yet o kadar feci bir şekil almıştı ki, Kafkasyadaki umumî vali değiştirilmiş ve yeni vali Grandük Nikola Ermenileri himaye etmez olmuştu.

Ermeniler gözden düşmeğe tahammül edemiyor

Oldukça eski zamanlarda Ermeniler bir kere daha ikinci planda kalmışlardı. O sırada Kafkas umumî valiliğinde bulunan Galisin Ermenilere kat'i olarak yüz vermiyordu. Yaşlı Ermeniler bunun ızdırabını çektiklerinden yeni baştan ikinci defa aynı duruma düşmek istemiyorlardı. Taşnak cemiyeti yaşlıları bu

hali önlemek üzere harekete geçmek lazım geldiğini ileri sürüyorlardı. Çünkü harp bittiği zaman Ermeni askerlerinin elindeki silâhlar alınacak ve baş kaldırarak imkânları azalacaktı. Rus hükümetinin aldığı tedbirlere karşı gelmenin tam zamanıydı.

Çarlık hükümetinin Ermenilere yüz vermemesi cephe'deki Ermeni askerlerinin de hiddetini arttırmıştı. Bunlar, Rus ordularının işgal ettikleri topraklarda durmadan azınlıklar yapıyorlardı. Kafkasyadaki idari değişikliklerin müslüman Türkleri himaye maksadıyla yapıldığı kanaatine varan Ermeniler, işgal edilen vilâyetlerde halka etmedikleri zulmü bırakmıyorlardı. Bu vahşi hareketlerinde o kadar ıleri gidiyorlardı ki Rus ve Gürcü subay ve eriirt Türk halkını korumak mecburiyetinde kalıyorlardı.

Ermeniler durmadan insan öldürüyorlar

Kadın, erkek, çocuk çocuk demeden öldüren Ermeni zulmüne karşı hiç olmazsa çocukları kurtarmak gayesiyle Rus subayları, yüzlerce çocuğu evlatlık olmak üzere Rusyanın içlerine doğru gönderiyorlardı. Bu sevkıyatı öğrenen Kafkas Türkleri tren yoluna çıkarak Rus erlerine yalvarıyorlar ve onlara para vererek Türk çocuklarını himayeleri altına alıyorlardı. Müslüman hayır cemiyetleri bir taraftan da Rus makamlarına müracaat ediyorlar ve çocuklarına

Kafkas Türklerine verilmesini rica ediyorlardı. Bazı Rus generalleri ve bu arada kolordu komutanlarından General Odoşelidze İslâm hayır cemiyetine müracaat ederek, Anadolu şark vilâyetlerindeki kimsesiz, aç, fakir ve yıpranmış kalan ihtiyaçlara, kadınlara çocuklara yardımda bulunmalarını istemişler ve bu yardımları destekliyeceklerini ilâve etmişlerdi. Gerçekten bu generallerin tavassutla Kafkasyadaki İslâm hayır cemiyeti, işgal edilmiş Türk vilâyetlerinde on üç şube açarak halka yardımda bulunmuştur.

Ruslar eli silâh tutan Türklere kendilerini müdafaa için silâh dağıtıyor

Rus siyaseti, harbin kendi lehine dönmesi üzerine, işgal ettiği muntakalardaki halkın sevgisini kazanmak yoluna sapsmış ve zaten artık büyük Ermenistan davasının tahakkukundan vazgeçmiş olduğu için Ermenileri dinlememeğe başlamıştı. İşte bu yüzden ki Rus işgal kuvvetleri kendilerini Ermenilerden korusunlar diye eli silâh tutan Türklere tüfek ve diğer müdafaa silâhları veriyorlardı. Bu dağıtma gizli yapılıyor. Diğer taraftan bu generaller birçok yaralı ve hasta çocukları toplayarak İslâm hayır cemiyetine gönderiyorlardı.

Müslüman Türklere müteşekkil bir fırkadan Alman ve Avusturyalılara karşı gösterdiği muvaffakiyet üzerine Kafkas Türkleri Rus makamları nezdinde bir imtiyaza sahip olmağa başlamışlardı. Bu fırka cesaret ve kahramanlıkları yüzünden cehalet fırkası, adını kazanmıştı. Kafkas umumî valisi Grandük Nikola, Voronov Daşkovların büyük Ermenistan hakkında verdiği raporlara zıt kanaatlerini saraya bildirmiş ve bu raporların gülünçlüğü meydana çıkarılmıştı. 1916 yılında yükksek askeri şûra azaları hep Kont Voronov Daşkovların aleyhine dönmüşlerdi. Bilhassa bahriye nazırı, Rus kanı ile kazanılmış şarkı Anadolu vilâyetlerinde evvelâ Rusların, sonra yerli Türklerin bütün hakları tanınarak İskân edilmelerini, ondan sonra sayet imkân olursa Ermenilerin yerleştirilmelerini şiddetle müdafaa etmişti.

Bu hareket tarzı Rus siyasetinin Ermenileri kullandıktan sonra onları masul kandırdığını ve büyük Ermenistan vâdini nasıl tutmadığını iyice gösterir. Kont Voronovun büyük Ermenistanı bu şekilde suya düşmüştü.

Rus siyaseti Ermenilerin aleyhine dönüyor...

1916 yılının ilk aylarında, Gran-

duk Nikola'nın Kafkasya başkomutanlığına tayin edildikten üç ay sonra, işler tamamen Ermenilerin aleyhine dönmüştü. Rusya Çarlığının Ermeni siyaseti, Ermenileri cepheye sürdükten ve kendine hizmet ettirdikten sonra böyle kenara atılmıştı. Grandük Nikola Ermenilerin aleyhine yürümeğe başlamıştı. Yeni Kafkasya umumî valisi ilk iş olarak Gence şehrine gelmiş, bu vâliyetin ıleri gelen müslümanlarla görüşmüş ve o sırada amcazadesi Grandük Mişelin komutası altında bulunan «Müslüman cehalet fırkasının» büyük cesaretinden sitayişle bahsetmişti. Grandük bu ziyareti esnasında Kafkasyada oturan müslümanlara da bir müjde vermişti. Bu müjde Kafkasyadaki milletlerin mutlak muhtariyetlerine sahip olacakları vâdi idi. Bu vâdi doğrudan doğruya Çar tarafından yapılıyordu.

Kafkas milletlerinin muhtariyeti meselesi...

Gerçekten 1916 senesi Mayıs ayında Tiflis sarayında fevkalâde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya Türklerin, Gürcülerin ve Ermenilerin ıleri gelenlerinden iki yüz kişi çağırılmış ve vâdedilen Maveraı Kafkas muhtariyetinin esasları tesbit edilmiştir. Toplantı münasebetiyle Çara çekilen tazim telgrafına Rusya Çarından gelen cevap toplantıya umumî bir heyecan vermiş ve Çarın cevabı, muhtariyetin verildiğini kabul eder bir manada alınmıştı. Bu vesile ile Kafkasya umumî valisi Grandükün Türk ve Gürcülere daha fazla teveccüh gösterdiği anlaşılıyordu.

Bundan sonra Kafkasya umumî valilik sarayının kapıları daha ziyade Türklerin ve Gürcülerin ıleri gelenlerine açık bulundurulmağa bağlandı.

Yeniden üstünlük peşinde koşan Ermeniler artık Tiflisede barınamayacaklarını anlayınca, büyük faaliyet merkezlerini tekrar Baküya naklettiler. Siyasette kaybedince, Bakü'nün ticarî ve iktisadî hâkimiyetini ellerine almak sevdasına düştüler. Bu sahada da birçok mücadeleler cereyan etti ve neticede Ermeniler burada da arzu ettikleri faikiyeti temin edemediler.

NASIL AVLADILAR?

Kızıl ihtilâl — Silâh yağması başlıyor — Ermenilerin hileleri — Ermeni ve Gürcülerin bolşevizme sapışları

1917 yıl Rusya Çarlığı için telaşlı bir sene olmuştur. Bir yandan harbe, bir yandan da iç kargaşa

lara mukavemet edemiyen Rus devleti yavaş yavaş çöküntü âfâmeti göstermeğe başlamıştı. Nihayet çığ gibi büyüyen ihtilâl bütün me

lekreti sardı ve Rus askeri hem cephede hem de dahilde muharebe zemininde kaldı. İç kavgalar Rus hükümetini Almanlarla anlaşmaya zorladı. Çünkü ancak bu suretle ihtilâli önüne geçilebileceğini düşünen Çar hükümeti, askerlerini ihtilâli hükümetlere karşı kullanmak istiyordu. Mütarake yapıldı. Fakat hükümet kuvvetleri ihtilâle önünde mukavemet edemediler. Böylece Çarlık yıkıldı. 1917 şubatında Çar Nikohtundan ayrılmaya zorunda kaldı. Ve netice de Rusya Çarı kızı İtilâkilerin başını özdürüldü. Herodiana İtilâkilerin birçoğu memleketini kaçmağa muvaffak oldular.

Rusya'da büyük inkılâbı bolşevizme memleketi her tarafına yayılmaya başladı. Çerik Rusya parlamentosu Duma vaziyete hâkim olamayınca dağıldı. Dumada aza olan Kafkasya milletvekilleri, Kafkasyada kurulan komitelerin azalarıyla birlikte müsterek bir parlamento kurdular. Bu parlamento (Seymi) adını verdiler. Bu Seymi dört Türk, dört Gürcü ve dört Ermeni teşekkül eden 11 kişilik Kafkas hükümeti faaliyete geçti.

Silâh yağması başlıyor

Kafkas milletleri böylece, muvaffak olma, bir hükümet kuruncaya kadar silâh depolarını müdafaa inkâr hareketi aramak oldu, silâhlanmak için faaliyete geçildi. Bu sırada, öteden beri asilere alınmayan Türklerin elinde bir tek silâh bulunmuyordu. Halbuki Gürcüler ve Ermenilerin cepheye harp ettiklerinden bol miktarda silâhları vardı, üstelik ihtilâle dolgunlukla hükümet tarafından kullanılan Rus askerleri de vazifeleri ihmal ve ilk fırsatta kızıl ihtilâllere itihak ediyorlardı. Bu vaziyete gören cepheden dönmüş Ermeni ve Gürcü askerleri, yerli vatandaşların silâh depolarını yağmaya teşvî ediyorlardı. Türkler yine silâhsız kalmışlardı. Seymideki Türk mürahasırları bu hâdiseleri mütemadiy protesto etmelerine rağmen, hiçbir şey elde edemiyorlardı. Çünkü kuvvet, kulliyetli miktarda silâh ve cephanelere malik bulunan Ermeni ve Gürcü askerleriyle Ermeni - Gürcülerin elinde idi.

gösteriyor

Türk murahhaslarının durmadan dinlenmeden yaptıkları müracaatlar özeline nihayet Ermeni ve Gürcüler Türklere silâh vermek vâdinde bulunmuşlardı. Bir generalin başkanlığı altında bulunan 12 subaydan müteşekkül bir Türk askeri heyeti bu vâdin yerine getirilmesi için Tiflisten, Baküya gitmeğe karar vermişti. Fakat bu heyet Bakü istasyonuna gelirken, Ermeniler tarafından hapsedildi. Baküde bulunan Türk milli komitesi bu hâdiseyi heyecanla haber aldı. Askeri heyeti Ermeniler elinden kurtarmak için Bakü istasyonuna iki mümessil gönderildi. Ermeniler bu iki mümessili de tevlî etmek istediler. Bereket ki mütemadiler canlarını güçlükle kurtar kaçmağa muvaffak oldular. Perişan bir hâle dönen iki Türkü gören, milli komite, azaları, onlara mahallî komitelerine bildirdi. Komite yine baharın 1917 yılında Baküde bulunan Ermeni komitesini aradı, postane ve telgrafhanesini kontrolü altına aldı. Ve Türkleri buralara sokmalarını bildirdi. Bu haberdan milli Türk komitesi toplantısı düzenledi ve ertesi gün toplantıya davet edildi.

Ermeniler, Türk askeri heyeti ertesi gün öğleye doğru serbest bıraktılar. Milli Türk komitesi Bakü istasyonunda Seyminin Türalılarıyla buluştukları zaman hâdiseyi anlattılar. Çünkü askerlerim mütareke Türk olan Bakü şehrinde, postane ve telgrafhanesini Ermenilerin kontrolü altına almışlardı. Ve Türkleri buralara sokmalarını bildirdi. Bu yüzden Baküden Türalı şebirden 17 kilometre uzakta Balacosi istasyonuna giderek mektuplarını postaya atıyorlardı. Balacosi Kafkasya demiryolunu Rus devletine bağlayan ufak bir istasyon idi. Bu muntakadaki Türkler, tam bir silâhsız oldukları hâle Ermenilerle aynı tedbirler alıyorlardı. Bakü başta Türk şehri olan Bakü başta olmak üzere bir aruş Ermeni elinde zavalı bir hâle düşmüştü. Bütün silâhları.

vizme sapışları

Kafkasya artık Gürcü ve Ermenilerin hâkimiyeti altına girmeğe başlamıştı. Çünkü cepheden dönen Gürcü ve Ermeni askerleri silâh depolarına el koymuşlar ve bu sayede her dediklerini yaptırmağa başlamışlardı. Kafkasyadaki Seyminin nüfuzu gittikçe azalıyordu. Yüz binlerce silâhli askeri bulunan Gürcüler ve Ermeniler bildikleri gibi hareket ediyor. Kızıl ihtilâle mütemadil görünüyordular. Zaten fakir olan Gürcüler komünizme karşı ötedenberi sevgi besliyorlardı. Ermenilerse ana uyarak Taşnak ve diğer cephelerini lâğvetmişler ve bolşevizme yoluna girmeğe bir takım takımları.

(Devam var)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZC.2730

Ermeniler ve Bolşevizm — Ermeni taarruzları başlıyor — Türkler silah tedarik

E Bu Ermeni hareketinin istihdaf ettiği gaye Kafkasya Türklerini Rus bolşeviklerine kırdurmaktır. Bu gaye ile Türkleri milliyetçilik ve müstakimata muhalefetle itham ediyorlar. Seymide bile bu aylık keneç göstermeğe başlamıştı. Ermeni

Kafkasyadaki bir kısım Türkleri icurdukları Hümmet, adındaki bir muvazir partisine karşı da, aynı gayeyle hareket etmiyorlardı. Bu hareketin aracı cereyan eden hâdiselere karşı hoşbin gözlerle bakan Ermeniler, Tiflisa artık Gürcülere bırakılması için çalışıyorlar, el

Ermeni taarruzları başlıyor

Bu şekildeki düşüncelerle faaliyete geçmek isteyen Ermeniler, kanunla dayanarak Baküya tasarruf eden yecıklarını anlayınca, Türklerle artlarında hâdiseler çıkarmağa, bu hâdiselerin müsebbibi olarak da Türkleri göstermeğe çalışıyorlar. Bu baki Türkler herhangi bir taarruz beklenmeden malik buluyorlardı.

Ermenilerin taarruzları artık bu harekate ve hayasız bir şekil almış başlanmış. Her tarafta Türk malik mitalan ediyor, çocuklar, kadınlar ve bilhassa genç erkekler öldürülüyor, en kötü düşüncelerle Türk kızları kaçırılıyor, veya sokak ortasında behbat ediliyor. Kafkasya müstâmanları artık bu feci duruma bir nihayet vermek lâzımgeldiğine kanaat getirdiklerinden çare aramağa başlamışlardır.

Türkler silah tedarikine çalışıyorlar

Silâhsiz ve yarımsız Türkler, Ermeni zulmüne ancak aynen mukabele ile mâni olunabileceğini düşünmüşlerdir. Para ile silah tedarik yoluna sepdiler. Mermisiz bir tüfeğ 7000 ruble verdikleri halde yine silah bulabilmeğe pek güç oluyor. Kafkas cephesinden asker dön olarak dönen trenlerden tedarik ir kânlarını araştırıyorlar. Her hafta ca dizilmiş Kafkasyalı Türkler

yalvanyolar ve müthiş bir yekûrtutan para teklif ediyorlardı. Fakat ticcede yine mühim bir şey elde edilemedi.

Nihayet Ermeni zulmüne boyun mektense ölmeyi tercih eden Türk son çareye başvurup silahları, trenleri sayesinde zorla temin etmeğe çalıştılar. Bir gece Tiflisle Bakü arasında Gence'de iki Rus askeri treni bastı. Bütün askerlerin silahları tamamen alındı. Hâdiseden sonra da Tiflis - Bakü demiryolu artık işliyemez oldu. Yalnız birbiri peşi sıra sanki tek tren iniş gibi giden on-on iki vagon katar, sıkı bir müdafaa ve tahafaza altında, Kafkasyadaki Rus askerlerini Rusyaya nakle getirdi. Bazı mintakalarda piyade askerleri, ellerinde silahları veya makine tüfekler trenleri muhafaza etmek için katarın yanında yaya olarak yürüyorlardı. Bu yüzden de trenler tehlikeli bir yolu üç günde kat ediyorlardı!

Ermeniler Ruslar Türklerden silah almağa teşvik ediyorlar

Türklerin kendilerini müdafaa için silah almaları hâdisesini fırsat bilenler derhal istismar vesilesi oluyorlar. Bir yandan Ermeni propagandacıları, diğer taraftan Rus askerleri Rusları Türklerden silah almağa teşvik ediyorlardı. Bu tahrik maksadile hiç bir asker kaçırılmayan Ermeniler trenleri arasında esnasında öldürülmüş olan Rus askerinin cenazelerini Baküye getirmişler ve 12 bin Ermeni ve Rus askerinin iştirak ettiği cenaze töreni yapmışlardır. Askerin büyük merasimle Rus mezar taşını gömülmüşlerdir. Cenaze mezarında propagandayı unutmayan Ermeniler Ermeni cemiyeti azaları, cemiyetlerinin Sosyalist - Komünist teşekkül olduğunu da yaymağa çalışmışlardır.

Ermeniler Rusları bir katliama sürüklüyorlar

Bu merasimi her türlü düşüncelerine âlet etmek isteyen Ermeniler, törende hazır bulunan Rusları bir katliam yapılması fikrine inandırmak istiyorlardı. Ermeniler katliama kendilerinin de iştirak edeceklerini ve bu fırsattan istifade ederek Türk davasının artık halledilmesi lâzım geldiğini iddia ediyorlardı. Ermenilerle bütün gayeleri ise Bakü şehrinin servetlerini malik olmaktır. Ermeniler bunları azmetmişlerdi ve gayelerine vâkıf olmak için de ellerinden geleni yapmaktan çekinmiyorlardı. Fakat Bakü Ermenilerinin bu vahşi düşünceleri, Bakü'deki Rus komitelerinin sayesinde ve Türklerin dikkatlenmesini kapıyarak mateme iştirakleri yüzünden tahakkuk edememiştir. Bu tehlike atlatıldıktan sonra Kafkasyadaki Seyminin Türk muhafızları tarafından yapılan teşebbüsler ve kararlar üzerine Seyminin kararile Çörcü sosyalistleri Türk askerî heyetine iki vagon tahsis etmişlerdir. İşte bu vagonlara binecek heyeti Baküye gelmiş Ermeniler tarafından hapsedilmiş-

di gayeleri uğruna çalıştırmak maksadıyla onlara bol keseden vâdelerde bulunmuşlar ve Kafkasya Türklerine karşı olduğu kadar, Osmanlı devleti hudutları içindeki Türklere de düşmanlıklarını temline çalışmışlar.

nerce süren bu tahriklerde işleri olduktan sonra Ermenilere yalnız bırakılmışlardır. Nitekim 1917 ihtilali patlamıştır. Artık

asya bir karışık haline geçmiştir. Her an Türklerle Ermeniler arasında çıkacak kavgalara hazır olmaktadır.

Baküde bolşevik rejimi...

Bu sıralarda, Baküde bolşevik rejimi kurulmuş gibiydi. Bolşevik kilâtinin başında Şaumyanın adı bir Ermeni vardı. Fakat, bolşeviklerle birlikte yürüyen Gürcü sosyalist teşkilatı başındaki Alyoşa Caparidze'ye daha çok itibar eden

komünist partisi... lara iştirak etmişti. Baküde çalışır durumda bulunan bütün Ermeni işçileri Şaumyanın etrafında toplanmışlardı. Hazer denizinde zaten adetleri çok olmaları yüzünden Rus işçileriyle birleşmişler ve bu rejime bağlı işçi - köylü inkılap komitesi vücuda getirmişlerdir. Bakü kazalardaki bütün köylüler Türk olduklarından pek çokları olarak komitedeki köylü azaları yalnız Türklere Türk ameleleri de Baküde köylü inkılap komitesinin Gürcü Alyoşa Caparidze ve Rus amelelerine güvenerek bu teşekküle girmişlerdi. Fakat her şey rağmen Kafkas Türkleri komünist teşekkülü başında, Şaumyanın bulunmuşunu iyi karşılamıyorlar ve daima tetikte hazır bulunuyorlardı. Çünkü bu komitenin azaları ekseriyetle Ermeni idi.

Büyük gırtlık sahipleri Türklere öldürülüyorlar

Bu esnada, Tiflis vilayeti yakınlarında bulunan büyük gırtlık sahipleri kendi köylülerini tarafından öldürülüyorlar. Bunlar Kafkas Türklerinin en münevverlerinden Zülgeder beyleri, aileleri ve çocuklarıdır. Sonradan öğrenildiğine göre bu cinayetlerde Şaumyanın parmağı olduğu anlaşılmuştur. Türk köylülerini bilâhâ bunu itiraf etmişlerdir.

Şaumyan gerek Türklerin, gerek Gürcülerin itimadını kaybetmiş olduğundan Gürcüler de Ermenilere karşı tedbirler alıyorlardı. Gürcüler Gürcistan'da ve bilhassa Tifliste yerleşmiş olan Ermenilerin hareketlerinde hiç memnûn değillerdi. Bu itimadın daha cesetı samanlardanberi, kor Voronov - Daşkovun umumi ve bulunduğu sıralardanberi Türkleri yakmışmış olan Gürcülerin hüsbütü Türk devletine sevk ediyordu. Çünkü köylü Ermenilerin himaye ettiği zıttı haksızlığa uğramanın ne de olduğunu bilen Gürcülerin ağzı, Türkleri yarıyordu. Gürcüler, Rusya-

güçlerini her zamanla heyecanla takip ediyorlar ve Türk askerlerinin Kafkasyaya gelerek kendilerini olduğu kadar komşuları Türkleri de kurtarmaları ümitlerini arttırmışlardır. Hatta bu sıralarda, daha sonraları Azerbaycan parlamentosu reisi olan merhum Ali Merdan Topçubaşılı götüşen Gürcistan ileri gelenlerinden Ç. Ali Merdana şöyle demiştir:

«Yahu!.. Kafkasya sarşıyoc Gidin Enver paşaya yalvarınız, gösün sizi de bizi de kurtarsın, bilhassa Tiflis şu Ermenilerden temizlesin, yoksa bu millet sizi de bizi mahvetti.»

Gürcülerin, Türkler ve Ermenilerle münasebetleri...

Kafkasya müfettişi Seyim kurduktan sonra, Gürcüler kendilerini Kafkasyada mutlak bir hakimiye olarak tanıdılar. Sosyalizme temayülü olan Gürcüler, her ne kadar bolşevik inkılabında Ermenilerle teşriki mesafet etmiş gibi görünüyor idiyeler de, aslında tamamen aynı buluyorlardı.

Gürcüler, iyi kalbli, aynı zamanda keyiflerine düşkün bir millettir. Onlar Kahetyanın güzel şaraplarını severler, herkese pek çaluk kanaklar, derhal samimi olurlar ve bu yüzden de ekseriyetle aldanırlar. İşleri son günlerde birkaç Gürcü müfettişinin Sovyet hükümetine alışı Gürcü karakterindeki bu zattan ileri geçmektedir.

Bugün böylece aldanan Gürcüler ihtilal sıralarında da Ermeniler tarafından kandırılmışlardı. İşte bu yüzden ki Kafkasyadaki milletin hepsinden fazla nüfusa sahip bulunan Gürcüler, Tiflisin pek zengin olan silah depolarını yağma ederken Ermenilerle beraber Türklere de zarar vermeğe razı olmamışlardı. Fakat bütün bunlara rağmen Baküdeki bolşevik komite reisi Şaumyanın muavini Alyoşa Caparidze, Azerbaycanın çok yarımında bulunmuştu. O esnada Bakü şehrinde bir nümayişler oluyor ve Rus ve Ermeni asker ve ameleleri «Yaşasın anle - köylü birliği ve kızlordu», diye bağırarak caddeleri doluyorlardı. Bu arada az da olsa, Türk komünist partisi (Hökümet) e mensup kimler de bu nümayişlere iştirak ediyorlardı. Bunun sebebi vardı: Bütün dehqetle teşkilatmış olan kızıl ihtilale iştirak etmedikleri takdirde, Ermeniler ihtilalin imha edici akını Türklere doğru çevirebilirdi. Eğer Rus müfettiş olmak için ise, kızıl ihtilale iştirak etmek lazım geliyor. Bilhassa komünist partisi reisi muavini Gürcü Alyoşa Caparidze'nin

Ermeni tahrikatı devam ediyor..

Buna rağmen Türklerin durumu gittikçe fenalaşıyordu. Rus komitesinin tavasutıyla serbest bırakılan Türk askeri heyet, İslâm Cemiyeti Hayriyesine sığınmıştı. Bu heyet azaları Baküdeki Türk talebe ve gençlerine gizli gizli talimat ve askeri dersler vermekte idiler. Tevkif ettikleri bir heyetin serbest kalmasını bu şekilde faaliyete geçtiren Ermeniler, bütünlük ayakta duruyorlar ve Türk akıyhanı faaliyetleri her gün biraz daha arttırdılar. İşte bu sıralarda idi ki Kafkasya mesinden, külliyyetli miktarda tepe tünâğa kadar silâhlı Ermeni askerleri Kafkasyaya döndürüldü. Şaumyanın her askerinde iki tüfek bulunuyordu. Bu askerler, Tiflis ile Bakü arasındaki tren seferlerinin başlamış olmasını fırsat olarak kullanarak yardıma çağırılarak Baküdeki inkılapları koştular. Ermeniler bolşevik propaganda'ya devam ediyorlardı. Rus askerlerine yapılan propagandaların çoğu cahil Türklerin istibdatçı Türklerle birlik olup yalandan komünist olduklarını iddia ettiklerine dairdi. Ermeniler Rus amelelerini böylece aşılıyorlar ve Türklerin kendi serilerini kurtarmak kaygusuyla kızıl devrim nümayişlerine iştirak ettiklerini söylüyorlardı.

Bir yandan da Tagnaklar aynı istibdatçı bir faaliyet gösteriyorlardı. Bunlar da Ermenilerin kendilerinin komünist, fakat Türklerin milli müesseseleri olduklarını iddia ediyorlardı. Tagnaklar Rus inkılap komitesinin faaliyetleri dalkavukluklar ve jurnalıklar neticesinde komiteyi sözleri inandırmış gibiydiler.

Türkler köylere çekiliyorlar. Her bir ön hissin tesiri altında olan Baküde yaşayan Türk aileleri çocuklarıyla birlikte köylere göçmeğe başladılar. Bu sırada Kafkas Türklerinin başındaki münevver Tiflisteki Seyimde murahhas olarak bulunuyorlardı. Seyimin nihayetinde vermeye vadedtiği silâhlar Ermenilerin yaptıkları sabotajlarından Baküye gönderilemiyordu. Çünkü cepheden yeni gelmiş otuz silâhlı Ermeni askerle bir o kadar yine silâhlı Ermeni ameleleri, altmış bin kişilik bir kuvvet olarak Ermenilerin emrinde bulunuyorlardı. Ermeniler için artık intikam almak ve Baküye hâkim olmaları zamanı gelmişti.

«Devamı var»

Her ne bahasına olursa olsun Baküya hâkim olmağa karar vermiş bulunan Ermeniler, nihayet 18 Mart 1918 akşamı saat 17 de, Türklere karşı taarruza geçtiler. O anda atlarını sulamak üzere Ermeni mahallesinin Kuba caddesinden geçmekte olan on, on beş Türk gencinden birisi, Ermeni evlerinden atılan silahlarla öldürüldüler. Aynı gün,

ni saatte şehrin doğusunda da benzer bir hâdise oldu. Türk meskân bulunan Çemberi ke büyük bir binayı gönüllü Türk beleri için askeri bir kişi ha getirmekle meşgul yerli iki suba birkaç esir subaya karşı ateş aç Silâhsız subaylar ve talebeler hain baskın karşısında kendile müdafaa edemeyince kaçmak zor kalmışlardı. Bu sırada bina na mağa başlamıştı.

na kısa bir zaman içinde gitti. Yaşın geldiği zaman burada iki yüz karyota ve yeni eşyalar henüz yerleştirilmemiş bir vaziyette bulunuyordu. İki gün sonra, binaya Ermenilerin tesiri ettikleri Rus bahriye askerleri tarafından kundak konulduğu öğrenildi.

18 Mart günü başlayan Ermen taarruzu Türklerin müdafaaasına uğradı. Bütün şehir halkı bilhassa Türk - müslümanları teğşa üstüleri. Lâzımkı atışmalar sabahın beşin kadar devam etti. Tam bu saatte Bakü şehri müthiş bir cephe halit almıştı. Tüfeklere karşı makinelî tüfekler de kullanılmaya başlandığın dan sokak muharebesi korkunç bir hal almıştı. Ermenilerin ellerinde toplar da bulunduğundan arasıra te sesleri şehri sarsıyordu. Hak birden bir neye uğradığını şaşırmıştı. Bu şaşkınlık arasında evinde kaçmak isteyenler kapılarda pusu kurmuş olan Ermeniler tarafından derhal öldürülüyorlardı.

Bakü bir sanayi şehri olduğundan plâna uygun olarak inşa edilmişti. İste bu yüzden ki şehrin aşağısın da bulunan Ermeni mahallesinden bakılınca yukarıdaki Türk evlerini görmek ve oralara kolaylıkla nişan almak mümkün oluyordu. Evlerinden silâhsız olarak çıkan her Türk köy- lüce bir Ermeninin pususuna düşü- yordu.

Türkler mukabeleye hazırlanıyorlar...

Ermenilerin ani taarruzuna uğrayan Kafkas Türkleri bilhassa Bakü şehrindeki Türklerin millî komitesi o gece fırsat buldu. Yalnız Türk askerî istanli köhranı pasapartının reisiği altında iki doktor, yüksek tahsil görenlerden

subaylar şehirde cereyan eden mü- eademelerden fırsat bulup toplantıya gelemediler. Toplantıda hazır bulun- van ve ekserisi henüz otuzunu dol- durmamış bulunan gençler Ermeni- lere karşı bir cephe kurulması tek- lifini ortaya attılar. Türk zenginleri- nin oturdıkları Murtuzâ muhtarının evinde toplanılacak ve bu civarda erdekler kamış cephe kurulacaktı. Fakat buna muvaffak olunamadı. Çünkü henüz cepheden dönmüş bu- nan tecrübeli Ermeni askerleri bu- na derhal mâni oldular ve heyetin toplandığı binayı çember içine al- dılar. Bu sırada İslâm Cemiyeti Hayri- yesinin binasında üç kişi bulun- ordu. Ermeni Arsenyan Sergiye- iğ binaya geldi ve telâşla:

« Aman bu katliâmı durdura- m» diye telâflite bulundu. Kalktık- ırıkte Ali Merdan Bey Topgubası- n evine gittik. Topgubası Ermeni- nin maksadını anladınca:

« Bu katliâma biz başlamadık, dedi, siz Ermeniler başladınız. Siz önünü alınız. Buradan pek güzel duyuluyor ki Türklerin oturdığı ma- hallelerden nadiren silâh sesi gel-iyor. Ermenilerin aşşesine mukabel- eden Türkler o kadar az ki, üstelli- lar da gecenin karanlığında hava ateş ediyorlar. Ben bunları dur- dum. Sizin Ermeni - Komitesi Ermenileri durdursun.» Merdan Bey gerçekten katliâmı ne geçebilmek gayesiyle iki Tür- menin himayesinde Ermeniler- fına gitmek istedi, fakat kend- i bu hareketine mâni olundu ve Topgubası geri dönmek zorunda kal- Gece, sabahı endişeyle beklemek- geçti. Sabahın beşinden itibaren top ve makinelî tüfeklere mâhil- man Ermeni kuvvetleri Türkleri karşı tam askeri bir cephe açma- bulunuyorlardı. Türklerin oturdukla- rı mahallelerde kendilerini müdafaa- ya hazırlanan beş on kişilik grupla- da nadiren tüfek ve daha çok taban- ca vardı. Bunlar ise Ermenilere ge- lişigüzel ateş ediyorlardı.

Ermeniler şiddetli bir taarruza geçiyorlar...

O gün saat 7 ye doğru Bakânur tanınmış Türklerinden İsâbey Aşur- beylinin evinde altmış kişilik bir grup toplandı. Toplantıya her taraf- tan gelmiş olan Türkler, evlerinin basıldığını, yağma edildiğini, Ermeni- ler tarafından öldürülmüş müdafaa- sız Türklerin cesetlerinin sokaklarda sürüklendiğini, Ermenilerin Türk mahallelerine yaklaşmakta oldukları- nı birbirlerine anlatıyorlardı. Vazi- yetin vahameti karşısında bulunan

Topgubasıya telefon ettiler. Ali Mer- dan, yanında Ermeni avukat Arse- niyin bulunduğunu söyleyerek top- lantıda bulunanlardaki birkaç kişinin bir yolunu bulup yarı a gelmelerini bildirdi. Tehlike çok büyük ve Er- menilerin arasından geçmek imkân- sız gibiydi. Yalnız iki kişi Ali Mer- danın davetine icabet etti ve bunlar da ellerinde beyaz bayrak olduğu halde, duvar diplerinden sinerek Ali Merdanın bulunduğu binaya varabil- diler. O esnada Ali Merdanın yan- ında Millî Komite azalarından dok- tor Mekmet Rıza, Asađullah Ahmet zade, mühendis Ağa Aşur u ve Ab- has Kâzım zade bulunuyorlardı. Ar- seniy Sergiyeviç ve aynı apartıman- da oturan, Bakü belediye reis mu- avini Ermeni Ölmüşü Arutyunov te- lefona sarılmışlar, Ermenilerin hiri gelenlerini aramakıydılar. Ermeni- lerin bazıları bu telefonlara cevap vermiyorlardı. Bazıları ise «artık iş- isten geçti, Ermeni askerleri kimse- yi dinlendiyorlar» diye cevap vermek- üydüler. Türklerle telefonda konuş- ma imkânı artık kalmamıştı. Çün- ki Taşnak getirdiği Türk mahalle- le gelen telefon tellerini kesmiş- ti. Müselliâh Ermeni kuvveti- ni tarafta ilerliyorlardı.

Bakü Türkler Baküdan hicret ediyorlar...

Mahalleleri Ermeniler tarafından alına ateş altında bulundurulana Türkler, hem ağıktan, hem de elle- nede bulunmaması yüzünden hayat- ının tehlikede olduğundan, Baküü- erke çalışıyorlardı. Türkler ailele- rini Bakü civarındaki köylere ka- yıyorlardı. O gün öğleden sonra Kaspi- niler (Kaspiy) gazetesini Topgubası- nı tahrir ettiler ve büyük bir k- ketle var. Bunların taun- meyince her mahallanın yan- bulunan ve Ermenilere, adını t- n İslâm Cemiyeti Hayriyesin- zzen binasını yaktılar. Bu bin- İslâm Cemiyeti Hayriyesinde- a, Millî Komite ve birkaç ye- imiş parti idareleri ve birg- arında da Baküya sığınan Tür- üf barınıyordu. Bu binanın içi- ekünün en büyük salonları ve

(Devamı var)

..Ermeniler Rusları kandırıyor! Ermeni Cinayetleri!

Ermeniler Ti

giriyorlar..

Gece olduğu zaman, Ermeniler Türk mahallelerine girmeğe başlamışlardı. Gece yarısına doğru tutunmuş Topçubaşının apartmanlarının çatılarında tüfekler patlamağa başlıyordu. Kapanmış olan pancurların arkasından Ermenilerin Türk mahallelerine saldırıları zulümleri görüyorduk. Her mahalle karşı apartmanın kapısı vurulmağa başladı. Bizimle

bulunan Ermeni belediye başkanını iki kızını yanına alarak kaçmaya çalıştı. Gelenlere kim olduğu sorulunca kapıda bekliyorduk:

Biz Ermeni fedaileriyiz, Türkleri öldürüyoruz onları öldürün, diye cevap verdiler.

Ermenilerin katliamına mâni olmak isteyen Cümşüd Arutyunof kapıyı açtı ve Ermeni askerleri tarafından öldürüldü:

Ermenilerin çığlıkları işitiyordu.

Hepimiz mukabele etmediklerimiz ve arkadaşlarımızın bu iğrenç tecavüzden kurtaramadığımız için utanç duyuyorduk. Gece yarısından sonra hafifliyen silah sesleri sabaha karşı şiddetini arttırdı.

Ermeniler nihayet bulunduğu-muz evi basıyorlar

Hepimiz gittikçe artan silah seslerinin verdiği heyecan içerisinde neye uğradığımızı düşünüyorduk. Bu esnada Topçubaşının misafirleri de Cümşüd Arutyunofun ofisinde bulunuyorlardı. Saat 7 ye doğru, apartmanın kapısı yeniden şiddetle vuruldu. Ev sahibi büyük bir soğukkanlılıkla kızılarını tekrar yanına alarak aşağıya indi. Fakat bu defa kapıda kalırlar söz geçirmek mümkün olamadı. Bütün gece boyunca bir münaakaşalara alıştırdığımızdan beri münakaşalara alıştırdığımızdan beri Ermenileri başından savacağına inanıyorduk. Fakat, ümidimiz boşa gitti. Çünkü bir Ermeni subayının idaresindeki yedi Ermeni askerleri birde bize karşıymız dikiliverdi. Son saatlarımızın geldiğine inanmağa başladık. Bilirdik ki Ermeniler bizi alacaklarsa, bir daha kurtulamaz imkânı yoktur. Dışarıda müthiş hâdiseler oluyordu. Sarhoş Ermeni askerlerinin ettikleri nâraları duyuyorduk, öldürülen zavallı arkadaşlarımızın çığlıklarını işitiyorduk. Karşımızda dikilmiş olan Ermeni subay ve askerleri bize vahşi bir kinle bakıyorlardı. Subay bakışlarını üzerimize gezdirecek:

yerine getirilmesi için silahlarını dolduruyorlar ve namuslarını üzerimize doğru çeviriyorlardı.

Arutyunof bizi kurtarmak için elinden geleni yapıyor, kızları da ona yardım ediyorlardı. Fakat Ermeniler lâf anlıyorlar mıydı ki? Ev sahibi bizim Ermeni olduğuna halde, onları vıphyor ve çekilip gitmelerini istiyordu. Nihayet askerlere söz geçirmeyeceğini anlayan Arutyunof yanındaki odaya koşarak telefona sarıldı ve iki dakika sonra geri gelip Ermeni subaya:

— Gel! seni Şaumyan istiyorlar dedi.

Subay derhal telefona koşarak vâyet aldı. Telefonda Şaumyanın emri dinledikten sonra askerlerine evden çıkılmalarını söyledi.

Ermeni subayın odayı boşalttıralar.

Ermeniler Rusları kandırıyorlar ve Türkleri öldürüyorlardı. Bu hâdiselerden de anladık ki Ermeniler ilk anda Türk münevverlerini öldürmek için tamamiyemle istiyorlar ve bildikleri adresleri, gözleri dönmüş askerlere vererek onları cinayete sevk ediyorlardı.

Bu defa da Ermeniler Rusları kandırıyorlar..

Ermenilerin Türkleri yaptıkları katliam başladığı zaman, Ermeni propagandacıların komünist Rus askerlerini Türklerin ihtilâle ihanet ettiklerine inandırmış ve Rusların ağır silahlarını bu katliamda kullanılmak imkânını elde etmişlerdi. İleri sürülen haberler arasında birçok esir Türk subayının yerli Türklerle birleşerek, ihtilâlcilere ve Sovyet Rusya inkılabına, amele ve köylü komünist partisine, kızlarına hücum etmiş oldukları da söyleniyordu. Ermeni subayın tezvirata kapılan Rus askerleri Ermenilere ihtlak ettiler ve kerematiyeleri tehlikeye girmesini denediler. İhtilâle onlar da katıldılar.

Türkler bu propagandanın yalnızca birerini söylemek imkânını buluyorlardı. İşte bu sırada Rus askerleri tarafından öldürülen Ermeni subayın eşi, bir Türkün evinde kalmış ve öldürülen esir bir bahriye subayın eşiyle tanışmışlardı.

Ermeni subay, Rus komitesine Ermeni subayın yalnız kendi menfaat ve çıkarları için tahakkuku için çalıştıklarını söylediklerine mâni olan Türkleri öldürmek için yâni imha etmek için yâni imha ettirmek istediklerini anlatmış ve durumu aydınlatmışlardı.

ayınıyorlar..

Taşnak cemiyetlerinin her ne şekilde olursa olsun zengin Bakû petrollerini ellerine geçirme gayesiyle bu katliamı yaptıklarını anlayan Ruslar, 19 Mart sabahı Türkleri karşı olan faaliyetlerine son verdiler. O sabah top sesleri kesildi. Zaman zaman hafifliyen ve tekrar artan tüfek sesleri şehri kaplamıştı. Fakat dokuza doğru makineli tüfek sesleri de azaldı.

Ermeni cinayetleri

Ruslar, o sabah a'ş kes emrini verince Ermenilerin bütün gece Ermeni cinayetleriyle dolup taşınmıştı. Ermeniler sabaha karşı Türk askerleri heyetinin Murtuza Muhtarlıının başkanlığında bulunduğu haber alınca, başta Albay Abdullah Bey başkanlığındaki bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyonun başkanı Albay Abdullah Bey başkanlığındaki bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyonun başkanı Albay Abdullah Bey başkanlığındaki bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyonun başkanı Albay Abdullah Bey başkanlığındaki bir komisyon kurulmuştu.

Bu şekilde vahşi bir cinayete kurban giden heyetin son toplantısına iştirak edememiş olan, son zamanlarda Samsun milletvekili bulunan Ruşeni Bey kâdinin bir kâffuna uğrak etmeden kurtulmuştu. O toplantı yapıldığı sırada Ermeniler her tarafı tarassutları altına almışlardı, eskiden beri kurmay binbaşısı olan Ruşeni Bey, heyetin toplantısına kadar gidememiş

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.2730

...an vazgeçmelerini istiyorlar.
 Rus amele ve askerleri Ermeniler tarafından aidatıldıklarını anıyıp ateş kes emrini verdikleri zaman, Ermenilerin de katliama nihayet vermelerini istemişlerdi. İşte bu talep üzerinedir ki saat 12 ye doğru belediye memurlarından tandırdığımız bir Ermeninin reisiği altında, tepe den tırnağa kadar silâh 12 Ermeni büyük bir kamyon içinde bulundu muş binanın önüne geldiler. R yukarı çıkarak, Şaumyan ve kızının muavini Gürül Alyoşa Caparid telefon ediyordu. Caparidze diye

...raya gelmiş bulunan Ermeniler hal reisleriyle beraber geri d... Ben kendim gelip müslüman...
 ...sözlerden hiçbir şey anlamadık bu habere sevindik. Ç...

...ki dost Ermeninin bizi ça...
 ...faza ettiklerine emin olma...
 ...mon, Gürül Alyoşa Caparid...
 ...a fazla iltifat ediyorduk.
 ...ra Ermeniler yalnız Tesnakso...
 ...komitesinin «Türkleri Kırın!»
 ...emrini yerine getiriyorlardı. Bizi
 almağa gelen Ermeniler bu emri
 bizzat Caparidzeden alınca, derhal
 evden çıkıp gittiler. On dakika ka-
 dar sonra Caparidze yanında on beş
 kadar müsellâh Rus bahriye neferiyle
 geldi ve bize şunları anlattı:

— Sizi almak üzere bir kamyon
 gönderirken bir başkası da doktor
 Atabekyanın emrinde şehrin içeri-
 sinden delege almağa göndermiştilik.
 Bu kamyon Hoca Mir Maasunağa ve
 Molla Cevadı getirecekti. Kamyon
 dönüşte Kalekapisından çıkarken,
 sarıklıları gören, gözü dönmüş, Er-
 meniler kamyonun üzerine ateş aç-
 mışlar. Doktor Atabekyan da dahil
 olmak üzere delegelerini hepsi öldü-
 rülmüş. Yalnız Hoca Molla Cevat
 bir mucize olarak otobüsün içine
 düşmüş ve kurtulmuş. Bahriyeliler
 Hocayı alıp merkez icra komitesine
 getirdiler. İşte bu yüzden sizi de ben
 alıp götürmeğe geldim.

**Merkez icra komitesine
 gidiliyor..**

Hepimiz kalkık, müsellâh bahriye
 askerleri etrafımızı aldılar. Yol bo-
 yunca on binlerce Ermeninin arasın-
 dan binlerce müşkülâtle geçerek mer-
 kez icra komitesine gidebildik. Şa-
 umyan...

komitesinde bulunuyordu. Bu Tü...
 kün adı Meşedi Beydi Şaumyan
 derhal hücumu geçerek:
 — Ne diye Rus inkılabının aleyhi-
 de bulunuyorsunuz, dedi.

Bu sözleri beklemiyen biz Türkler
 davet edilmişimizin kötü neticeler ve-
 receğini düşündük. Topçubaşı der-
 hal mukabele etti:

— Hangi hareketimizden şüphe et-
 tiniz? Bize neden bu kadar büyük
 haksızlıklar yapıyorsunuz... Biz bir
 ayuç Türk nasıl olur da koskoca bir
 Rus inkılabını imtina ederiz? dedi.

Bir müddet karşılıklı ve şiddetli
 münakaşalar olduktan sonra bir za-
 bit varakası tanzim edildi ve Türk-
 ler, bolşevik inkılâbını kabul ettik.
 Türklerden imzabıyanları sunlardı:

Topçubaşı, millî komite reisi E-
 mircan, İslâm Cemiyeti Hayriyesi
 namına doktor Mehmet Rıza, mühen-
 dis Ağa Aşurli, Asadullah Ahmet
 zade.

Hepimiz, millî komite... be-
 diye umumî meclis namına ve ruha-
 niler namına Molla Cevat ateşin ta-
 mamen kesilmesini istedik. Bize bu-
 nu vâdettiler. Fakat o gün bu vâd-

etini yerine getiremediler.
 İmzadan sonra büyük klüp bina-
 sırdan çıkıyorduk. Alyoşa Capa-
 ze yine önde, biz onun peşinde ve
 arkada da ellerinde tüfekleri yir-
 mi ye yakın bahriyeliler geliyordu. (O
 rada Ruslar Ermenileri bahriye
 alıyıyorlardı). Muhafızlarımızın ad-
 dinin artırıldığına görünce vaziyet
 bir fevkalâdelik olduğunu anladık.
 İhtiyar molla Cevat en ilerimizde
 gidiyor ve durmadan dualar okuyo-
 du Biz de arkasından sanki idam se-
 pasına gidenler gibi yavaş yavaş yürü-
 yorduk. Yavaş ilerlememize sebep
 olan merdivenlerinin, sahanlıkların
 dolu olduğundandı. Binadaki Ermeni-
 lerin hepsi tepeden tırnağa kade
 silâhlıydılar. Bunlar türkçe ve er-
 menice küfürler savurarak bizi teh-
 dit ediyorlar ve tüfeklerini gösterip
 intikam alacaklarını söylüyorlardı.

Nereye gidiyoruz?..

Dışarı çıktığımız zaman binanın
 Ermeni askerlerle çevrilmiş olduğun-
 u gördük. Durum fevkalâde nazikti.
 Ermeniler durmadan:

«— Nereye gidiyorsunuz? diyor-
 lardı. Biz sizi sağ bırakmayız»

Türkçe anlayan Caparidze onlara
 rusça bir şeyler söyledi. Gürültüden,
 ...anın

İhtiyatla
 uk. Tam
 ndan sivil bir Ermeni önde giden
 Molla Cevadı kerrakeshi tuttu. Neye
 olduğunu anlamayan Molla Cevat
 Sombire durdu. Ermeni nâra ata-

Bizim keşişin kanunu şimdi sen-
 alacağım... diye bağıriyordu.
 ve gidiyorsun?

...muhafaza memur edilir. Rus
 ...rinden biri Ermenini: elini
 tuttu ve rusça olarak:

— Tavariş yapma, diye bağırdı.

Mevkurlar nasıl jandarmalar ara-
 sında adliyeden çıkarılırlar ve kapa-
 lı kamyonlara bindirilirlerse, asker-
 ler de bizi aynı şekilde kapalı bir
 otobüse bindirdiler. En son olarak
 otobüse binenler Ter Gazarof ile
 belediye reis muavini Arutyunoftu.
 Otobüsün arka tarafındaki iki bah-
 riyeli her an vukuu mümkün te-
 lavüze karşı ateş edecek vaziyette
 bekliyordu. Böylece yola koyulduk.

Parapit mahallesine kadar yollar
 Ermedilerle dolu olduğundan otobüs
 yavaş yavaş ilerliyordu. Bu mahal-
 leyi geçtikten sonra otobüs hızlan-
 dıysa da kale kapısını geçerken bir-
 Sombire makine bozuldu. Bereket
 ...trafta kimse yoktu. Fakat
 ...na rağmen herhangi bir pusuya
 düşmemek için, civarı iyice gözden
 geçirdikten sonra bir bahriye neferi
 Molla Cevadı evine götürdü. Biz de
 ...arak biraz yakında bulunan Ali
 ...rdan Topçubaşının ve belediye
 ...e muavini Arutyunofun evine git-

Hâlâ ateş kesilmedi..

aat dört olduğu halde henüz ateş
 kesilmemişti. Telefonu açarak
 komitesine vaziyeti bildirdik
 dakika geçmemiştiki Capa-
 bahriye neferiyle beraber gel-
 Müslümanların sulhtan hoş
 yok, onun için ateş kesme-
 Sizleri müslüman mahalle
 ar götürürelim. Anlaşmaya va-
 sulh yapıldığını onlara anla-
 şıl razi olduk. Yine Capa-
 biz arkada ve açık bir k...
 Tepezir caminin bulunc
 yakın cepheye doğru yol a

arıladılar?

Tarih boyunca Türk - Rus münasebetlerinde, zaman zaman meydana çıkan çibân başları, daima Rus Çarlığının kandırıcı politikasının mahsulüdür. 93 harbine kadar Osmanlı imparatorluğunun ekalliyetler hakkındaki siyasetine müdahaleyi her an bir fırsat ittihaz eden Ruslar, 93 Türk - Rus harbine takaddüm eden günlerde, Kafkasyada ötedenberi Türklerle iyi geçinmiyen Ermenileri kendî davalarına hizmet ettirmek yolunu tutmuşlardır.

Bu siyaset, Ermenilerin kuvvetlen-

me ihtimali olduğu zamanlarda Türkler lehine dönmüş ve bu sayede Türklerle Ermenileri birbirine kışkırtmışlardır.

Nihayet 1917 de patlayan Kızıl İhtilâl esnasında Kafkasya Ermeni silâhî oymalarında istifade eden ve Türklerin ihtilâle karşı geldiğini söyleyerek Bakü şehirinde katliama başlamışlar ve Rusları Türklere karşı kışkırtmışlardır.

Mart 1918 de başlıyan katliân Türklere karşı en öldürücü silâh kullanılmış ve Türklerin oturdukları mahalleler ateş altına alınmıştır.

Rüzden birçok Türk, şehri terk m buriyetinde kalmışlardır. Nika katliamının durdurulması için karşı komünistler başlamış ise de Ermenilerin ihtikâsı hâleleri bir tarhi ya mesuştur.

Ermeni katliamının manasını lıyan Ruslar Ermenileri yalnız birmişlar ve Türkleri muhafazaya lırar vermişlerdir. Ruslar aynı zamnda Ermenilerin de katliândan v. geçmelerini isteyince konu mahle tekrar başlanmış ve Türk mura:hları Rus bahriye askerleri tarafından hinmeye edilerek ihtilâl komites götürülmüşler, orada katliama

Katliândan sonra Bakü sokakları

Üç gün devam eden katliândan sonra Bakü sokakları dehşet verici bir hal almıştı. Sağda, solda, küme küme inasa cesetlerine tesadüf etmek mümkün oluyordu. Katliâm esnasında ağ kalan sokak köpekleri, sokaklarda kalan ölümlerin yüzlerini, ellerini yiyorlardı. Dışarı çıkmıyorduk. Bu hale yalnız ruhlarımız isyan ediyor, gözlerimiz yaşıyordu. O sırada Baküde Avusturyalı esirler vardı. İşte bu esirler yolları açmak için, ölümleri kaldıranlar üzerine gelyorlardı. Bu askerler cesetlerden çıkan kokulardan burunlarını tıkıyorlardı. Cepheye yaklaştıkça on ölümler ve Ermenilerin yıkık duvarlar arasından ve arkasından Türkler ateş etmeleri görülmüşüdü. Bizî tepsiyan kamyonu görünce ateş etmeyi istedikler, fakat Caparikse, İshakiyev erleri ve avukat Ter-Gazaryan ermenice olarak onlara:

— Sulh imzalandı, sakın ateş etmeyin!.. diye bağırıyorlardı.

Fakat, Ermeni askerleri şehirde bulunan sivilmiş Türkleri tanıdıklarından bizi göstererek:

— Evvelâ bunları kesmeli, ondan sonra ateş kesmeli, diye cevap verdim. Zira bunlar Türkleri tahrik eden adamlardır. Biz Ermeniler böyle düşünüyoruz. Onları kesmek veyahut esir etmek bütün Taşnakların gayesidir.

Bağışmalar arasında kamyondu indik. Büyük bir binanın köşesi yaklaştık. Arkamızdan gelen R bahriyeliileri tüfeklerinin emniyetini açmışlar ve her an ateş etmeye hazır bir vaziyette etrafı kolluyorlardı.

Caparikse rusça ve avukat Ter-Gazaryan ermenice olarak bize hükmetmek isteyen Ermenileri yatıştırmağa çalışıyorlardı.

Tel-Gazaryan birdenbire bize e nelemek:

— Aman, dedi, gabuk kaçınız!

Ellerimizde beyaz mendiller, koşarak ve duvar diplerinde saklanarak koşuyoruz Bizinkileri yatıştırma-

yaşamıyorlar...

Ellerinde silâhları her an ateş edecek bir Ermeniyeye mukabeleye hazırlanan Türkler:

— Bu kadar ölü verdikten sonra biz yaşamıyoruz, biz ya ölürüz, ya da Ermenileri Bakü'dan çıkarınız, diyorlardı. Artık size de yaşamıyoruz.

Bu sırada, sağdan soldan kurşun Ermeni

2
vazihları duyuyorduk. Yanımızda giden bir Türk talebe birdenbire yere yıkıldı. Karşından atılan bir kurşunla ağı olarak vurulmuştu. Onu kaldırmak istedik, ölmüştü... Artık orada duramazdık. Arkamızda bıraktığımız Ermenilerin naralarını duyuyorduk. Artık karar vermek zorundaydık ve ıktaplarımızı doğru ellerimizde beyaz mendillerle koparak döndürmüz birden:

— Biz kardeşleriniz değil miyiz? Beraber ölmeye geliyoruz diye bağır. dik. Evvelâ bizi öldürün!.. Sonra ne isterseniz yapınız!..

Köşeyi dönmüştük; Ermeniler bizi görmüyorlardı. Bereket versin ki Türklerin arasında bulunan Sallah Dadaş bizi tanıyordu. Yanındakilere:

— Durun! diye bağırarak ayağa kalktı.

Bizi karşıladı ve özür diledi.

— Kusurağımızı bağışlayın, dedi. Bizi kenara çekerek sözüne devam etti, en cesur ve en nişancı arkadaşlarımızı bir saat evvel hile ile öldür-

er, onun için karşından gelecek kim sa olsun onunla konuşmamaya is ettik. Bir arkadaşımız o kadar mışan alıyordu ki, hiçbir kurşun

görmüyordu. Ermeniler onu aarak artık sulh olduğunu söyle et. O sırada ateş kesilmiş ol

lan, arkadaşımız ayağa kalka anı bırakıp onlara doğru g e dedik, aldatmadı, fakat t

aktığı sırada Ermeniler bird ayağa kalkarak onu süngü e deşik ettiler. Keşki onun yet yaramay... arkadaşımız ö e o ölmüştü.

İ sözler görünce, bir e n. Ermeniler cevap diler. gayretler sarfederek Türkler etmelerine mâni olduk.

miştık: Topgubası, Dr. M. R. za Ahmet zade Asadullah ve ben Emircan. Ortada kalmıştık. Bizi hanında Mir Tağımunun evine aldılar. Vakit akşama yakındı. Baktık orada içtima halinde bir komite gördük. Komite yirmi beş kişiden müteşekkildi ve hararetili münakaşalar cereyan ediyordu. Bizi sevinçle karşıladılar. Onlara bildiğimizi yaptığımızı anlattık. Üç gündenberi açtık. Bize yemek verdiler ve bitkin bir halde yattık.

Bu vahşi katliamda telefatsız u. Bunu düşündükçe gözümüze u girmedi. Bütün gece tüfekleri kesilmedi. Şafakla beraber tük. Bu sırada istasyonun civarındaki Ermeni mahallesinden, yeni ateş başladı. Askeri kışla bulunduğumuz yere yakındı. Türkistan gelen bir tabur asker günlerdir devam eden çarpışmalar yüzünden aç kalmıştı. Ev sahibi bu askerlere kesilip yenilmek üzere iki öküzlü gönderdi. Yalnız mukabilinde para vermek istenildiği zaman:

— Bize büyük haksızlık yapan Ermenilere yardımda bulunmayın! diye rica etti.

Bu askerler gerçekten kızlorduya bağlı olduklarından, Ermenilerin kendi gayeleri uğruna katliam yapmasına kani oldular ve tarafsız kalmadılar. Ermenilerin yapılan sulha ri etmediklerini ve yine ateş açtılar. Bu taburun komutanına bir mektup yazdık. Bu mektup zaman, komutan iki gün sonra derhal Ermeniler tarafına gitti. Mektup:

Sulh yapıldı, buna rağmen ateşe devam ediyorsunuz. Eğer kesmezseniz toplarıyla mukabilde bulunacağımı, diye haber verdik.

Ermeniler ateşi kesiyorlar. Ermeniler ateşi kestiler. Garip bir sessizlik ortalgı kapladı. Türkistan gelen tabur komutanının emri derhal tesirini gösterdi. Fakat Ermeniler rağmen herkes dehşet içine düşmüştü. Katliamın tekrarı başlandı. Ermeniler korkuluyordu. Her ne kadar Ermeniler ateş kesmiş bulunuyorlardı da, kinlerini ağıktan açığa söylemekten çekinmiydiler. En büyük tehlike şehirden kulaktan kulağa duyulan tehditlerdi. Bakü Türkleri, yeni facialarla karşılaşmamak için şehri terketmeyi düşünüyorlardı.

Türkler Bakü'yu terkediyorlar

21 Mart 1918 sabanı şehre gitmek üzere erkenden kalktık. Sokaklara çıktığımız zaman, müslüman halkın ellerine geçirdiklerini toplayarak, ihtiyarlar, çoluk, çocuk, kadınlar, ha vanları arabalarla şehri terketmeye başlamışlardı. Kaçmağın başlıklarını gördük. Bakü, Azerbaycanın yarınadasının deniz kenarındaki köylere ve bağlara doğru gidiyorlardı.

Bütün Türklerde şehri terketme mecburiyetinde oldukları fikri yayılmıştı. Şehirden uzaklaşmaları büyük bir sınırlama bekleniyordu.

Şehir, Ermenilerin kontrolüne bırakılarak, Balacası istasyonuna doğru akın halinde kaçıyorlardı. Bunların maksatları, tren yolu boyunca şimalde doğru gitmek, Kuba şehrinden dağları aşarak Dağıstan yoluyla, Azerbaycanın şimal köy ve kasabalarına varabilmektir. Bu yol yaya olarak 10-12 gün sürüyordu. Türklerden bir kısmı ise Rus bahriye askerlerinin yardımı sayesinde vapurlara biniyorlardı. Salyana, Lenkorana ve İrana kaçıyorlardı. Şehirde kalan gençlerle orta yaşlı müslümanlar, sokak sokak doluşarak ölümlerini arıyorlardı. Bunlar da en yakınlarını meydanlarda bırakmak istemediklerinden şehirde kalmışlardı. Ölümlerini bulanlar, onları gömüyor ve en kısa bir zamanda şehri terkediyorlardı.

Dehşet verici haller...

Tazapir camisine yaklaşıncaya dek dehşet verici manzaralarla karşılaştık. Ermenilerin kasden yaktıkları evleri Avusturyalı esir askerler tarafından boşaltılıyordu. Bu esirler binaların içinde yanarak kavrulmuş cesetlerle arabalarla taşıyorlar ve dışarıya bile belli olmıyan kavrulmuş insanları bir yığın haline getiriyorlardı. Ölümlerini bulan müslümanlarsa oradan, bahçelere, yahut şehrin her kenarına gömüyorlar ve dehşet verici bir şekilde şehri terkediyorlardı. Mezarlığa gitmek mümkün olmadığı gibi, gidilse bile ne mezarçı vardı ne de kefen. Zaten hangi vakti ki, bu cesetler mezarlığa kaldırılmıyordu. Bütün çarşı kapalıydı. Ne yiyecek, ne de içecek bir şey bulunabiliyordu. Herkes aç bulacağı yapacağını diye düşünüyordu. Türk askeri heyetine mensup olup öldürülmüş olanların cesetlerini toplayarak mezarlığa gömmek lâzımgeliyordu. Tesadüfen kalmış olan İslâm Cemiyeti Hayatının hademesini ölümlerin bir yığın halinde bulunduğunu deniz kenarına gönderdik. Hademeyle giden birkaç arkadaş üç saat sonra şehri döndüler. Bunlar, bulabildikleri Abdullah Beyle matavini Sultan Beyberaberlerinde getirdiler. Her üçünde feci bir şekilde öldürülmüşlerdi. Üzerlerinde ne kıymetli şeyleri kalmıştı ve soyulmuşlardı. Aslında heyetten başka hiçbir kimse bulunmamıştı.

Ölümler gördükleri müthiş ve dehşet verici anlatıyorlardı: Şehrin meydanlarından getirilip deniz kenarına atılmış olan ölümlerin miktarını gördük. Hepsi müslümanlardı. Öldürülmüşler, büyük bir ızdırap içinde, iki günün zamanında boş arsaya gömülmüştü. Biz bu işle meşgul iken, aramızda eha ölü kadar ceset getirilene kadar girerken zorla açtığımız kapıyı kapattık ve kaptık. İslâmın fecaatini belirtmek için yazmamız lazım. Yazmamız lazım.

Anadolu

cinayetler yapıyorlar...

Kafkasyada Ermeni cinayetleri birbirini takip ederken, Anadolu'daki Ermeniler de tek durmuyorlar. Türklerle karşı en vahşi usuliler kullanılarak birbirlerinden korkunç cinayetler işliyorlardı. Zaman zaman dududular aşarak bize kadar gelen hadiselerden, Ermenilerin gebe kadınları süngülediklerini, yeni doğmuş çocukları havaya atarak süngüleme geçirdiklerini öğreniyorduk. Türkiye'deki Ermeniler isyan etmişlerdi. Her tarafta feci hadiseler cereyan ediyor, durum günden güne kötüleşiyordu.

Kafkasyadaki Ermenilerin Türkler karşısındaki yaptıkları katliamlarda bazı Ermenilerin Türkleri gelenlerini haye ettiklerini yazmıştım. Fakat şnak camiyetlerine mensup geçen bu Türk dostlarını durmadan öldürüyorlardı.

Bakü katliamında 18.000 Türk öldürüldü...

Bakü katliamı insanlık tarihi için kadir yüz kızartıcı bir hadise. Türkler için unutulması o kadar güç bir faciadır. Katliamda yapılan tahkikat neticesinde 18 bin müslüman Türkün müthiş surette öldürüldüğü anlaşıldı. Feci katliamdan sonra Bakü

Türkler ellerinde kendilerini müdafaa edecek silahları bulamadıkları için şehirden kaçıyorlardı. Bundan başka Ruslar da (amele ve askerler) durmadan Rusyaya dönüyorlardı.

Böylece Bakü, bütün zenginlikleri, ticareti ve petrol kuyularıyla Ermenilerin eline geçmişti. Türk zenginlerinin mallarına ise kızıl ihtilal komitesini bahane ederek Şaumyanın adamları el koyuyorlardı.

Şunu ilâve etmeden geçemiyecğim:

Kafkasyanın en açışkan halkı Baküdeki Türklerdi. Bakü Türklerinin yaşları ise dürüstlük ve namus timsali kimselerdi. Fakat Ermenilerin desiseleri yüzünden birçok Türk gençlerinin ahlaki ve siyasi durumlarında çöküntüler göze çarpmağa başlamıştı. Fakat Ermeni katliamı sayesinde Türk gençleri hakiki hüviyetlerini tekrar takındılar. Bakünün işgalinden sonra

biraz bile geçmiy...
bir zenginliğe kavuştular,

...ya giremedi. Şurada, burada...
...yurtsuz kalan Türkler...
...Dağıstanda, hattâ...
...acı olarak yaşadılar. Türk...
...atları gün geçtikçe feci bir...
...or, yaşama imkânları her...
...z daha azalıyordu.

...surada kızıl ihtilal yüzü...
...ordusu Türkiye'de işgal e...
...yetleri terketmeğe ve yerl...
...eni askerlere bırakmağa b...
...n. Fakat Anadolu'da başl...
...millî Türk hareketi kuvv...
...e, Kuvayı Milliye ordusu R...
...bıraktıkları vilâyetleri ist...
...er. İşte bu Türk ordus...
...den kaçan Ermeniler, Kaf...
...ki Türk düşmanı Ermeni...
...şiyorlardı. Bunlar Türkiye...
...propaganda yapıyorlar ve...
...arını Kafkas Türkleri ale...
...rtıyorlardı.

Ermeniler Azerbaycana de salıyorlar...

...u suretle birleşen Ermeniler...
...silâh tutan askerleri Azerb...
...n her yasını işgalleri altına...
...r. Kendilerine en ufak bir ş...

...bile karşı gelen Türkleri der...
...rtıyorlardı.
...ir müddet Bakünün servetle...
...eden Ermeniler, doymaz h...
...nı tatmin için başka zengin...
...hiler aramağa başladılar.

Şirvan Şahlarının başkenti o...
ve ahalisinin yüzde doksanı T...
Şirvan şehrine hücum ettiler.
Şirvan'daki halkın çoğunu öldürd...
Sağ kalanların hepsi canlarını k...
tarmak için dağlara kaçtılar. B...
binâlar yağma edildi, ve emî ka...
ufaklı büyüklü camii ve medrese...
kıldı. Ermeniler burada da kal...
dılar, Şirvanın civarında buka...
Gökçay kazasına taarruz ettiler...
bu kazanın yakınında bulunan K...
demir demiryolunu işgalleri alt...
aldılar. Bu suretle Baküya ka...
olan 60 kilometrelik demiryolu...
menilerin eline geçti ve İdî Erme...
ordusu irtibat tesis etmiş ol...
Türkler bu kasabadan da kaçt...
ve Gence vilâyeti köylerine sığın...
lar. Ermeni zulmü, Ermeni vah...
artıkça artıyordu. Gence vilâye...
de Ermeniler vardı. Fakat bunla...
çok çocuk ve ihtiyar kimseler...

Ermeniler ayırma

Ermeniler Bakıda bulunan Erme-
ordusile birleşince bütün kuvvet-
le Kürdistanı hücum edip orayı
aldılar ve Kürdistanın üzeri-
ne köprüleri ateşe geçirmeğe ça-
rdılar. Ermenilerin maksadı Azer-
baycanı ikiye bölmektir. Karabağ ve
Gence Ermenilerle birleşerek onlara
hüküm ettikten sonra Ermeni hürri-
yetini bütün Azerbaycana hakim
kılmak yoluna sevketti. Büyük Er-
menistan hülyaları yeniden depres-
te başladı. Bu hadiselerden bir
sonra Türk subayları tara-

yaptıkları işleri aydınlatma-
dır.

Bu sırada, Azerbaycan Türkleri,
kendilerini müdafaa edecek silâhla-
rına malik olmadıklarından, gece gün
Allah'a dua ediyorlardı. Yollar
kırılmış, iş yok, alışveriş yok, ağ-
aç tehlikesi her an kendini
gösteriyordu. Ermeni tehlikesi ise
kayılmaz bir dehşet halinde
onlara biraz daha yaklaşma-

Anadolu düşman- dânı temkileniyor..

Bu sırada kardeş Türk milleti ana-
nın aziz topraklarını düşman-

temkileniyorlardı. Türk ordusu
den gence hududa yaklaşmaktay-
Ermenilerin Kafkasyada yaptığı
işlerden kaçan ve Türkiyeye il-
eden Ağaoglu Ahmet Bey, Ali
Hüseyn zâdelerden itihâs ve
akki mensuplarına Kafkasyadaki
işlerini anlatmışlardı. Azeri Türk-
ne yapılan bu zulümleri duyunca

Istanbul gazeteleri irkdaşlarının uğ-
radıkları bu vahşi cinayetlere
plâkürüyorlar ve bu girkin hal-
nihayet verilmesini istiyorlardı.

kârı umumiyenin müdahale edil-
sini teşar etmesi üzerine, Azerb-
cana bir tümen asker gönderilmes
kararı verilmişti. Türk hükümeti
gizli olarak vermiş olduğu kar-
Ermeniler tarafından duyulmuş
Bunlar Türklerle alay ederek:

«— Türkler size yardıma geliyo-
lanmış, İngilizler de bize yardım
geliyorlar, diyorlardı. İngiliz
kerleri gelince bakın sizlere ve Tu-
ordusuna neier yapacağı. İngilizle-
le beraber olup Anadoluya gireceği
ve bütün Türklerin korkunu kazıy-
giz. Yakında hepimizi yokede-

kim hiçbir şeyden haberin
Hükûmetimizle olduğund-

enemiyorduk. Bu sırada
karanlıktan habere-

edilen İngilizlerin Bakıya gele-
müdafaa mevziline gireceği ve kon-
ları Bakıda kaldıktan sonra ş-
i Rus askerlerine bırakacakları
duyduk. Bir hazırlık göze çarpı-
du. Fakat bazı Ermeniler Türk
dusunun gelebileceğine inanmı-
lardı. İnanırlarsa büyük bir end-
gindeydiler. Anadoludan kaçan
Türk ordusunun geleceğini duydukları
zaman haberin doğru olmasından
korkuyorlardı. Fâsâat yerli Ermeni-
ler:

«— Biz Almanlarla bile harp et-
tik, diyorlardı, galip de geldik, şim-
Türklerden mi korkacağız?»

Türkiyeden kaçanlar ise onlara
şekilde şu cevabı veri-
yorlardı:

— Türk askeri nedir bilmiyorusu-
nuz..

Bütün bu haberler ortalıkta dola-
şırken büyük Ermeni ordusu Kürde-
mir istasyonunda cephe almış bekli-
yordu. Türkler geldiği zaman bun-
lar Yevlâh köprüsünü atacaktı.

Mayıs ayı başlangıcında, Enver
Paşa merhumun kardeşi Nuri Paşa
erkânıharp reisi Nâzım Bey bir

Türk Ermeni arasında büyük bir
sevinç uyandırdı. Civarda bulunup
da şehre gelmeye muvaffak olanlar
mısaafir kardeşlerini ziyaret ediyor-
lardı.

Ermeniler hâlâ gelenlerin Türk
subayları olduğuna ve Türk fırkası-
nın yaklaştığına inanmıyorlardı ve:

«— Gelenler İran Hanlarıdır, diyor-
lardı. Bunlar Türk paşa ve subay
elbiseleri giyip Azeri Türklerinin ma-
neviyatını yükseltmek istiyorlar.

Bunlar, hakikate bu suretle göz
yumarken Türk fırkası da Batuma
yolunda geliyordu.

Gürcüler Türk askerlerinin geli-
me mâni olmak istiyorlar.

Vatanlarını Ermeni tahakkükü-
nün kurtaran Gürcüler, Batumda
olan Türk müttefiki Alman as-
yetinin teşvikile Batuma gö-
rk askerlerini Gürcistan yoluna
ya gitmekten menetmeğe ge-
diler. Bu yüzden Türk aske-
saatte katedeceklerdi. Yolu,
vâmet eden Ermenilerle harp
bir buçuk ayda katedebilmiş-

Haziran ayının ortalarına
Cemil Cahit Beyin komutası-
lanan bir alay (Orgeneral C-
nit Toydemir) Genceye geldi.

Ruslar Anadoluya zaman Kafkas Ermenilerini aylanma- ga ve onları Türkler aleyhine kul- lanmaya başlamışlardı. Bundan ev- veldi yazılarımızda Rusların bu ma- nevraları nasıl çevirdiklerini Ermeni- leri Türkler aleyhine tahrik ve ha- rekete nasıl muvaffak olduklarını Kafkas Ermenilerinin Türkleri nasıl katliam ettiklerini anlatık.

Türkler vaziyete hâkim oluyorlar

Gence şehrinin sokaklarını be- an başa doldurmuş bulunan ha- askerlerinin gelişini canla- ta karşıyorlardı. Gen- rıyâh; kadın; erkek askeri kucak- mak ve onlara hoş geldin deme-

için adeta birbirleriyle yarış ediy- larda Kafkas Türkleri, kendiler- Ermenilere karşı müdafaaaya gel- ere varlarını, yoklarını dağıtm- onlara para vermek istiyorlardı. E- tat, Nuri Paşa bunların hiç bir- nde saade etmiyordu. Paşa yalnız, erlere yiyecek, içecek verilmes- zin vermişti. Cemil Cahit Bey H- ereye gitse büyük heyecanlara- le veriyor ve halk onu alkışlar- vinciini ifade ediyordu.

Türk komutanı Ermenilerle temasa geçmek istiyor...

Nuri Paşa, aylardanberi Türk- bulundığı muntakalara gelmiye- Türk ordusunun geleceğine inan- yan Ermenilere şu haberi gö- di:

Gelsinler de, geleceğine b- rili inanmadıkları Türk fırka- rsünler. Ermeni komitesinden iki miral- iki sivil ellerinde beyaz bayr- la şehre geldiler. Kahran- k askerlerini gördükleri zan- kleri bembeyaz oldu. Ermeni- asları paşa ve diğer subayla- laştıkları zaman, zorla gülme- arak ellerini sıktılar. Ermeniler dehşet içinde kalm- Hiç beklemedikleri bir an- arında bir Türk fırkasını g- Türk toprakları haklone- kleri bütün ümkleri uç- gitmişti.

Hazin bir hâdise...

Ermeniler, Rus ordusunun peş- fakılarak, Türkiyeye girdikleri za- man birçok zavallı çocuk ansız, k- basız kalmıştı. O zaman Türk ç- cuklarının bu feci durumuna acıya- Rus komutanları bu çocukları, Ru- yaya ve Kafkasyaya göndermiş v- allelerin yanında yetişmeleri içi- çalışmışlardı. Türk ordusu Gencey- geldiği zaman işte bu çocuklarda- biri, askerlerin arasına atılarak; — Birakın beni, diye bağırdı. İçi- nizde Erzurumlu varsa beki baba- mı tanır. Askerler Erzurumlu olup- çocuğun mahallesinden sakallı bir- ihtiyarı gösterdiler. Çocuk ona yak- laşınca birdenbire heyecanlandı ve

kaybetmiş olan bu baba oğulu, ve- luşması o kadar hazin oldu ki, et- rafta bulunanların gözleri doldu. Herkes Türk ordusunun tâ Genceye- kadar gelişinin mânasını anladı. Ço- cuk da gönüllü yazılarak orduya- iltihak etti ve baba oğul Bakü cep- hesinde birlikte dövüşmeğe gittiler.

Ermeniler cephe alıyorlar...

Gence, bütün gece bayram yaptı. Halk sokaklarda dolaştı. Bu sırada- Ermenilerin bulunduğu muntakalar- an haberler gelmeğe başlamıştı. İbıkçay'daki Ermeniler bütün kuv- etleriyle, Kürdemire doğru yaklaşı- or ve büyük bir stasyon olan Yev- ahın yanbağındaki, Kür nehri üz- inde bulunan köprüyü işgal etmeğe- azırlanmaktaydılar.

Fırka komutanı ilk iş olarak bi- layı Kürdemire göndermeğe karar- verdi. Alay geceleyin buraya geldi. Ve orada Genceden, Karabağdan, Fevlahdan, Ağdaştan gelen yerl- gönüllü Türklerin teşkil ettikleri v- başlarında Nazım Bey (İbnü m- arebesinde şehid olan albay N- um) bulunan kuvvetle birleştiler

Çarpışma başlıyor

Bütün bunları haberi almayı- Ermeniler Gence'ye altı kilomet-

mesafede buluyorlar ve Kürden- e yaklaşıyorlardı. Sabahın erk- atlerinde taarruza geçen Erme- karşılarında gönüllü Türklerd- üteşekkil bir kuvvetin mevcut- ğunu zannediyorlardı. İşte bu e- Ermenilerin talihsizlikleri baş- Çünkü gayet iyi bir şekilde me- almış bulunan Türk askerleri E- enilere karşı mukabil taarru- ettiler. Daha ilk anda neye uğ- klarını anlamıyan Ermeniler b- na başladılar ve karşıların- afkasyaya gelebileceklerine- rili inanmadıkları Türk asker- ni görünce kaçmağa başladıl- öğçayı altı saat kadar kısa bir- anda boşaltan Ermeniler dağla- pelere tırmanmağa başladıl- icat eden Ermenilerin peşini- kmıyan Türk askerleri, düşman- zerine şiddetle saldırıyor ve m- iş zayıf verdiriyordu. Daha İ- isa bir zaman evvel hiç bir su- unadığı halde Ermeniler taraf- an talân edildikten sonra, yak- kılan Şirvan şehrinin hesabı İ- abuk ödendi. Ermeniler daha- arşılamaadan yaptıklarının ceza- ı kat kat ödediler ve binlerce- erlerini savaş meydanında biral- r. Gökçay savaşında Türkler İ- ülkaadir aşında bir yitkisi ile- r şehid olmuşlardı. (Devamı var)

meniler yardım unu...
Okçayda hezimete uğrayan Er-
meniler, kendilerini gadre uğramış
mazlum göstermeğe çalışarak
Azizlerden yardım istemeğe başla-
r. Bir yandan yardım isterken
yandan da Baküya doğru geri
çererek, 25-30 kilometrelik bir yol
uzunca Ağca Kalnl istasyonuna
olan araziyi tahliye ettiler.
1918 de Seym dağıldı
3 Mayıs'ta, Azerlerle Er-
meniler ise 28 Mayıs'ta istiklalleri
kaybettiler. Azerbaycan müesses
eri Gence'ye geldi. İşte bu suretle
Azerbaycan hükümeti kuruldu.
Artık müstakil bir devlet halkı
olan Kafkas Türkleri, o güne ka-
dar, Ermeniler tarafından yapıla-
n zulümlerin hesabını sormak istiyor-
lardı.

Nuri Paşa tedbir alıyor...

Gence Türkleri zora girdiğimiz sah-

yaşın tedbir alıyor. Bu meyanda
Türk halkı arasında ellerinde silâh
bulunanlardan, bu silâhlar toplana-
naga başladı. Türk... eri Erme-
ni mahallesini gembet... alarak
Ermenilerin on iki saat içinde silâh-
larını teslim etmelerini istediler. Bu
emir üzerine Ermeni komitesi telaşa
düştü ve beş defa bu mühletin uza-
ması ricasında bulundular. Fakat
ona rağmen Ermenilerin silâhlarını
almadıkları görüldüncce, komu-
te harekete geçilmesini emretti.
Kaç top atıldıktan sonra, Erme-
ni için çakaya gelir tarafı olma-
yı görünce çaresiz silâhlarını
alm etmeğe başladılar.

Fakat, Ermenilerin hileye saparak
eri arkasına mühlet alma-
ları birçok Ermeni çetecinin kaç-
masına meydan vermişti. Bu Er-
meniler kaçarken bile tek durma-
mazlar ve yedi Türk neferini feci
bir surette öldürmüşlerdi. Türk as-

duğunda soyunuyorlar. Bu...
Nuri Paşanın Ermenilere karşı pek za-
yif hareket ettiğini söylüyorlar ve
paşayı harekete geçirmeğe çalış-
ıyorlardı. Bir yandan da paşanın Er-
menileri ne diye himaye ettiğini so-
rup duruyorlar, Türk askerleri gel-
mese dahi yalnız başlarına Ermeni-
lere hücum edebileceklerini ileri sü-
rüyorlardı. Bu galeyana karşı Nuri
Paşa tedbirler almağa başladı. Er-
menilerden alınmış köprülerin h
iki tarafına nöbetçiler diktiirdi.
Gence Türklerinin köprüden geçm
lerini menetti. Bu sırada Gen
Türklerinden biri kardeşini öldü
dü. Durum çok nazik olduğund
katil derhal harp divanına veriler
o gün mahkûm edildi ve derl
dam olundu. Katilin o günün ak
rına kadar Gencenin büyük me
danında asılı durması Türk milke
nin otoritesini sağlamlaştırdı. H
biraz da çekilerek sakinleşti.
Sivililerin silâhları toplanıyo
çok furkan komutanı sayıca

mevda vermemesi için Nuri Paşa
halk görmeden askerleri göndür-
müştiler.

Halk Türk askerlerinin mem- lekete dağıtılmasını istiyorlar

Bu sırada Paşaya Azerbaycanın
her tarafından telgraflar yağıyor-
du. Azeri Türkleri durma... Türk
askerlerinin bütün memle... dağıl
malarını istiyorlar; halk, kendilerini
alın bir düşmandan... tarmış bu-
nan Türk asker... ucaklamak
nın sabırsızlanıyordu. Paşa, halkı
u ricasını yerine getirmek için Şe-
hiye, Karabağa, Ağdışa muvakk
en birer tabur gönderdi. Halk k
skenerlere görülmemiş tezahürat y
ıyordu. Taburlar tekrar Gence
önerken birçok gönüllüler de
askerlere itihak ettiler.

Bu sırada Baküya doğru ilerler
e olan Türk ordusu, Ermeni ai
arını durmadan sıkıştırıyor, f
durumlara düşürüyordu.

[Devamı var]

İngilizler de işe...

Türk Lümeni durmadan doğru ilerliyor ve Ermenilere muhîş zayıflık verdiriyorlardı. Harp artık Bakü yakınlarına varmak üzereydi ki, İngilizler müdahale etti. Fakat, daha ilk çatışmalarda yüz kadar esir verdiler. Şetlandlıdan mürekkep olan bu esirler cepce ve burada bir müddet kalıktan sonra Anadoluya gönderildi. Yerli gönüllüler ve Alman cepesinde büyük başarılar gösteren (dehşet firmasından) geri dönerle takviye edilmiş bulunan Türk kası artık Bakü yolunu tutmuş

rühtü bile çıkarmadan dağa yavaş tırmanmaya başladı. Bu sırada karşılıklı topçu ateşi devam ediyordu. İki buçuk saat süren bir top çallosundan sonra Türk toplandı. Zira alay dağdaki düşman kuvvetlerine yaklaşmış bulunuyordu. Düşman siperlerinin ta burnu dibine kadar yaklaşan Türk askerleri denbire süngü hücumuna kalktı.

Ermeniler yine kaçıyorlar...

Türk askerinin saldırıları karşısında kaçkına dönen Ermeni ve İngilizlere uğradıklarını şaşırılmış ve dağda aşağı doğru kaçmaya başlamışlardı. İngiliz kitaları biraz ilerleyince ve Ermenilerin kendilerini bırakıp kaçtıklarını görünce teslim olmayı tercih ettiler. Ermeniler 5-10 kişileri ölüncü ricate başlamıştı. Fakat bu dağdağların kurtarmaya yaramadı ve bu kuvvetlerin hepsi imha oldu. Bu hâdisenin üzerinden beş ay geçtikten sonra, Baküye gelmiş olan İngiliz askerleri, Ermenilerin kendilerini nasıl kandırdıklarını ve bu meydanında bırakıp kaçtıklarını anlatmışlardı.

Yaptıkları tecrübenin kutaretini ödemekten korkarak İrana kaçtılar. Altı ay evvel terkettikleri Türk Bakü şehri Kurban bayramı günü giren Türk ordusu yerli halk ta-

hın hoş bir lütfü neticesinde iki bayramı birden kutluyordu.

Şimdi artık, işlenen cinayetlerin hesabını vermek sırası Ermenilere gelmişti. Fakat, Baküde, Türk mallarına göz dikip, mallarına tamaan onları öldüren Ermenilerden hiçbiri şehirde kalmamıştı.

Yerli Türkler intikam almak istiyorlar

Altı ay evvel Ermenilerin yaptıkları katliamın dehşeti henüz gözlerinden önünden silinmemişti. Türkler, Ermeni Taşnak çetecileri tarafından sürülen Türk münevverlerinin marifetini tutuyorlardı. İsyan halinde bulunan ırkdaşlarımız, ilk fırsatta büyük acıların intikamını almaya başladılar. Fakat, Türk komutanları derhal müdahale etti. Şehirde yönetim ilan edildi. Yağmacılık ve Ermenileri herhangi bir şekilde muhakeme etmeden önce yerli Türkler yakalandılar. Şehirde gezerdikten sonra sağ ve sol tarafları yerlerde asıldılar.

Türklerle Alman albayların arası açılıyor

esnada Alman kurmay albayların garip bir tekkife bulunduğu öğrenildi. Almanın Kızkalesi'nde bulunan Alman albayları ile Türk askerinin hayati bahasına kurmay albayların arzu edilmeleri üzerine, o zaman sıkı idare komutanı olan, kahraman Bey kendilerini huzurundan aldı.

Baycan hükümeti Baküye geliyor

Şehrin işgalinden iki gün sonra, şehredeki Türk ordusu başkomutanı paşa Gence'de bulunan A. Hükümetinin başındakilere Baküye gelmelerini bildirdi. Hükümet hemen o gün geldiler ve hükümetin idari işleri üzerlerine aldı. Paşanın tavsiyesi üzerine bir mülki idare kuruldu ve erzak dağıtım, maliye, ticaret işleriyle petrol madenlerinin mesnisi deruhte etti. Aynı zamanda şehirde gayri tabii bir şekle bürünen eden hayati da tabii koymak vazifesini yükledi.

Baküye gitmekte olan demiryolu Sumgait İstasyonu yakınında denizine yaklaşıyordu. Hazer denizinde bulunan Rus donanması, geri çekilmekte olan Ermeni ve İngiliz alayları, bu arazinin dağlık olmasından istifade ederek bir cephe kurmak istediler. Fakat, her tarafat büyük fedakârlık ve kahramanlıklarla ilerleyen Türk ordusu Hazerdeki Rus donanmasına açtığı topçu ateşle gemileri kaçırmış ve dehşet verici saldırılarla dağlık arazide tutunmaya çalıştı. Kuvvetlerini sürüp atarak

Türkler Baküye yaklaşıyor

1918 Eylül ayının ilk günlerinde kahraman Türk ordusu, başta komutanları olmak üzere Bakü şehrine doğru ilerliyorlardı. Kurban bayramına 12 gün vardı. «Yanardağ» bilhassa bütün cephede Ermeni ve İngilizler dört aydanberi yaptıkları tahkimata yerleşmişlerdi. Bilhassa yazarcağ (henüz petrol kuyuları açılmadan bu dağın yeceleri tepelerden sızan gazların yanması yüzünden parıldadığı için o zaman dağa yanardağ adını vermişlerdi) toplar ve makineli tüfeklerle tahkim edilmişti. Bu dağdaki kuvvetlerin çoğunu İngiliz ve Ermeniler teşkil ediyordu. Biraz da Rus bahriye askeri vardı.

Bu dağın askeri kıymet bakımından ehemmiyeti büyüktür. Eğer bu dağ işgal edilmezse, Baküye gitmek imkânı tamamen ortadan kalkardı. Burası Bakünün kapısı idi.

Yanardağ savaşı başlıyor

Türk askeri, tarihi kalesiyle Bakü şehrine dolaylı hareketlerine devam eden Alman Yanardağda dayanma yapıyordu. Türk ordusunun hücumuyla, Yanardağdaki topçu taarruzu durdurmağa teşebbüs edildi. Topçu ateşine rağmen Türk askerleri ilerletiyorlardı. Yanardağ şehrinde yayca çıkılan, fakat dışarıdan çeklere müthiş bir mâni teşkil ediyordu. Kayaları yalgın, dik kayaları olan bir dağ fakat Türk ordusunun kalpleri vatan ve millet uğruna yanan askerleri karşısında duran hangi mâni vardır? Her yerde, zaman olduğu gibi burada da, ilerleme devam etti. Fırka komutanı

Bakü petrol kuyuları

Baküde bir taarruz kuyuları, Türk firması toplandı ve şehrin kenar hareketi teşkil edildi. Her şeyden önce Alman emellerine hizmet eden ve Türk firmasının heyetinde bulunan iki albayı Bakü petrol rollerine beraber sahip olmak arzusu geciktirmeğe çalışıyor.

Karşınanmakasallardan sonra, bir ay heyeti bu işin halini sonraya bırakarak dağın gece yarıydı. Türk komutan heyeti kararını vermişti. Albay kurmay albayların uyumunu beklediler. Sabaha doğru Türk taarruzuna, taarruz emri verildi. Askerler, sanki, altı ay evvel vabai intikamcı hislerle ırkdaşlarını öldürerek şehri hakimiyetleri altına almaya karşı şahlanmış gibiydi. Saat 14 e doğru Bakü şehri kahraman Türk ordusunun eline geçti.

Rus ve İngiliz askerleri kaçıyorlar

Türklerle savaş başladığı zaman, Kafkasyada bulunan Rus askerleriyle İngiliz birlikleri Ermenilere inandırmışlar ve onlarla beraber mücadele kabul etmişlerdi. Fakat, Ermenilerin hiç de cesur olmuyan hareketleri ve harp meydanını bırakıp kaçmaları üzerine, bu Rus ve İngiliz birlikleri ricat çareleri aramaya başlamışlardı. Yanardağ faciasından sonra da, Hazer denizi sahillerinde bulunan vasıtalara binerek, bir kısmı İrana, bir kısmı Türkmenista

Geldiğimizin sabahı, hükümet merkezinin konakladığı Metropol otelinin arkasındaki Parapet bahçesine baktığımız zaman, capulculukta bulunan 11 yerinin, sıkı yöneten komutanın emri üzerine asılmış olduklarını gördük ve anladık ki Baküde asayişli Türk ordusu temin edecektir, bizim gibi, halk da Türk komutanının herhangi bir müsamaha göstermeyeceğini anladığından normal bir şekilde sabah oldu. Baküde...

mu bulunuyorlar. Şehirde döndüler ve işlerle meşgul olmaya başladılar. İlk iki gününde yerli Türklerin intikam hissiyle hareket ettikleri sırada belediye reis muavini Çibay, Arutyunov'u da öldürülmüş olduğu haberi Azerbaycan hükümeti ileri gelenleri fevkalade müteassir etti.

Bakünun düşüşünden sonra harp meydanını aldı.
Azerbaycan hükümeti askerleri Cenceden Baküya gelince, şehir 20 gün süreyle tahrip edilince vahim bir şekilde sulaştık. Sağun... yen bütün tepeler...

Bakünun büyük kilisesinde yapılan merasimden bir gün sonra Bakü camisinde ilk selâmlık namazı kılındı. Taza-Pir camisine giden yol Türk bayraklarıyla donatılmıştı. Yollar Bakü halkile hıncahınç doluydu. Türk komutanları ve Azerbaycan hükümeti erkânı bu yoldan geçerken Kafkas Türklerinin heyecan verici tezahürleri son haddini bulmuştu. Bakü yollarındanberi hasret kaldığı böyle sevinçli bir günü kutlarken, şehirde oturan Ermeniler büyük bir emniyetle şehirde kalmalarına bakıyorlardı.

Kâşını buldu. Me...
pa Ermeni başpiskoposunu ve Bakü petrol işleri teşkilâtı reisi olan Ermeni Tagiranosovu ve onun baş müşaviri Dastakyanı yanına çağırtdı. Onlara, Türki ordusu Baküya girince, bazı yerli Türklerin intikam hissiyle yaptıkları katliamın önüne geçmedikleri için müteassir olduklarını söyleyerek üzür dilendi. Türki paşa şehre tamamen hâkim olduktan sonra bu gibi halleri derhal cezalandıracağını ve asayişli de iade ettiğini...

mekanizmasını kurmak teşebbüslerine girişti. Azerbaycan hükümetinin resmen kuruluşu bütün Avrupa devletlerine telgraflar göndermek suretile bildirildiği gibi, ayrıca bir murahhas heyeti de teşkil edildi. Murahhas heyetinin başkanlığına Ali Merdan Bey Topçubaşı seçilmişti. Azerbaycan hükümeti bu kadarla iktifa etmiyerek, devletin komşu memleketlerde temsilî işleri de düzenlemeğe çalıştı; İrana, Gürcistana ve Ermenistana elçiler gönderdi.

Hudutları dahilinde kurmağa girişti. Azerbaycanın ilk unsuru... etti. Baküden kaymakam ve yanına... ri teşkil eden 3500 Türk evinden ve 50 mescitten hiç birinin sağlam kalmadığını ve hepsinin tahrip edilmiş olduğunu gördüler. Kazada yalnız biri Ermeni, diğeri Rus olmak üzere iki kilise kalmıştı. Kaymakamla maiyeti bu kiliselerde barınarak aylarca vazife gördüler.

Şirvanın tahribi esnasında, asırlardanberi bu şehrin Türklük vasfıyla... dan elli camii...

binlerce Şekantlı İğlice... de... luydu. Binalar yıkılmış... harap olmuştu. İngiliz askerleri... a... sında tek bir Ermeni ve... kerine tesadüf etmek mümkün değildi.

İngilizlerin harp meydanına yalnız kalmalarına sebep olarak şun düşünebiliyorduk. İngiliz askerleri Baküyu Türklere karşı müdafaa etmek üzere geldikleri zaman, bölgeyi hakim hareketini idare eden Ermeni ve Ruslar, başlarında komite başkanı Şaumyan bulunmak üzere Türkmenistanın Aşhabad şehrine kaçmağa başlamışlardı. Bu yedi ibtilâleç orada İngilizlerin eline geçmiş ve derhal idam edilmişlerdi. Bu hâdisce cereyan ederken Bakü bölgevikleri de ortaldıktan çekilmiş bulunuyorlardı. İşte bu yüzden ki İngilizler yalnız başlarına kalmışlardı.

Bütün Kafkasyahlar Türk komutanına teşekkür ediyorlar

Bakünun işgali üzerinden 5-6 gün geçtikten sonra, Nuri paşa Rus komitesi ve ileri gelenlerle görüşmek arzusunu tahar etmişdi. Ertesi gün, şehrin büyük Rus kilisesinde muazaman bir âyin yapıldı ve Ruslar Türk komutanın erkânını davet ettiler. Nuri paşa Azerbaycan hükümeti zalarını da yanına alarak kiliseye gitti. Rus komitesi azaları başta başpiskopos olmak üzere... u halde paşayı kilise karşısında karşıladılar ve uzun zandanberi rahat yüzü görmeyen Bakü şehrine asayişli iade ettiğinden dolayı teşekkürlerini bildirdiler. Paşa, parasız, aç bılâç kalmış olan Rus ordusu subaylarının maaşlarını vermeleri için gerekçelere emir verdi.

Türk ordusuna... geldiğini bildirdi.

Baküde sükunet hüküm sürüyor

Türk komutanlarının halka verileri teminat, Kafkasyahları cesalandırmıştı. Bakü şehrinde iki kanberi süren karşılıklı mücadele yüzünden köylüler, müstahsil-tüccarlar işlerini terketmek zorda kalmışlardı. Bu kötü halleri nelette kılığa sebep olmuştu um biraz sakinleşir sakinleşmez, Bakünun ihtiyaçlarını karşılayacak idelerin temini işine girişti. Türk ordusu askerî tedbir ve baküden başka hiçbir şeye kâr vermedi. Azerbaycan hükümeti ileri gelenlerine emir verdi. Her taraftan tahribatın bolusu erzak getirtiliyor ve halkın yiyecek ihtiyaçları karşılanıyordu. Bu sırada Türk - Mevki ordusu da şimale doğru ilerliyordu. Firkanın bazı birlikleri, İleri kaçan Bölşevik askerleri ediyorlar ve bunları Dağıstan'a çıkarmak için Derbent şehri adan da Şamilkale ve Temir - Şuraye yürüyorlardı. Bu işlemler kısa bir zamanda muvaffak oluncelendi.

Baküde kalan ufak bir birlik... halkın elinde silâh kalmadığı için baskınlar yapıyor ve bazı Ermeni mahallelerinde giz depolarını meydana çıkarıyor.

de yıkılmış ve içinde bulunan emelli eserler, ol yazması tarihî Kur'anî Kerimler, herşey mahvedilmiş ve müslüman mukaddesatına en ağır hakaretler yapılmıştı. Bu gayri insani hareketler, müslüman Türklere haklı olarak bir nefret uyanırmıştı.

Türkler aleyhinde yapılan propoganda

O sırada, Avusturyanın Kafkas hükümetleri nezdindeki elçisi yaverle birlikte Ermenistan yoluyla Şirvan'a gelmişti. Elçi şehirde bir hafta kalmıştı. Yaveri olan zat Harp müfettişi olarak Baküde baskın tüccarlarından kendisile iyice tanıştı. Yaptığımız bir konuşmada, "Her bana, elçinin Ermenistanda kaç köy gördüğünü ve bu köylerin tamamen harap ve oturmaz hâalde olduğunu, ahali'nin kaçış bulunduğu" anlattı. Türkleri menilerin, kendilerine bütün bunları Türklerin yaptığını bildirdiği ve Türkler aleyhinde bulunduğunu söyledi. Sözde Türkler, bu hareketlerden başka şehitleri de tahrip etmişler, sefir çok müteassir oldu.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.2730

Azerbaycan hükümeti teşkilâtını tamamlıyor

Azerbaycandaki Azeri Türkleri, tahrip kurduktan ve Baküde ge-

duğundan ve Ermeniler
liklarını bildiğinden, Ermeniler
fından yapılan zulümleri kendi
etrafına anlatmış. O civarlarda
sturya elçisine hakikati söyle-
k bir tek Türk bile bulunama-
dan sefir hayret etmiş ve Er-
lerin bu şekilde Türkler aley-
bulunuşlarından şüphelenme-
miş. Nitekim Genceye gelir gel-
Ermenilerin yaptıkları tahribatı
tı ve zulümlerden artakalan faci-
ları görmek arzusunu ızhâr etti. El-
ci ertesi gün...

Kafkasyanın 1905 yılındanberi bu
kadar rahat nefes aldığı bir devir
olmamıştır. Hayat tabii seyirini al-
dı, Türk ve Ermeniler büyük emni-
yet içinde işlerle meşgul olmağa
başladılar. Bu sırada Azerbaycan
parlamentosu da açıldı. Parlamento
nun azası bulunan 75 milletvekilin-
den beşi Ermeni, dördü Rus, biri de
yahudiydi. Fakat bu saadet devri
pek uzun sürmedi.

O sırada Osmanlı ordusu Suriye-
den gayri her cepheye düşmana kar-
şı müfer kazandığı halde, gerek mütt-
fiklerin taleplerini terketmeleri

li Han şu cevabı
«— Burası müstakil Azerbaycan
dır, Gürcistan ve Ermenistan bu-
ğu gibi bir Azerbaycanın meşru
hükümetiyiz. General Tomson ise
ordusile misafirimizdir, binaenaleyh
generalin daha evvel Azerbaycanın
başında bulunmaları ziyaret etmesi
lazımdır.

Bu haberi generale getiren vis-
konsol Evelge, bu haberi şu ceva-
bı getirdi: General Tomson:

— Hükümet rekabettir, ona
söyleyin yatın saat 10 da onu ve
hükümet erkânını ziyaret edeceğim.
...mak arzusunda...

Akşam Şemshadan dönmekte ve
Tiflise gitmekte olan Avusturya
temsilcisi Gence istasyonunda kar-
şıladı. Kaşgıyanların başında Nur-
ri Paşa bulunuyordu. Avusturya el-
çisi Türk komutanına şunları söyledi:

— Gidip Şemaha harabelerini gör-
düğümden çok memnunum. Ermeniler
koca bir şehri mahvetmiş.
Kaymakamın bir kilisede vaz-
görüyor. Bütün günümü şehirden
mühîş tahribatı bizzat görme-
geçirdim. Hayretler içinde kaldım.
...yahaftı yağmamış ols-
... Ermeni davası hakkın-

gerektiği
yer uğra-
kendi dahili meseleleri
mağlûbiyeti kabul etmek zorunlu
kalmıştı. Kafkasyada bulunan Türk
ordusu Azerbaycanı terketmek em-
rini aldı. Türk ordusu çekilirken
bütün Azerbaycan matem içindeydi.
Hele 4 ay evvel bu kahramanla-
rın önünden kagmış olan İngiliz or-
dusu, General Tomsonun komuta-
sında Bakûya sanki muzaffer bir
ordu gibi girerken Azeri Türklerinin
...teni tarif edilmez bir hal-
...unuyordu.

İngilizler Kafkasyaya geli-

İngiliz ordusunun yanında, Albay
Begerahof komutasında bir tümen ka-
r Rus askeri de vardı. Bu iki mille-
n askerleri kısa bir zamanda Azer-
baycanı işgal ettiler. Bu sırada Rus
komutanı Albay Begerahof Azerbay-
canın istiklâlini tanımak istemediyse
de, bu hususta İngilizlerden yardım
göremeyeceğini anlayınca firkasını
alarak şimal Kafkasyaya çekildi.
Bundan sonra Begerahofun şimal
Kafkasya Türklerinin başına bela

General Tomson
rafından ziyaret eden
le Azerbaycanla İngilizler arasın-
ıyi münasebetler başladı. Bu iyi mün-
nasebetler on beş ay kadar devam
etti. Anada kurulan dostluk yüzün-
den, bolşevikler şimal Kafkasyaya
doğru yaklaşırken, İngiliz birlikleri-
nin otomobil, kamyon ve hayvanları

bir fikre sahip olan...
Sıze ve Azerbaycan hükümetine
şekkür ederim.

Kont Bakûdan hareket ettikten
iki ay sonra, büyük fedakârlıklar
yaparak Şemaha şehri kâkındır-
mağa çâşşan kaymakama Avustur-
ya iltihâr nişânını göndertti.

Azerbaycan hükümeti faaliyete
başladıktan sonra, Türk ordusunun
yardımıle, Ermeni ko-
bütün mahiyetlerini me-
di ve bunların faaliyetini
mühîm vesikaları ele geçirdi.

Türk ordusu Azerbaycanı işgal et-
tikten sonra, memleket dahilinde ni-
zam ve intizamı temin etti. Azer-
baycan hükümeti iş başına geçti ve
memleketin idaresini eline aldı. Da-
ğıstan ve şimal Türkleri kendi va-
tanlarında da asayişin idaresini ve
Türk düşmanlığının ortadan kalk-
rilmasını istediler. Bu yerlerden ge-
len delegelerin ricaları üzerine, Da-
ğıstana bir fırka asker sevk edildi.
Az zamanda Türk düşmanlarına
Türkîliğün kuvveti ve âlicenâbî
isbat edildiği zaman asayiş de-
olunmuştu. Türk ordusunun
manda elde ettiği muvafakiyet

ve arkadaşları ilk önce, ...
canlıların kurdukları tecrübesiz ordu-
ya şîmat göstermek istemediler ve
 ehemmiyet vermediler. Buna, Türk-
lere karşı olan kinlerini bir türlü
unutamayan Ermenilerin tahriki se-
bep olmuştur. Zira General Tomsona
Bakûnun zenginlerinden Ermeni Gü-
kâsov tencümanlık ediyordu. Bun-
lar iki eski dost gibi yaşıyorlar

Gükâsov aynı zamanda Gükâs
firmasının Londradaki şubesini idâ-
ediyordu. Gükâsovun bütün em-
İngilizlerin Türkleri himaye etme-
ni teminden ibaretti. Fakat be-

Ermeniler yine ayaklanıyorlar

Avrupa harbi çoktan bitmiş, kızıl
İhtilâl Beyaz Rusları mağlûp ettik-
ten sonra cenuba doğru hareket baş-
lamıştı. Azerbaycan işgalinde
olan İngiliz ordusu bu hareketi
meğe karar vermiş. İngilizler çe-
kilirken Azerbaycan hükümetine bir
çok tavsiyelerde bulundular. Bu
tavsiyelerin başında Azerbaycana
mutlak surette incedikleri söylenen
bolşeviklere karşı müdafâ teklif-
... Azerbay-

duyan Türkistan ve Türkmenistan
Türkleri ta Genceye kadar gelerek
...larla yardım istiyorlardı. Fakat ne
yazık ki o zaman Türk ordusunun
ta oralara kadar uzanıp inkıdâş-
na yardım etmek imkânı yok.
Türk ordusu himayesinde
olan Azerbaycan memleketinde
yiş o kadar kuvvetli bir surette
min edilmişti ki, bütün Rusyada
vam eden kızıl İhtilâlin elinden
gan profesörler, tüccarlar, Rus,
hudileri Bakûya iltica ediyorlar

...erin ki uzun zaman Bakû
...olusluğunu yapmış olan E-
de İngiliz ordusile Bakûya d-
Bu mevzu Bakû Türklerini ve gör-
dikleri zulümleri pek iyi bildiğinden
ve bilhassa Hacı Tagiyevi çok iyi
tandığından Azerbaycan hükümeti-
e İngiliz komutanı arasında muta-
assit bir rol oynadı ve hakikatleri
eydana çıkardı. Hattâ şu hâdisel-
e iyilikle yatıştırıldı;
General Tomson şehre geldiği za-
...neden Azerbaycan hükümeti

Ermeniler yine ayaklanıyorlar
21 Mart 1920 tarihinde Ermeni-
ler geceleyin Şuşayı ve pek yakını-
na bulunan Hankendi kasabasını
aldılar, burada bulunan alayın çar-
zonunu muhasara ettiler. O
tüm Azerbaycan ilkbahar ba-
ile şenlik içindeydi. İyi hâzır-
Ermeni baskısı yolları, ve
af tutmuştu. Böyle bir bay-
râ taarruza uğrayan Türk k-
ları, yardım istediler

Hemen o gece baskına uğrayan asker gönderen Harbiye Nazırı General Kahraman Samet İsmailov'un emriyle askerler tarafından Ermeniler tutuldukları yerlere kovuldular veya imha edildi.

Çıkan Azerbaycan - Ermeni savaşları haftalarca sürdü. Yalnız 12 gün içinde müteşekkil bulunan Azerbaycan ordusu Ermenilere karşı kahramanca vuruşurken bolşevik ordusu Kafkasyaya iniyor ve Dağıstan'ı işgal etmekte. Kafkasyayı işgal ediyor bolşevikler Derbend şehri ile Azerbaycan hududuna misildi.

BOLŞEVİKLER AZERBAYCAN'I İŞGAL EDİYORLAR

Kızılordu gelip Kafkasyaya duna dayandığı zaman, haber gayesle birçok kimseler Derbend şehrine ve Dağıstana gittiler. Hiçbiri geri gelmedi. Bir gün Rus bolşeviklerinin Kafkasyaya dikleri ve cenuba doğru imge zırladıkları öğrenilince bütün Türklerini büyük bir heyecan Bu sırada İstanbul mütefrikleri tarafından işgal edilmisti. İsmail paşa ile Küçük Talat Bey kaçarak Baküya gelmişlerdi. Bu iki zat Azerbaycanda bolşevik propagandası bile yaptılar. Bu arada Halil pa

görüşmelerde bulunmak üzere Baküya gitti. O akşamın sabahı Nisan 1920 de bolşeviklerin 11 bin ordusu Azerbaycan hududunu terk ettiler. Samur nehri üzerindeki köprüsünü köprüsünü kestiler. Azerbaycan bu suretle istilaya uğradı. Tecavüzün iptidasında 5-6 hafta süren kısa bir müddet sonra hiçbir maniye rastlanmadı. Kızılordu Bakü istikametinde hareket meşe başladı. Gece saat 12 ye da bu hazine haberi öğrendik. Hükümet derhal harekete geçti ve saat ikidar süren üçüncü bir toplantı yapıldı. Hükümet o sabah bütün parlamentonun toplanmasına ve fevkalade bir içtima akdine karar verdi. **KIZILORDU BAKÜ KAPILARINDA** 27 Nisan 1920 sabahı, sanki tabiat da Bakümun matemine iştirak ediyormuş gibi ortalığı karanlık bir sis tabakası örtmüştü ve halk küme küme sokaklarda toplanmıştı. Bütün Baküluların yüzleri heyecandan gerilmiş, renkleri hüzünden sararmıştı. Sessiz sedasız münakaşa ediyorlar, münakaşa etmiyorlar, daha ziyade, mahzun mahzun konuşuyorlardı.

Parlamento kapısı ardına k

açılmış. Önünde ne bir nöbetçi ne de kapıcı, koridorlarda da hiçbir muhafız bulunmuyordu. Muhafız alayından bir tek ere tesadüf olunmuyordu. Milletvekilleri büyük bir yels içinde içtima salonuna girdiler. Herkes büyük bir sevinçle ekde edilen Azerbaycan istiklâlinin son anlarını yadını anlamağa başlıyordu. Azerbaycanın genç ordusu Karabağ Ermenilerin cıyalmaları yüzü

tecavize mukavemet etmemiz Ermenilerin baskınla gelerek yeniden iadkama... is etmelerinden korkuyorduk...

KARA HABER VERİLİYOR

Saat tam dokuzda, Başbakan Nispet bey aldığı son haberleri parlamentoya bildirmeye başladı. Kızılordu hiçbir maniye rastlamadan süratle ilerliyordu. Başbakan teslim olmak veya olmamak lâzım geldiği hakkında milletvekillerine sual sorduğu zaman, meclis büyük bir heyecana kapıldı. Milletvekillerinden bir kısmı sonuna kadar mukavemet ve istiklâli müdafaa bir kısmı da teslim olmak taraftarıydılar, bu sırada bütün gövde Harbiye Nazırı General Samed Bey Mîhamdarlıya

gevrilmisti. Fek asabi götünen General Samed Bey dedi ki:

— Bolşevik ordusu gece yarısı amur'umuzu geçti. Hağmaz istasyonuna kadar gelmiş bulunuyor. Kızılarkaşama doğru Baküya daha yakınlaşmış olacaklar. Elimizdeki pek az kuvvetle 40 bin kişilik bir orduya karşı duramayız. İki günden beri verdiğimiz emümler nedense yerine getirilmemiş ve bu emrin icap ettiği şekilde iki firka askerimiz Bakü yoluyla Yalamadaki Dağıstan hududuna gönderilememiştir. Kızılordanın taarruz edeceğini bilseydim, bütün kuvvetlerimi Dağıstan hududuna gönderirdim. Bu Baküya müdafaa edebilmeme imkân verirdi. Bu müddet zarfında şehri boşaltır, partiyularını ateşler ve bütün kuvvetimizle düşmanı defetmeğe çalışırdım.

Dağıstan da bize vadedtiği yardımını gönderseydi o zaman bolşevikler nasıl kulaklarının arkalarını göremezlerse Azerbaycanı da göremişlerdi.

Fakat artık bugün hazırladığımız durumam.

(Devamı var)

Bütün, meclis bir ölümlü sessizliğe bürünmüştü.

AZERBAYCAN SOVYET HÜKÜMETİ

İsmail paşa bu sırada toplantı salonuna girer delege girdi, kendisi fazlasıyla heyecanlı ve rengi sapsarıydı. Türk Azerbaycan Komünistleri nasıma şu teklifi yaptı:

«Artık Azerbaycan millî hükümeti teşkil edilecek ve yerine Azerbaycan Sovyet hükümeti tanınacak.» Azerbaycan Sovyet hükümeti henüz parlamentonun yakınında bir toplantıda toplanmıştı. Bu teklif o akşam kabul edilerek harekete geçirildi.

AZERBAYCAN SOVYET HÜKÜMETİ KURULUYOR

Henüz pek genç olan Azerbaycan hükümeti ve parlamentosu kısa tarihinin son günlerini yaşıyordu. Kararlaşmış olduğu gibi o akşam toplantı salonu derin ve korkunç bir karanlık kaplanmış ve milletvekilleri müthiş bir heyecan sarırmıştı. Bütün meclis tamamdı. Azerbaycan hükümetinin Sovyet

...ması için teklif... in meclis ya... müstesna olmak üzere... Teklif aleyhine...

Ben bu karara iştirak etmem gibi kararımı da protesto ediyorum, dedi. Vatani düşmanlara teslim etmekte ise ölmek daha iyidir.

Ağa Ağurlu bir müddet sonra memleketinden çıkıp yabancılara sığınmak zorunda kaldı.

KIZILORDU BAKÜYA GİRTYOR

Bir gün geçmeden Bakü, Kızılordanın işgaline uğradı. Caddeler, sülh, piyade askerleriyle hıncalıyordu. Bu ordunun elleri tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş bir sefalet ve perişanlık içinde idiler, gömlekleri yok, pantolonuz, kırık tüfekleri iplerle bağlı. Süvarilerin hayvanları ekseriyetle ekersizdi. Hepsinin gözleri yerinden fırlamış, avurtları çökmüş, yağma edecek dükkân arıyorlardı. Bazıları fırsat bulunca yerli Türklere:

— (Tavariş, haleb yest?) orka dağ ekmek var mı? diyorlardı. Halkın bir kısmı henüz 20-22 yaşında gençlerin sefaletine acıyor ve çek veriyorlardı.

Bir yandan da vatandaşlarımızın bir tek tüfek atışından korkulara teslim ettik.

AZERBAYCAN SOVYET HÜKÜMETİ

Yeni Azerbaycan Sovyet hükümeti Mirza Davud Hüseyinof'un başkanlığında 5-6 genç ve tecrübesiz talebeden teşekkül etti. Fakat asıl reisi Dr. Nariman Nizamiyev bu esnada Moskovada Lealinler tahkimat almakla meşgul bulunuyordu.

Sovyet hükümeti bütün iktidara mensup halka aynı muameleyi yaptığı halde başta Müsavat fırkası mensupları olmak şartıyla Türklere karşı düşmanlık hisleri besliyordu, bundan başka Taşnakları da takibe başlıyan komünistler her tarafta millî cemiyet mensuplarını arıyordu. Fakat, Türk ordusunun işgali sırasında Kafkasyadan kaçmış olan Ermeniler, Moskovadaki Sovyet Sosyalist partisi ile temasla geciktirilmiş ve Mikoyanlar vasıtasıyla komünist olmuşlardı. İşte bu yüzden, Bakü'den 11 kışının 9 zu Türkleri...

(Devamı var)

Bir müddet sonra Moskova'dan Artaryan adında Ermeni bir halk komiseri Kafkasyaya geldi. Bu komiserin ilk işi ihtilale muhalif olanları ortadan yoketmekti. Fakat, Artaryan bu salâhiyetini başka şeylerde kullanmak ve eski bir kını tekin etmek üzere hareket etti. Moskovadan gelerek bütün Kafkasya dehşet salmış olan bu Ermeni Tih ve Bakıda on binlerce insanı ve 1 hasaa Türkleri, bolşevik aleyhi diye öldürttü. Vakâa bunların arasında adetteler bir hayli çok o Ermeniler de vardı. Fakat Türk büyük ekseriyeti teşkil ediyorlar. Bütün Kafkasyayı gezen Artaryanımız Erivan'a gitmemiş ol-

İş olarak, zenginleri ve halk arasında nüfuz sahiplerini toplamak oldu. Gerek büyük şehirlerde, gerekse kasabalarda Kızıl askerler kamyonlarla doluyorlar ve kapı kapı giderek adam topluyorlardı. Her birinin başında bir şef bulunuyor ve bu şef icap ederse zorla veya adam öldürterek emirlerini yerine getirtilirdi.

Azerbaycanlılar heyecan içindeydi.

Her an ölüm tehlikesi karşısında bulunuyorlardık.

O zaman Kızılordunun halkı nizamına almak için Çeka adında bir teşkilât vardı ve bu teşkilâta bağlı olanlara Çeka adı veriliyordu.

İşte bu Çekaların yapmadıkları işlemi yapmıyorlardı. Evlere giriyorlar, her şeyi amma her şeyi alıp götürüyorlardı.

Üstelik, toplayıp götürdükleri şeylerin bir tekini dahi geri dönmüyorlardı.

Çekalar, evleri bastıkları zaman ellerinde bir liste buluyorlardı.

Her ev ve ev halkını adlarıyla çağırıyorlardı. Eğer aradıkları şahsı bulamazlarsa, orada duranlardan birini «O adam yerine sen geleceksin!» diye alıp götürüyorlardı.

Bu adamlar için, şahısların kıymeti yoktu. İster siyasi olsunlar, isterse cemiyet hayatında hiçbir kıymetleri olmasın, onlar durmadan adam öldürüyorlardı. Bu katliama sebep olarak ta; halkın bolşevizme karşı koymak istediği ileri sürülüyordu. Çekalar tarafından her şey paylaşılıyor idi.

Bu toplamalar çok feci hadiseler doğuruyordu. Türkler Çekalar tarafından toplanırken, karıları, çocukları ağlıyorlar, ortalığı hazin bir sessizlik ve hıçkırık sesleri kaplıyordu.

Çekalar toplanan halka binbir türlü işkence ediyorlardı. Bihassa bir tanesi akıllara hayret verecek derecedeydi. Kızılar, mahpusları yanı başına kadar su ile dolu ve merdiven basamakları yosunlarla kaplı bodrum mahpusları buraya

yorgun mahpuslar basamaklar üzerinde çalıyorlardı, yosunların kaymasıyla sularla kaplı bodruma düşüyorlardı. Sonra yine ayağa kalkıyorlar ve bu böylece tekrar edip duruyordu.

Bu, hapishanelerden birinden kaçan bir mahpusun bana şu feci hakikatleri anlattı:

«— Beni de, bir gün gelip evimden çıkardılar. Arkamda genç karımı ve küçük çocuğumu bıraktım. Yol boyunca birkaç defa kaçmak istediğimse buna muvaffak olamadım. O gün toplu olarak bir odaya soktular. Anın başında duran bir Çeka, ellerinde bir mühür tutuyor ve isimler yazan küçük kartları:

zi basamakları yosunlu ve merdivenler tarafına doğru bir bodruma kaplıydılar. Birçoğumuz suların içinde beklerdik. Sahaha kadar bekledik, ama bir kâ-

İhtimal, mahpuslar girdi. Yanında da fener tutuyordu. İsimleri okuyup başladı. Her ismi okuyuşta hafif bir ses orada olduğunu bildiriyor ve diğer mahpuslar çağırılana yol açıyorlardı. Adı okunan bazan, yürümek için kuvvet bulamıyordu. O zaman, iki Kızıl ar gelip biddetle onu alıyorlar ve:

«— Ölmeye gitmek için dizinde kuvvetin yok mu? Be herif diye tartaklıyarak ona hakaret ediyorlardı.

Arada bir de çağırıldıkları kimseler orada bulunmuyordu. Oz amma ilse her şeyi okuyan er, gözlerini yeri gelene kadar üzerinde gezdiriyor:

«— Sen, diyor, ona vekâlet edenim.

«— Ben de yarın onu aradığı zaman, başka bir ayınlık şekilde ölümüne sebep olacaktı. Ben de çok beklemeyince, iki gece bu durumda kaldıktan sonra, bir sabah kıyama götürüleceklerin listesi okunurken, ben de çağırıldım.

(Devamı var)

«— İhtimal, mahpuslar girdi. Yanında da fener tutuyordu. İsimleri okuyup başladı. Her ismi okuyuşta hafif bir ses orada olduğunu bildiriyor ve diğer mahpuslar çağırılana yol açıyorlardı. Adı okunan bazan, yürümek için kuvvet bulamıyordu. O zaman, iki Kızıl ar gelip biddetle onu alıyorlar ve:

«— Ölmeye gitmek için dizinde kuvvetin yok mu? Be herif diye tartaklıyarak ona hakaret ediyorlardı.

Arada bir de çağırıldıkları kimseler orada bulunmuyordu. Oz amma ilse her şeyi okuyan er, gözlerini yeri gelene kadar üzerinde gezdiriyor:

«— Sen, diyor, ona vekâlet edenim.

«— Ben de yarın onu aradığı zaman, başka bir ayınlık şekilde ölümüne sebep olacaktı. Ben de çok beklemeyince, iki gece bu durumda kaldıktan sonra, bir sabah kıyama götürüleceklerin listesi okunurken, ben de çağırıldım.

«— İhtimal, mahpuslar girdi. Yanında da fener tutuyordu. İsimleri okuyup başladı. Her ismi okuyuşta hafif bir ses orada olduğunu bildiriyor ve diğer mahpuslar çağırılana yol açıyorlardı. Adı okunan bazan, yürümek için kuvvet bulamıyordu. O zaman, iki Kızıl ar gelip biddetle onu alıyorlar ve:

«— Ölmeye gitmek için dizinde kuvvetin yok mu? Be herif diye tartaklıyarak ona hakaret ediyorlardı.

Arada bir de çağırıldıkları kimseler orada bulunmuyordu. Oz amma ilse her şeyi okuyan er, gözlerini yeri gelene kadar üzerinde gezdiriyor:

«— Sen, diyor, ona vekâlet edenim.

«— Ben de yarın onu aradığı zaman, başka bir ayınlık şekilde ölümüne sebep olacaktı. Ben de çok beklemeyince, iki gece bu durumda kaldıktan sonra, bir sabah kıyama götürüleceklerin listesi okunurken, ben de çağırıldım.

«— İhtimal, mahpuslar girdi. Yanında da fener tutuyordu. İsimleri okuyup başladı. Her ismi okuyuşta hafif bir ses orada olduğunu bildiriyor ve diğer mahpuslar çağırılana yol açıyorlardı. Adı okunan bazan, yürümek için kuvvet bulamıyordu. O zaman, iki Kızıl ar gelip biddetle onu alıyorlar ve:

«— Ölmeye gitmek için dizinde kuvvetin yok mu? Be herif diye tartaklıyarak ona hakaret ediyorlardı.

Arada bir de çağırıldıkları kimseler orada bulunmuyordu. Oz amma ilse her şeyi okuyan er, gözlerini yeri gelene kadar üzerinde gezdiriyor:

«— Sen, diyor, ona vekâlet edenim.

(Devamı var)

Bodrumdan çıkmış, sabahın ala karanlığında -trafımız kâh ask üniformalı, kâh. başbozuk geteci k zılordu mensupları! çevrilmişti. Yürüyorduk. Her şeyden ümidi kesniy tim. Fakat, işte tam bu sırada karşı taraftan beş altı tane, komünist Ermeni askeri gözüktü. Bunlar, bize doğru yaklaşarak hep birden sordular:

— Bu herifleri nereye götürüyorsunuz?...

Bizi muhafazaya ve kurşuna dilediğimize yere götürmeğe memur edilmiş askerlerin komutanı sert k...

... biliyoruz. Bunları bize verecektir. Onlardan alınacak intikamımız ve Ermenilerin bu tekliflerine karşı bölgevi subayı:

— Defolun! diye bağırda, ve hepimizi tepelerim.

Ermeniler, ısrar edince, bir banka patladı ve iki taraf bir üzerine ateş etmeğe başladılar. E yatlarımızı kurtarmak için bir fırsat çıkmıştı. Ya bu kavgada biz vurulup ölecektik veyahut da kaçacak idik. Yanımdakilere: «Kaçın!» diye bağurdum. Ölüme giderken...

vatandaşların şaşkına dönmüşler. Kaçmağa başladım. Kızılar birbiriyle boğuşmağa devam ediyorlar.

Kaçtığımızın farkına varmış olacaklar ki arkamızdan ateş etmeğe başladılar. Hepimiz can kaygusu düşmüştük. Bütün hızımızla kaçıyorduk. Arada bir arkama bakıy ve bizi takip ettiklerini görüyorduk. Sokaklarda henüz kimselikler yoktu, fakat, silah seslerini işiten penecorelere ürke ürke çıkıyorlar, sonra korkarak içeri giriyorlardı.

Deniz kenarına kadar var kayıtlarla koştum. Nihayet bir iskeleye altına girerek saatlerce orada bekledim, ve böylece canımı kurtarabildim.

★

Bu feci günlerde, ümidimiz yalnız Türkiye'ye bağlanmıştı. Hatırladık kadar ki Azerbaycanı efrasında olan İsmail Bey Safarali sığınır olduğu Süvelendeki köşkünde daim Türk ordusunu bekliyordu. İşte bu esnada kendisine Türk ordusunun Azerbaycanı kurtarmak için sırtına geldiği söylenmişti. İsmail Bey kendisine bu haberi verenin boynuna sarılmış ve heyecandan düş...

ölmüştü.

AZERBAJYANIN İLERİ GELİMLERİ ŞİDDETLE TAKİP EDİLİYORLAR

Azerbaycandan kaçan veya kaçmak dahilinde gizlenmiş olan her kim met resâli şiddetle takip olunuy Ermeniler bir tenkil hareketi kullanarak istifade ederek mümkün olduğunda çok Müslüman - Türkün masasını temin için ellerinden geleni yapıyorlardı. Taşnaklar hattâ iskeleye dışına çıkmış olanların

... İktetin ... en sonra ... gidi idare ... bileceklerini ve Kafkasyaya ta ... manasile sahip olacaklarını zanneden Ermeniler, ihtilâlin heyecanı ve kanunsuzluğundan istifade ederek durmadan insan öldürtüyorlardı.

Bir kimsenin devlet adamları da Gürcastanın merkezî Tiflise kaçmışlardı. Bir gün 20 Haziranda Tifliste bulunmakta olan Azerbaycan Başvekili hukukçu Fetahhan ve Adliye Bakanlığı'nın en büyük caddesi olan Nevinskiy Prospektinde gezerek Ermenilerin taarruzuna uğradılar. (Devamı var)

... neral Tomsonun müşavirlerinden Albay Stokas'a müracaat ederek kardeşime ve altı arkadaşımınla birlikte kendime Türkiye'ye gitmek üzere lazımgelen vesikaları aldım.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.2730

... at kadar sonra öldü. Annem ... il ise hafif yaralı olarak ve İstanbullu karısı ve çocuğu ile birlikte Türkiye'ye kaçmağa muvaffak oldu.

Bu sırada ben de kardeşimle birlikte Tifliste bulunuyorduk. Her Ermenilerin taarruzuna uğramak üzere dikesine maruz bulunuyorduk. Tiflide Nuha şehrinde kaymakamlık olan Tiflis polis amiri Gürcü Aliyev bizi çok iyi tanıyordu. Bir gün kardeşimi çağırttı ve

... ri terketmemizi, tavsiyeleri Batuma kaçmak için lazımgelen vesikaları hazırlatarak vermişti.

ERMENİ TEDHİŞİ

Bu esnada, Ermeni Taşnak cemiyetine mensup birçok komiteci Batuma gelmişlerdi. Polis ve emniyet memurlarının bütün tavsiyeleriyle rağmen bu Taşnaklar bir türlü tutulamıyorlardı. Fetahhanın de henüz tutulamamıştı. İsmail Lütfi ile beraber Batuma kaçtık. Yola çıkmadan önce vatandaşımıza da, Tiflis polis amirinin tavsiyelerini ediyorduk. Azerbaycan Başvekilli Fetahhanın

... ünden tam bir ay sonra, Azerbaycan milli meclis reisi doktor Aliyev, 21 Temmuzda, Ermeniler tarafından öldürüldü. Benim üniversite arkadaşım olan Aliyev, Hasan Ağaoglu'na, bir gün kaçmağa Batumdan Tiflise gitmeğe teşvik etti. Ben, şehir terketmesi için Batumda bulunmuşum. O da bana: «— Ailemi ve çocuklarımı bırakıyorum. Hemen ben de Batuma kaçacağım, diye vâde bulunmuşum. Yine Tiflise gitmek zorunda olduğum bir gün Bakülü bir Ermeni yolda gördü ve bana: «— Sen Tiflise gitme, hattâ Batuma gitme (deniz göstererek) sen bu şehirde kaçı git!» dedi.

Sebeğini sordum. O iyi bildiği gibi hareket edip devam etti: «— Ermeniler Azerbaycandan kaçanları öldürmeğe and almışlardır. Sizin Ermeni partileri buna teşvik etmiş bulunuyorlar. Hiç vakit kaybetmeden bu memleketten kaçın. Ertesi, Baküyü işgal etmiş

gır yaralar almış olan... saat kadar sonra öldü. Adliye Vekilli ise hafif yaralı olarak ve İstanbullu karısı ve çocuğu birlikte Türkiye'ye kaçmağa muvaffak oldular.

Bu sırada ben de kardeşimle birlikte Tiflisse bulunuyorduk. Her an Ermenilerin taarruzuna uğramak tehlikesine maruz bulunuyorduk. Vaktile Nuha şehrinde kaymakalık etmiş olan Tiflis polis amiri Gürzeli beni çok iyi tanıyordu. Bir...

ve... vesikalari hazırlatara' vermişti.

ERMENİ TEDHİŞİ

Bu esnada, Ermeni Taşnak cemaline mensup birçok komiteci Tiflisse gelmişlerdi. Polis ve emniyet nurlarının bütün tavsiyelerine men bu Taşnaklar bir türlü nanyorlardı. Fetahi'nin de henüz tutulmamıştı. Lütfi ile beraber Batuma... ettik. Yola çıkıncadan evvel vatandaşımıza da, Tiflis... minin tavsiyelerini... aycaın Başvekil Fetahin...

... tam bir ay sonra, Azer... millî meclis reisi doktor H... Ağaoglu, 21 Temmuzda, Erme... tarafından öldürüldü. Benin İs... üniversite arkadaşım olan do... Hasan Ağaogluna bir gün kal... üzere Batumdan Tiflisse geld... zaman, şehri terketmesi için çob... rarda bulunmuştum. O da bana... «- Ailemi ve çocuklarımı b... yorum. Hemen ben de Batuma... ceğim, diye vâde bulunmuştu... Yine Tiflisse gitmek zorunda... dığım bir gün Bakülü bir Er... beni yolda gördü ve bana: «- Sen Tiflisse gitme, hattâ... radeniz göstererek) sen bu iş... mette kaç git! dedi.

Sebebini sordum. O iyi bir... gibi hareket edip devam etti: «- Ermeniler Azerbaycandan b... ce kaganları öldürmeğe and içt... Bütün F menî partileri buna ka... vermiş bulunuyorlar. Hiç vakit k... betmeden bu memleketten kaçın... Ertesi, Baküyü işgal etmiş c... General Tomsonun müşavirleri... Albay Stoks'a müracaat ede... kardeşime ve altı arkadaşım'a b... likte kendime Türkiye'ye gitm...

üzere lüzimgelen vesikalari... Aradan iki gün geçtikten sonra ka... deşimi İstanbula gönderdim. Ben... Tiflisten aldığım bir mektup... ne oraya gittim. Şehre gelir gel... ailece destanımız olan bir tanış... Nuhah Ermeni Aleko Nasıbyan be... evine çağırtdı. Bu adam babamı... bir mektup aldığını ve benimle m... lak surette görüşmek arzusunda... lüğünü, evinde misafir kaldığı... yakın dostum Ali Ahmet oğluna s...

rin halimize acıdiklarını zannede... ken, babamın mektubunu bana uzat... tılar ve:

— Anneniz vefat etti, dediler. Babamın mektubu yürekler... sıydı. Vatandaşlarımızın durmadan, nefes... almadan öldürülüşünü ve yabancı... illerde de öldürülmek tehlikesine... maruz bulunuşunu anlatan ihtiyar ba... bam, artık bizim memleket memleket... doluşmak ve davamız bir gün... tahakkuk ettirmeğe çalışmak zorun... da bulunduğumuzu yazıyordu. Ba...

du. Babamın... mahpus kalmışlar. Kendilerini an... cak vaktile kâtibim olan ve sonra... dan Sovyet Azerbaycanının başko... miser muavinliğine seçilen Mirza... Davud Hüseyinofa rica ederek ser... best bırakılabiliştim. Fakat, de... ek annem gördüğü acılara ve iş... encelere tahammül edememiş ve... üp gitmişti. Zaten babam da çok... aşamadı. Gerek vatanımızın işgale... graması ve gerekse uğradığı felâ... etler yüzünden o da annemden son... göçüp gitti.

Azerbaycanın İleri gelenleri bu... klide durmadan öldürülürken, A... zerbaycan hükümeti İkinci Başveki... Nesib Bey de memleket dahilinde... okolup gitmişti. Azerbaycanda ki... llar, memleket dışında da Ermeni... r tedhiş hareketlerine devam edi... orlardı. Türkler her tarafda sak... nıyorlar ve hayatlarını kurtarma... a çalışıyorlardı. Ormanlarda, köv... le aylarca sersefil yaşayan T... nelerine tesadüf oluyordu. ... şemiyordu ki, yakın tanıdıkları... Müm haberlerini

(Devamı var) Aradan kısa bir zaman geçm... berek vatanımıza, gerek yab... kelerde bir an bile pesimizi b... aycaın Ermeni kin ve intikamın... irtulabilmek için, Batumdan... eket ederek Trabzona geldik. ... amında bir Azeri ve şimal Kafk... alı vardı.

Bu Türk şehriçe geldiğimiz... 1921 yılında kurulumuş bulun... lütfen millîye komitesi azak... Hacı Ahmed Bey bizi p... mizle... unuttu... ağa gah... mihac... daktarına... eri... ylık Hacı... m... edile gıkıncıyacaktır.

1921 yılının Mayıs ayında... anbulu geldim. Düşman işgal... da bulunan güzel İstanbulda d... yat Azerbaycandakinden farksız... İlgal kuvvetleri komutanların... tuz etmeğe muvaffak olmuş ois... meniler, emsaliyetle onların te... manlığını, veya mihmandarlığ... pıyorlardı. Vapurdan çıkakala... bit ediyorlar ve arzladıkları... it ediyorlardı. İşte bu yıl...

Gen. Bakulen tanıdığım birçok Er... meniler, Azerbaycanı gelenleri

İklimli vardı. Hayatımız endişeyle... geçiyordu.

Aradan bir az zaman geçtikten... sonra bir sabah otele bir pusula... geldi. Pusulayı yazan, Baküde edin... miş olduğum dostlarımdan genç bir... ilocardı. Bana, Altınca dairede iki... gündür sular içinde bırakıldığını, öl... mek tehlikesine maruz bulunduğumu...

ben de her... an... ruz bulunuyordum. Fakat hiç bek... lenmediğim bu pusulayı alır almaz... o zaman, Azerbaycan millî hükü... metinin konsolosu bulunan Hâşim... Beye (merhum) gittim. Evvelâ Alt... ıncı dairede neler cereyan ettiğini... kendimden öğrendim ve kâhlik be... raberce oraya gittik. Bismânı kuy... tu bir hüsesindeki odalardan bir... de Azerbaycan millî hükümeti ge... nerallerinden Fedigarof ile karış... hapsetilmişlerdi. Beni gördükleri... zaman savallı general güleri yağ... larla dolu olarak:

— Am... gündür... Odayı... giliz nöbetçisi konuşmamıza memn... oldu. Nöbetçi subayı ile görüşmek... istediğini kendisine bildirdik. Kö... peğile oynamakta olan genç bir se... y bizi odasında kabul etti. İk önce... apılacak iş karışile beraber gene... li kurtarmaktı. Subaya takdim o... nduk. Hâşim Bey Fransızca ola... k meseleyi subaya anlattı ve:

— Millî bir hükümetin generalini... hatta hapsetiyorsunuz? diye... rdığı zaman genç subay:

— Bunlar bolşevik olabilirler, de... Ve belki de buraya komünist... opegandası yapmağa gelmişlerdir.

— GÜldük. Kendisine «Bir general... şevik olabilir mi?» diye sordum.

Subay bu sualimiz üzerine bir... ödet düşündü ve telefonu açarak... uştı. Geri döndüğü zaman:

— Albay geldiği zaman... bunları... best bırakacağız, diye bizi...

etti. Kitabullah'a gelince (bu... ılayı gönderen Azeri) bu ad... epheli bir şahıstır. Ken... listelik bolşeviktir, onu...

... münevver... bânâ tice... gel... bolş... ayıcık... zengin... olamıyacağı... ettim.

Hay bana verdiği cevapta, memurlarına Kitabullahı okutanları bildirdi. Allahın İhbar edenlerin Ermeni gösu derhal asılacak. Vapurda kaçan İhtiyatlı hareket etmiş ama sevindim. Demek ruhtum Ermeniler bu suretle Azeri ele veriyorlar ve haklarını elde buluyorlardı.

İngiliz subayım bir tüfek kaza demedik. Subay bizi yalnız bırakmıştı. Altınca saatlerden çıktığımız zaman Hâşim Bey'e Ermenileri İngilizlerden uzaklaştırmak lazım geldiğini söyledim. Bir gare çıktım ve İngiliz, Fransız, İtalyan yükseklerinin başında bulunduk. Bu büyük elçisine gitmeğe kalmadık.

(Devamı var)

İstanbullu İlgal etmiş bulunan Ermenilerin üç yüksek komiserini İtalyan büyük Elçisi Marki Guroni tutmuştu. Büyük Elçiyi görmeye karar vermişim doğrudan doğruya Ermenilerin, gerek Azerilere, gerek Türklerle suğlar isnat ederek davalarının nasıl fena muamelede maruz bırakıldıklarını anlatmıştım. Yüksek komiserler haftada bir gün bu sefirin reisliği altında toplanıyorlardı.

Elçilik binasından içeri girdiğimiz zaman heyecan içindeydik. Tanıdığımız terkedip yabancı şehre kaçan vatanperver Azeri, her hafta takılıp eden Ermenilerden kurtarmamız lâzımdı. Saat beşe doğru Elçinin hususî kâtibi bizi kabul etti ve Marki Guroni de bizi yanına kabul etmekte geçikmedi. Sefar büyük salonunda Elçiyi takdim edip ve sefir bize yer gösterdi; oturduk.

Azeri türkçesle, durumdan habere yete başladım. Azerbaycan Elçisi Hâşim Bey, sözlerimi Fransızca tercüme edecekti. On beş dakika kadar Azeri Türklerinin Ermenilerle geçtiklerini anlattım. Vapurların dağıldığı gün, bu suretle ihbar edilmişlerini Azeri birer teferuatla bildirdim. İngilizlerin Ermenilere ne kadar kötü muamele yaptıklarını da ayrı ayrı söyledim:

— Bu yüzden, generallerimiz devlet adamlarımızın, tüccarlarımızı hapsediyorlar, bodrumlar içinde gıybetlere işkence ediyorlar, hepimize İhtiyatlı damgası vuruyorlar, dedim. Çok rica ederim, bu fişalara izin veriniz.

Hâşim Bey sözlerimi tercüme ederken M. Guroni Elçinin sözünü kesti ve bana dönerk:

«— Ne güzel türkçe konuşuyorsunuz, dedi. Söylediklerinizi hiç anlamadım.

Hâşim Bey Azeri lehçesiyle konuştugumu anlattı. Bunun üzerine büyük Elçi Fransızca olarak, hiç anlamayacağım şu sözleri söyledi:

— Kırk yıllık bir diplomat olduğum halde, Türklerin ne kadar insan bir millet olduklarını bilmiyorum. İnanmadığımı utanarak size söyledim. Şimdiye kadar bunu anlamış olmamdan dolayı utanıyorum, dedi. Hâşim Bey, konuşmasını söylediklerini bir istida hatırlatır: «— Bana veriniz. Fakat komisyonerler heyeti Şubün toplantı yapacak, Ermenilerin bu gibi vazifelerden uzaklaştırılmaları için görüşmelerimiz teşebbüsleri yapacağım.

Büyük Elçi kâtibini çağırdı ve Hâşim Bey'e bir istida yazması için emri verdi. Hâşim Bey'in yazmasını söyletti.

Bu emrada biz Büyük Elçi ile kaldık. Anıca, kâh türkçe birçok meşur sözler üzerinde konuştuk. O gün öğleden sonra saat 18'e doğru saat 18'e Elçilik binasından çıktık. O gün büyük bir şaka gâlenen bir toplantımızı dâhiyere Ermenilerin salmine mâni olan M. Guroni kaç yıl sonra, Lozan konferansında İtalyan müzamelesi olarak bulunduk ve Türkiye'nin tekliflerini denetleyecektir.

Ertesi sabah uyandığımız zaman vâkıf Kitabullahı düşünüyordum. Er de baktım ki bir İngiliz polisinin fakatinde genç arkadaşım çıkıyordu.

M. Guroni o gece İngilizlerle görüşmüş ve Kitabullahın Terbatı bulmasını için langetmiş yapmıştı. Gündüz sonra artık hiçbir Ermeni arkadaşını, vapurları beklemeyi ve İngilizleri âlet ederek Azerilere fenalıklar yapmadı.

(Devamı var)

Bir müddet sonra, birkaç arkadaşlarımızdan ve en yakın dostlarımızdan büyük Dahiliye Nazırı Behuthan Civanşir İstanbul'a geldi. Bu, arkadaşlarımızın Bakü petrolleri teşkilatını geliştiren tecrübeli bir mühendisti. Behuthan manyada tahsil görmüş ve Bakü'de Nobel petrol şirketinin baş mühendisiydi. Bolşeviklerin bu bilgileri öğrenen mühendisine o kadar İhtiyatlı vardı ki onu hapis ve idamla tehdit ettiler. Halde onu serbest bırakmışlardı.

Behuthan Civanşir Bakü petrolleri teşkilatını genişletmeğe memur edildi ve bu maksatla İstanbul'a geldi.

Behuthan petrol teşkilatını kurmak için Bakü'de bir komisyon kurdu. Bu komisyonun başkanı da Azerbaycan devleti için Bakü'de bulunan makineleri almak üzere yola çıkmıştı. Bu tarihte Bakü'de petrol işlerini onun kadar vukufu olan bir kimse yoktu. Bolşeviklerin Azeri millî konusuna menfaatli bir şahıs olduğunu vasıfalandırması için ona fazlasıyla ihtiyaç olmaları icap ediyordu.

Behuthan Azerbaycan Dahiliye Nazırı Civanşir hakkında biraz malûm vermiştim. Merhum, Behuthanın İhtiyatlı olduğunu, hükümet erkânile Behuthanın Civanşir'den iki gün sonra gel-

ti. Fakat bu büyük Türk Ermenilerle türlü çekişmelerden. İşte bu zamandır ki, Azerbaycan millî hükümeti kendini lagvedip Azerbaycanın Bolşevik hükümetini kurduğunu bir gün Ermeniler bütün hadiselerini gizli olarak Civanşiri göstermişlerdi.

Behuthan Baküye İlgal ettikten sonra, Civanşir Azerbaycanda kaldı. Uzun ve korkulu seyahatlerden sonra Tiflis'ten tarafında takip edildi. Bu milliyetçi adam her türlü tehlikelerden kurtulup nihayet İstanbul'a gelebilmişti. İstanbul'da 21 gün arkadaşlarımızla gece gündüz beraber yaşadık. Hayatımız daimi bir İhtiyatlı içerisindeydi. Etrafımızda bekleyen geticilerin doluştuğunu hissediyorduk. Yalnız biz değil, bütün arkadaşlarımız Ermenilerin mütemadi teahhütüne bulunuyorlardı. Gün öğleden dışarıya çıkmıyorduk. Her akşam her an birimizin ne gelmesi beklenen feâket vuku bulmuştu. O gece ben Azerbaycanlılardan bir arkadaşımın davetini kabul ettim.

Az geç kaldığım için Civanşir'e ulaşamadık. Halbuki arkadaşımın o gece Beştaş'a çıkması ve Perşapalılar arasında bir eve misafirliğe gitmesi benim otelin önünden geçerken Torşyan adında bir Ermeni tarafından İhtiyatlı üzerine ateş edildiği ve zâlim Civanşir cansız yere serilmişti. İhtiyatlı hadise hepimizin üzerinde büyük bir tesir bıraktı. Demek Ermeniler Azerbaycan Türklerinin millî haklarını tahayyanlarını birer birer tahayyan etmek yoluna sapmışlar ve gizli gizli bunu gerçekleştirmeğe başlamışlardı.

Demek hepimizin sırası gelmiş birimiz hayatımızdan ayrıldı. Üstelik Ermeniler büyük şaka gâriyerler ve İngilizlerin yüzünden Kütahya'ya gittik. Nerede korunabilirlerdik. Bizim elimizden alınmış, her şey kaybedilmiş ve üstelik Bakü'de İhtiyatlı bulunuyorduk. Bize İhtiyatlı kuzeyin açacak yegâne meşur olan Türkiye de o günlerde bulunuyordu. Bu defa bir kader oyunundan kurtulmuşum.

(Devamı var)

...i Civanşire mu...
...an bir cenaze alayı yapılmıştı...

Civanşire katili Terakyanın...
...ayeti işlerken Baykof adında b...
...kur avukat, yerli avukatlardan Ho...
...vyin adında biri daha refakat e...
...şiyordu.

Civanşirin katili yakalandıkt...
...nara duruşması 35 gün sürdü. B...
...değerler, katilin aleyhine olma...
...e Haydar Rifat Beyin kurve...
...faasına rağmen İngiliz mahk...
...Terakyanın suçsuz olduğunu...
...adarak beraatine karar ver...
...-buna mahkum Terakyanın i...
...tans gönderildi.

Civanşirin katilinden üç gün son...
...ye Nazım Ahmet İzzet Pa...
...d Polis Müdürlü Esat Pağa...
...nı beni yanına çağırın. Gitt...
...mütemadi bir tavırla bana:

— Öğlum, dedi. Ermenilerin öle...
...meğe karar verdikleri şahısların...
...peşinde sizin de adınız var. Sizi...
...dörtmeğe istiyorlar. Şimdilik siz...
...müdafaa veya muhafaza edecek...
...rında değiliz. Zira İstanbul biz...
...ğışdır. Hiç olmazsa iki ay için b...
...ka bir memlekete gidiniz! Hatta...
...kadar çabuk giderseniz e kadar...
...dır. Şiye karar etti.

Kendisine, yabancı memlekete...
...gideceğimi söyledim. Teşekkür et...
...tim.

Otele döndüğüm zaman, detin...
...düşünmeye başlamıştım. Gayetize...
...şahitlik için yaşamama ve etr...
...mında her an delanmakta olan ö...
...tehlikesini bertaraf etmemiz laz...
...dı. İki polisin beni beklediğini...
...beddleri Kandillerini gördüm. Be...
...Esat Beyin emriyle beni detin...
...hafaza altında bulundurmaya...
...bittirdiler, iki gün boyunca poli...
...benden ayrılmadılar. Bu hal çok...
...amı sıkıyor ve beni üzüyordu...
...teci alıp, Polis Müdürlü Esat B...
...tım; polislerin beni muhafaza...
...mek vazifelerine nihayet varmak...
...letirham ettim. Polis Müdürlü bu...
...bir nezakete:

— Biraderim! arzusu üzerine...
...polisleri sizi muhafazaya memur...
...tım. Madam ki şükliyorsunuz, i...
...ları geri alırım, dedi. Fakat, ge...
...ri Beyoğlu kısmına gideceğiniz...
...zamandır. Beyoğlu sizer için b...
...tehlike arzıtmaktadır.

Kendisine hattâ güdüğeri...
...Beyoğlu kısmına gideceğimi...
...ledim ve bu suretle muhafazadan

arkadaşımdan kurtuldum.

O sırada Azerbaycan İstanbu...
...kümeti tarafından tanınmamıştı...
...yüzden elimde bulunan pasapo...
...Avrupaya gidemezdim, zira te...
...ler vize vermezlerdi. Bunu b...
...etmekliğim için İran pasaportu...
...maklığım talep ediyordu. Yeni...
...pasaport çıkartmak kolay iş de...
...Bu iş başarmak için de en aca...
...ğim gelmek lazım geliyordu...
...ben bu işle meşgul bulunurken...
...meç İzzet Paşanın yaveri Mu...
...Bey otele geldi ve pasanın be...

...şığı olduğunu tebliğ etti. Berabe...
...gittik. Ahmet İzzet Pağa be...
...rince:

— Öğlum, seden İstanbulu terk...
...mediniz? dedi. Hani bir hafta...
...dar yola çıkıyordunuz?

Pasaport meselesini kendisine...
...tım ve iki güne kadar, o sırad...
...arsada bulunan Azerbaycan me...
...nhas heyetine iştirak etmek üz...
...hareket edeceğimi bildirdim.

Pağa ince bir düşünceyle:

— Belki de paranis yoktur, ded...
...ip edatpe bunu size verebiliriz...
...Pasanın kararını tasarla, kendile...

aram olduğunu söyledim. Faka...
...sizde memlekette uğramış oldu...
...uz felaketlerin ve bizim hayatını...
...karyi gösteren yakın alakanı...
...rdığı bir heyecana göz yaşlarım...
...damadam ve minnettarlığımı anlet...
...ak için elimi öpmek istedim; ba...
...kınımadı; beni yitirdimden öptü. Yü...
...nde bir maldik hissettim: Pağa...
...a söyledim. O zaman Harçlıye Ne...
...retti kapmaurlarından Enle Bey...
...Nün bu yazışmalarından (son zaman...
...nda Atina Piyalık Eşket olan Enle...
...kaygan) pek etkisi bildirir.

İki gün sonra, Yunan bandıralı...
...adına gentelle Maraliyaya müte...
...sözlü hareket ettim. Maraliya...
...Paris olduğunca, elemli bir yol...
...luk yaptım ve Pariste bir buçuk...
...kadar kaldım.

Kafkasya milletleri için Sovyet...
...uymanın bolşevik rejiminden er...
...k faydalanın Ermeniler olmuştur...
...mlardan sonra Yahudiler ve ar...
...ara da Stalinin arkadaşları Gü...
...ler gelir. Bizim Ruslar bile bu...
...memlekette Ermeniler, hattâ Yahu...
...ler kadar rahat edemiyorlardı...
... (Devamı var).

...nyada bulunan kırk milyon mül...
...iman Türkten, büyük vazifele...
...kışkeleblmiş kimseleri gösterm...
...kânsızdır. Halbuki, bugün mu...
...an Rus memleketinin iç ticareti...
...ş ticareti Müslüman ve Totomi...
...ında iki Ermeni'nin elindedir. ...
...e bir Ermeni'nin Bagramyan...
...gençlik rütbesine yükselmiş i...
...dır.

Azerbaycan, Kafkasyanın, ha...
...tın Rusya'nın en kıymetli bir...
...sıdır. Çünkü zengin bölge...
...petrol kuyularıyla, ormanları...
...frıncı, bahç; havyar ve av d...
...de mühim bir servet manba...
...nuna rağmen şimdiki kadar

memleketin idaresine hiç bir A...
...ayoncul getirilmemiştir.

Çünkü, Rus hükümeti erkânı a...
...na karışmış bulunan Ermeni...
...k ihtilal günlerinden itibaren...
...erbaycan Türklerini inha etr...
...e bu muntakada mütlak hâki...
...atlerini kurmak istiyorlardı. ...
...yüzündedir ki daha ilk günler...
...şahid olmuş Azerb...
...devlet erkânı ara...
...yer alınması için onların v...
...yet hislerinden ayrılmışcağı...
...leri sürüyorlardı.

İhtilal bütt...
...ğ komitini...
...prilinkleri zaman Azer...

ryet hükümeti baş...
...Narimanof zehir...
...müştü.

Narimanof'un muavimleri Mirza...
...rud Hüseyinof, Hamid Sultanof...
...Haydar Karayer, Bünyanzade...
...nullah Afundof ve diğerleri mü...
...stiklikle Nham edilecek mahke...
...ye verilmisler ve 5 ile 10 yıl ara...
...da hapse mahkûm edilmişlerdi...
...Azerbaycanlılar daha sovarları...
...r birer idam olundular.

ERMENİLERİN TÜRKLER...
...ALİPİNE YAPTIKLARI...
...PROPAGANDALAR

Azerbaycanın kumetlerinden daha...
...istifade etmek hirsile gözleri...
...ntiş bulunan Ermeniler tarihte...
...rler aşan yeni siyaset hâdiselere...
...nen 1905 yılının istikam âleste...
...taşıyorlardı.

Ermeni İmparatorluğu mağlûp e...
...ee, harp aralarında devletin ba...
...bulunanlar Türkiyede kaç...
...ar ve ekseriyetle Almanya'ya...
...etmişlerdi. Siyasî bir gayet...
...kukundan çok, igletinde ha...
...k ruhu taşıyan Taşnaklar...
...k büyüklerini takibe koyuldu...
...n vatanperver Talat Pağa

adalarının Berlinde ne fed...
...e öldürülmüş oldukları ve kat...
...un nasıl müsamaha ile karşılan...
...an tarihin en bariz şeklide orta...
...koyduğu bir hakikattir. Yine bu...
...neniler muhtelif vesilelerde Tür...
...enli aleyhinde bulunmak ve bü...
...Ermenistan davasını taselenmek...
...arına asıplar. Geçen 1814 cihazi...
...bine kadar, gerek Türkiyede ge...
...se Yakınşark memleketleri...
...k devletlere sadakette hi...
...r görünürken kendi memleket...
...gelişme Ermenilerin Avrupada...
...vertilerde aldatarak edildikleri bi...
...c dostluklar nasıvottu. İşte bu...
...tıklara istinad ederek, Zala...
...tkiler aleyhinde bulundular...
...klatını da Türkler aleyhine...
...r.

Türkiyede yerleşmiş bulunan...
...nifer, yabancı memleketlerde...
...nağa başhyan Türk ödüldü...
...ürkten sonra Amerikayın bir...
...nası alınarak, müstakel Etr...
...kna devranı gülmeye başlan...
...di. Fakat, Türkiyede baş...
...k müstakel hareket nihayet düş...
...memleketten ayrılmak zor...
...önce Ermenilerin seveleri he...
... (Devamı var)

Amerika, uzun zaman Er
tesiri altında, kalarak T
nihiz tanınmıştır. Buna sebep te T
yede ip görünmekte olan Amerika
değerlerinin dahma Ermeniler ve
kalliyetlerden memurlar kullan
rıdır.

Amerikanın Türkiyedeki ilk
k elçisi Amiral Bristol Türki
kından tanıdıktan ve memleket
luğu gibi gördükten sonra, y
rk Cumhuriyetini Amerikaya
brak üzere çok çalışmıştır. İ
büyük elçi Türkiye halkına
nları söylemiş bulunuyor:
Dua ve güç ve can sıkıcı bir

nda olduğunu görüyoruz. B
t manasız yıllardadır Amerikalı
Ermeniler tarafından ayrılmış
rulmuş muazzam bir propagan
daktir vardır ki, bu Ermeni sja
ma nehirlemiş oldukları halk
me, hükümet mehdümlü, kolay
nlize çevirmek mümkün değil
bunları beraber ben ve re
vazifamı yapmaktan geri kalm
mızın.

lula yılları, bir yandan milli Ave
me hükümetinin habrını lar
tında kallederken, genç Tür
meşhurlarını dünya müvazenesi
l meyline doğru yökseltti. 191

nan harbi bittiği zaman Türk
e karşı hiçbir sevgi hissi bulur
yan Amerika İkinci elhan had
de olan Tarihçedeki Türk Be
Elçisi Mehdi Erteğüne hiçbir
ye göstermediği bir saygı göster
ve Amerika milli kahramanlık
yapılmakta olan bir cesare atan
p olmuştur.

vası menfaatler peşinde kupa
k irli ufaklı millet değil, her
sıatı kuvayı beklerler. Sen pla
lari Fransızca kamil ve te al
fakat geçen Ermeniler bir

angli kamlarla ortaya bi
karan sızlar ve balki de
k veya hikayesek başta de
n menfaatine hizmete koyuldu

Çarlık Rusya, ta 90 harik
eri Ermeni hayallerini kaplıra
lk Ermenistan davasını benim
ldi görünen Ermenileri ke
met ettiklerdir. Bur İngiliz
asun, gıyası haraktı. Kafkasya
Hietlen birleşmelerinden köst
bir gün bu angli sızların
kması ihtimali ona endige
rdü.

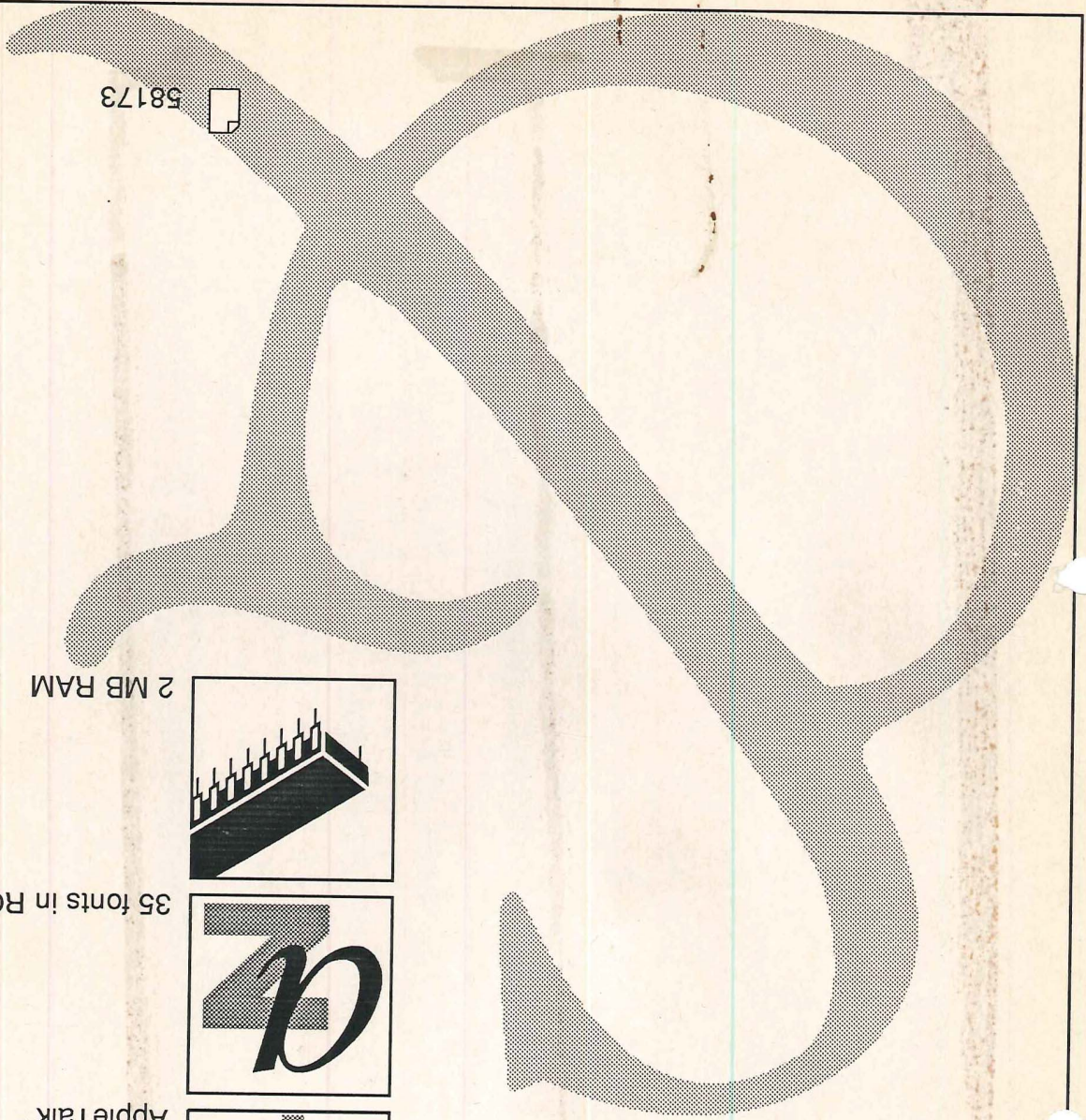
Petersburgun antikalarda şöl
vası müesseseleri, ta başlar
azdığımız birçok tedbirleri be
arak Ermenileri Türklere de
ttiler.

Bugla yine bir t oyun
k Ermeniler meydana çıkıyor
yeden toprak istiyorlar. Faka
tmazmaları kışingelen bir ge
Ermenistan diye bir memleket
zaman müstakki olacağını
tta sembolik bir cumhuriyet
ve bu gibi birçok cumhuriy
teğkil ettiği muazzam bir d
mensup olsa bile.

Ermeniler tarih boyunca baş
a ve onların siyasi emellerine
ldiklerini ve edilmekte olduk
bölgeseldirler. Birinci elhan na
sonunda Avrupada memel
melet olağan Tevakkülün
leri cinayetler Kafkasyada gıy
şmeler hiçbir zaman Ermeni
stikilde görünecek. Bülakta bir
eni doğduğu memleketten k
usum mehdümleri kılınacak
n Türkiyeye itina ederek u
mı kamlarında kim tepdikleri
lıkette hayatlarını geçirmek
a kaldılar.

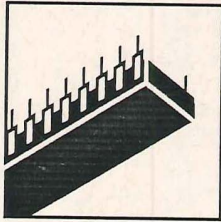
S O N

Arabic * 31 Arabic 1945-ten itibaren (bark!..)

58173

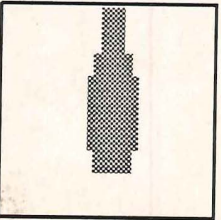
2 MB RAM

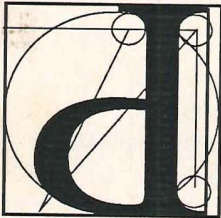
35 fonts in ROM

AppleTalk®

PostScript®

L A S E R W R I T E R ® I I N T

LaserWriter II NT

PostScript is a registered trademark of Adobe Systems Incorporated. Rev 1.0
Apple, AppleTalk and LaserWriter are registered trademarks of Apple Computer, Inc.

Çön. Mehmet Emin Topdemir.

İsmet Özkur eliyle. Pepecik
Mah. İnönü Sk. N° 5/C Kullar/İZMİT

27

ABDÜLALİ EMİRCAN

HATIRATI
Muhterem; ZİYAD EBUZZİYA
YOĞURTÇU PARKI CADDESİ
NO: 52 DAİRE: 17
KADIKÖY/İSTANBUL

18

ABDŪLALİ EMİRCAN

HATIRATI

